TARİH

CİLT: 6 KASIM 1966
SAYI: 34 250 KURUŞ

Asakir-i Milliyye

SINGER

En Az Taksit
En Uzun Vade

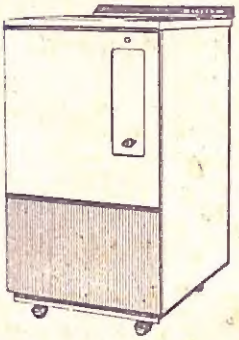

SINGER
ÇAMAŞIR MAKİNASI

Son sistem TAMBURLU
24 aya kadar vade
Peşin 160
AYDA 160 lira

SINGER
BUZDOLABI
11,5 ayak
PEŞİN 185
AYDA 185

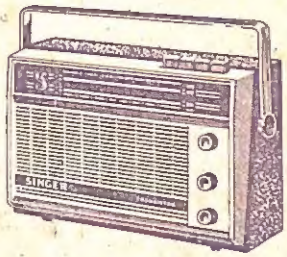

SINGER E-77
TRANSİSTORLU
RADYOSU

Ustün ses zenginliği
Transistorlu E-77
radyolarında
12 aya kadar vade

SINGER
GAZ SOBASI
Üst ızgara tertibatlı
devamlı sıcak su depolu

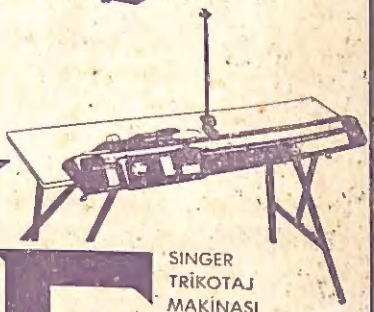

SINGER
TRİKOTAJ
MAKİNASI
24 aya kadar vade
5 saatte bir elbise ören
örgü makinası

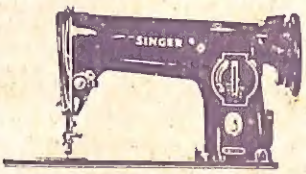

SINGER
DİKİŞ MAKİNASI
Aydâ 50 liradan itibaren taksit
ve 24 aya kadar vade

Singer Mamulleri Evinizin Garantisidir

SINGER*

* TESCİL EDİLMİŞ MARKADIR.

170 S

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT : 6 SAYI : 34 KASIM : 1966 FİATI : 250 KRŞ.

Sahibi, Yazışleri Müdürü
MUSTAFA UNAN

●

İdare yeri :
Nuruosmaniye Cad. No. 78-A Tarih Yayınları
Telefon : 22 78 10

●

Muhabere ve para gönderme adresi : **Posta Kutusu 67 — İSTANBUL**

●

ABONE ŞARTLARI :
Yıllık 24 lira. Dış Ülkelere iki mislidir.

●

Bu sayı, İstanbul'da Halk Basımevinde dizilip basılmıştır.

●

Klişeler Akın Klişe Atelyesinde yapılmış, kapak Karadeniz Matbaasında basılmıştır.

●

Aboneler için her altı ayda bir, maliyetine, pantazot cild kapakları hazırlanmaktadır.

BİR CÜMLESİ ÜZERİNDE...

MEŞRUTİYET devrimizin bir Lûtfi Fikri Bey'i vardır: Yirmi bir yaşında, Paris Hukuk Fakültesinde Doktora verebilmiş en genç kişi olarak, dikkati üzerine çekmişti. Hayatı, böyle bir dikkate lâyık tecellilerle doludur. Paris dönüşü, elbetteki Sultan Hamid idaresini beğenmiyecekti. Nitekim, şapiyografda eliyle bastığı bir tenkidi sonunda verildiği Yıldız Askerî Mahkemesindeki sorgusunda şöyle demişti :

"— Evet... Bu ülkede bazılarını adalet huzuruna çıkarmak icab etmektedir. Fakat garabete bakınız ki, muhakeme edilmesi icab edenler hâkim mevkiinde oturuyorlar..."

Bütün hayatı, bu "garabet" lerin kör düğümlerini çözmekle geçmişti: 1908 Meşrutiyetinde Dersim mebusu idi. İttihad ve Terakki, bazı siyasî muhaliflerini Bekirağa Bölüğünde toplamış, işkence yapmıştı. Lûtfi Fikri, Parlâmento hayatımızda ilk defa Enquête parlementaire isterken, dayak atmakta kullanılan sopalarla, sökülen tırnakları Meclis kürsüsünden mebuslara gösterdi. Hükümeti, şahsıyla başa çıkamaz hâle getirdiği günlerden sonra, seçimler yenilenirken gittiği Dersim'de, para ile tutulmuş adamlar kafasına çürük yumurta attılar. Onlara şöyle seslendi :

"— Çok mes'udum Efendiler... Bir kafaya, bir şeyler atmasını bilmeniz büyük şeydir. Bir gün gelecek, kimin kafasına neyin atılması icab ettiğini de öğreneceksiniz!.."

Lûtfi Fikrî Bey, altmış iki senelik hayatında, kendisinden sonrakilerin bilmelerinde fayda gördüğü gerçekleri küçük boylu dört deftere not etmiş. Rahmetli amcaoğlu Feridun Fikri, bunlardan faydalanmamı esirgememişti. Lûtfi Fikri Bey, kanserden mustarip Paris'te gurbette geçirdiği son üç hayat yılının tesellisi olan bu not'larının başına şu dileği koymuş :

"— Sene 1932... Cumhuriyet neredeyse on yaşına girecek. Ben siyasete 1888'de, Mülkiye Mektebinin son sınıfında, düşünebilen ve görmiye çalışan bir genç olarak girdim. Üç devir geldi, geçti: İstibdad, Meşrutiyet, Cumhuriyet... Ben, üçünün de içinde yaşadım. Sahnelerin önünde değil, içinde idim. Şimdi bedenimi dertlendiren ve beni çok yakında, huzur-u ilâhide hayatımın muhasebesini vermeyi mukadder kılan âfetin, her türlü fânî hisleri unutturup, sadece ve sadece hakikate çevirten ruh hâleti içinde varacağım hüküm şudur : Bütün bu devirler, kendilerine lâyık adamların hasretiyle gelip geçiyor!.."

Lûtfi Fikri, demokrasi tecrübesini göremedi. Bugün, kendi tabirile heder olmuş bir ömrün tek cümleye sığmış hakikatini ne derin özlemle arıyoruz: "Devirlerin kendilerine lâyık adamlar bulabilmesi..." — K u t a y

Bir çekişmenin içyüzünden meçhul sathalar:

Sultan Hamid, Mithat Paşa ve ASAKİR-İ MİLLİYYE

YAZAN : CEMAL KUTAY

Sultan Hamid'in otuz üç yılında, siyasî sebeplerle ölümlerin çokluğu iddia edilemez: Hatta tamamen aksine, çeyrek yüz yılı çok aşan bu devrede, politika ayrılıklarının ve kavgalarının ölümle neticelenen çatışmalarının azlığı dikkati çeker: Sultan Hamid, bağlı olduğu rejimi yıkmak hareketlerine karşı kurduğu mahkemelerin sert kararlarını daima istemiş, bu makamlara şahsına bağlılığı çetin tecrübelerden geçmiş kişileri getirmiş, fakat verilmiş ölüm cezalarını âtıfet-i şâhanesi olarak müebbed hapse çevirmeyi itiyat edinmişti. Bu şekilde ölüm'ün hayat boyu hapse çevrilmiş olması, bî hudud merhamet ve keremvâye-i hazret-i tâcidârîlerinin tecelliyât-ı bî menendânesı olarak gazetelerin baş sütunlarında yer alırdı.

Sultan Hamid'in, ölüm cezalarını ebedî hapse çevirdiği kişileri daha sonra affettiği, hatta bunlara umulmıyan hizmetler de verdiği görülmemiş değildi : Başkâtibi Tahsin Paşanın hatıralarında yer alan şu sözleri, Sultan Hamid'in karakterini çok iyi anlatır :

"— En sadıkane hizmetlerin sahipleri, peşiman olmuş eşhastan gelir!.."

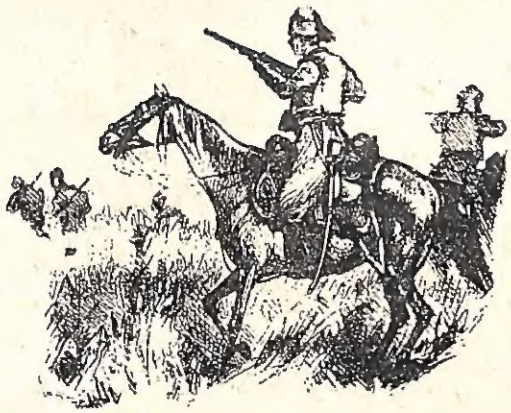

Mithat Paşanın kurduğu Asakir-i Milliyye Taburları, Türkiye halkının, ordusunu milileştirme hamlesinin dikkatdeğer tecellisi olarak Batı'nın dikkatini çekmiş ve askerlik dışı hayat için kullanılan Başıbozuk tâbiri derhal benimsenmişti. Yukarıdaki klişede, 1877 - 1878 Osmanlı - Moskof harbinde, resmen ilga edilmesine rağmen, büyük bir gerçeğin ifadesi olduğu için hizmete girmiş ve şerefli ödevini yapabilmiş bir Asakir-i Milliyye süvârisini görüyoruz. Mustafa Kemal'in babası Ali Rıza Efendi, bu taburlardan birisinin zabiti olarak İstanbul'a gelmiş, fakat Mithat Paşanın sukutuna rastlıyan geliş dolayisiyle aynı vapurla Selânîğe iade edilmişlerdi. Kuvay-ı Milliyyenin mânevî babası, bu cesur teşebbüsdür.

Otuz üç senelik devrenin tezadsız denilebilecek kadar değişmemiş bu adalet tatbikatı içinde bir tek istisnası vardır: Mithat Paşa!.. Sultan Hamid, Hürriyet Babası'na karşı, milletinin, tarihin, hatta Allahın tasdikine arzedebileceği bir duygusunu Mithat Paşaya karşı duyduğu sönmez ve şifa bulmaz kini ile lekelendirecek kadar mukavemet edilmez duygusunun esiri idi .

Tarihin hâlâ içyüzüyle hükme bağlıyamadığı bu gazap ve kinin gerçek sebepleri neydi?

Muhakkak olan şudur: Sultan Hamid'in, Mithat Paşanın önünde, inkâr edilmiş ve yerine getirilmemiş teahhütlerinin hicâbı vardı ve Abdülhamid-i Sanî, bu utancı, Hürriyet Babasının önünde daima duymuştur: Mithat Paşanın lutufdîdesi olan ve yetişmesinde Paşa'nın büyük himmeti bulunan, fakat ne yazık ki, bu himmet ve himayeye kadirbilirlik mukabelesi yapamamış olan Ahmet Mithat Efendi'nin de Meşrutiyetten sonraki hakikatleri konuşabilme imkânı içinde iti-

raf ettiği üzere, Mithat Paşa, kendisine has olan merdlik ve pervasızlık duygusu ile, Sultan Hamid'e, münkiri bulunduğu millete karşı teahhüdlerini çekinmeden hatırlatmış ve bilhassa o meşhur vedâ mektubunda bu ihtar duygusu, bir itâb ve tekdir halini almıştır.

NUSRATİYYE (NÜZHETİYYE) MÜLÂKATI VE SIR OLAN MEKTUP

Beşinci Sultan Murad'ın aklî ve ruhî hastalığının bir müddet sonra şifa bulacağı, yerli ve yabancı hekimlerin müttefik oldukları gerçekti. Sultan Aziz'i tahtan indirten DÖRTLÜ İTTİFAK (Mütercim Rüştü Paşa, Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa), birçok cepheleriyle meziyetleri mutlak olan azametli, celâlli padişahın yerine, Tanzimat Padişahı Sultan Abdülmecid'in en büyük oğlu Veliahd Murad Efendiyi Beşinci Sultan Murad olarak tahta çıkartırken, Yeni Osmanlıların himmetiyle hazırlanmış olan Hürriyet Kanun-u Esasîsi üzerinde genç veliahdın, ancak Cumhuriyet devrinde gerçekleşebilmiş kadın ve aile hukuku üzerindeki fikirlerinden adetâ ürkmüşlerdi. Amcası Sultan Azizle yaptığı 1867 Avrupa seyahatinde, İngiltere Kraliçesi Viktoryanın kızlarından birisini vermek istediği bu değerli Osmanoğlu, eğer, doksan üç gün sürebilmiş bedbaht saltanatı yerine, ölünceye kadar, yani daha yirmi sekiz yıl tahtta kalmış olsaydı, Osmanlı İmparatorluğumuzun kaderinin değişeceğini söylemekte asla hata yoktur...

Mithat Paşa, Beşinci Sultan Murad'ın tahtta kalabilmesi imkânsızlaşınca, veliahd olan Abdülhamid Efendi ile, ağabeyisinin şifası halinde tahtı kendisine terk esası üzerinde Nüzhetiyye köşkünde mutabık kalmış ve kendisinden bir de "teahhüd mektubu" almıştı. İşte, ağabeyisini Çırağan sarayında yirmi sekiz sene tam manasıyla hapseden ve bir defa dahi saraydan çıkmasına imkân vermiyen Sultan Hamid'le Mithat Paşa arasındaki SIR, bu mektuptur ve mektubun halen, İngiltere'nin en asîl ve tanınmış ailelerinden, Mithat Paşanın aziz ve yakın dostu, Paşanın Avrupaya sürüldüğü sırada kendisine en yakın ve samimî alâkayı göstermiş olan Lord Sunterland'ın aile kasasında olduğunu rahmetli Ali Haydar Mithat Bey Abdülhak Hâmid'in Mithat Paşa için yazdığı Liberte (Hürriyet) eserine teşekkür mektubunda kaydeder.

Gerçekten, mevcudiyeti Mütercim Rüştü, şair Ziya, Şıpka kahramanı Süleyman Paşalarla Sultan Murad'ın oğlu şehzade Selâhattin Efendi tarafından teyit edilen bu mektubun akibeti ne olmuştur? Mektubun neşri halinde ve Sultan Murad'ın bir müddet sonra aklî melekâtının tamamen yerinde olduğu, ölümünden çok kısa zaman önce el yazısı ile kardeşi Sultan Hamid'e "Birader..." başlığı ile gönderdiği meşhur mektubundan da sarahatle anlaşıldığı üzere, Sultan Hamid'in vaziyeti ne olacaktı? Mithat Paşa memlekete dönerken, Padişahın bu mektubu elde etmek için her çareye başvuracağını elbette biliyordu. Nitekim, İzmir'de vali iken tevkif edilerek, sadece Türk adaleti için değil, cihan adaleti namına silinmez yüz karası olan o Çadırköşkü divan-ı âlisi hüviyetindeki 'cinayet mahkemesi" rezaleti ile ölüme mahkûm edildiği facia sırasında, İzmir'deki evi ile Tavşantaşındaki evi ve Topkapıdaki çiftlik evi, defalarca basılarak aranmış, yakınları da bu takip ve aramalardan kurtulamamıştı.

Mektup muamması hâlâ çözülmüş değildir, fakat bilinen, Sultan Hamid'in Mithat Paşanın şahsına karşı güttüğü şifasız kinin mesnedlerinden birisinin bu mektup olduğudur.

ASAKİR-İ MİLLİYYE TABURLARININ TEŞKİLİ

Sultan Hamid - Mithat Paşa çekişmesi, şeklen ve görünürdeki sebep ve illetleriyle, sadece bir Padişahla sadrazamı arasındaki anlaşmazlık değildir: Hatta, Mithat Paşa ile Sultan Hamid, Kanun-u Esasînin tatbiki ile memlekette Meşrutî bir monarşi bahsinde de ihtilâfa düşmekle kalmamışlardır. Hakikat odur ki, ikisinin arasında vatana faydalı olabilecek bütün temel müessese ve teşebbüslerde tam inhiraf halinde ayrı görüşler mevcuttu. Mithat Paşanın görüşlerinde zerrece tereddüd ve eğilme göstermeden ısrar etmesi, eline geçen her imkândan faydalanarak da düşüncelerini cesaretle tatbik etmesi, hürriyet şehidinin bilhassa tebcile lâyık tarafıdır.

Sultan Hamid bütün hayatında, bilhassa millete intikal etmiş ve halkın şu-

urunda yerleşmiş fikirler ve hareketlerden ürkmüştür. Bunların müesseselerine karşı da daima mücadele etmiştir. 1876 da, Moskoflarla savaş bir emrivâki haline gelip de, Tersane konferansında Rusların isteklerinin müstakil ve haysiyet sahibi bir devlet tarafından kabul edilmez olduğu Konferansa iştirâk eden İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya murahhasları tarafından da tasdik edilince, Mithat Paşa, Bab-ı âlide, Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden muhtelif din ve milliyetteki unsurların yetkili idare ve din adamlarını toplamış, tarihimizde ilk genel meclis diyebileceğimiz bu toplantıya harb ve sulh ihtimallerini bütün sebep ve unsurlarıyla açıkça getirmiş, çok samimî ve riyâsız münakaşalar olmuş, neticede tam bir ittifakla ve Ermeni Patrikinin teklifi ile HARP kararı verilmişti. Bu karşılaşmanın sadece iki hükümet ve devlet arasında değil, iki millet arasında olacağını ve Türklüğün mağlup olursa Avrupa topraklarını ebediyen kaybedeceğini iyi bilen Mithat Paşa, harbi Türk milletinin ve kaderi ona bağlı olan toplulukların şuur ve vicdanına emanet etmek için ciddî tedbirler düşünmüş, 1870 - 1871 Alman - Fransız harbinden ilham alarak, Asakir-i Milliyye Taburları teşkil etmişti: Bunlar, Yeniçeriliğin ilgası sırasında düşünülen, fakat patlıyan 1827 - 1828 Osmanlı - Moskof savaşı ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanlarının tatbikine imkân vermediği MİLLÎ ORDU'nun kuruluşu hadisesi idi..

Mithat Paşa, Şıpka Kahramanı Süleyman Paşanın ve Müşir Mehmet Ali Paşanın yardımlarıyla, harbin başlamasından önce Asakir-i Milliyye Teşkili Hakkında Nizamat'ı hazırlıyarak tatbik mevkiine koydu. Kendisi, Tuna Valisi iken, bugün Bulgaristan, Yugoslavya ve Rumanyanın bir kısmını ihtiva eden o geniş toprak parçasını kasıp kavuran ayrılış isyanlarını ve eşkiyalığı bu kuvvetlere dayanarak tasfiye etmenin tecrübesine sahipti. Mithat Paşa biliyordu ki, mahiyeti ne olursa olsun bir vatan hareketinin başarısı, onun halkın vicdanında ve varlığında şuur haline gelmesi ve teşkilâtlanmasıyla mümkündür. Nitekim, kısa zamanda öylesine başarılı neticeler alındı ki, Namık Kemal, 1876 - 1877 savaşında dillerden düşmiyen :

Kalkın ey ehl-i vatan şad-ü hândan ol bugün
Âlem-i Osmaniyân perverde-i şân ol bugün.

marşını Millî Askerler için hazırlamıştı.

SÜLEYMAN HÜSNÜ PAŞANIN ŞEHADETİ

1877 - 1878 Osmanlı - Moskof savaşı, Rusları İstanbul önlerine getiren feci bozgunlarla neticelenince, Sultan Hamid, suçlu aramak ruhî ihtiyacıyla kurdurduğu Divan-ı Harblere Askerî Mekteppler Nazırı iken Sultan Aziz'i tahttan indirmede en faal vazifeyi yapmış olan Müşîr Süleyman Hüsnü Paşayı da mahkemeye verdirmişti.

Süleyman Paşa, sorulan suallere doğruyu hiç gizlemeden cevap vererek Padişaha kaygılarını artıran kanaatı telkin etti: Evet... Asakir-i Milliyye taburlarının kuruluş nizamnamesini bizzat Mithat Paşa hazırlamıştı. Eli silâh tutan bütün vatanseverler, bu ölüm - kalım günlerinde Asakir-i Milliyye saflarında yer almışlardı. Dağılma kararı, vatan müdafaasına koşan yurtseverlerin üzerinde derin ve izleri kolay kolay silinmez menfi tesirler yapmıştı.

Bu cevap, mahkemeden sonra, Asakir-i Milliyye taburlarında vazife alanların bir bir tesbitine sebep oldu: Zabitler arasında muvazzaf vazifeleri olanlar çeşitli bahane ve sebeplerle vazifelerinden alındılar. Siviller arasında talimgâhlarda yetişerek zabitlik vazifesine yükselmiş olanlar da kendilerini bu tasfiyeden kurtaramadılar.

Halk, kendisi için söylenmesi kolay ve zaman denilen büyük kudretin dil'ine yerleştirdiği en basit tabirlerle, en muğdil ve çetin cümleleri ifade geleneğine sahiptir: Asâkir-i Milliyye tabiri de kendisine ağır geldi, bu terkibin yerine, asker dışındaki kurum ve teşekküllerin kadrosu için kullanılan tabiri benimseyiverdi: Başıbozuk!

Tabir, öylesine beğenildi ki, meşhur Alman Mareşali ve Bizim Müşirimiz, Türk dostu Von der Goltz yani bizim Golç Paşa'mız, on yedi dile çevrilen meşhur "Silâhlı Millet" adlı eserinde, Mithat Paşanın Asâkir-i Milliyyesi için BAŞIBOZUK tabirini kullandı!

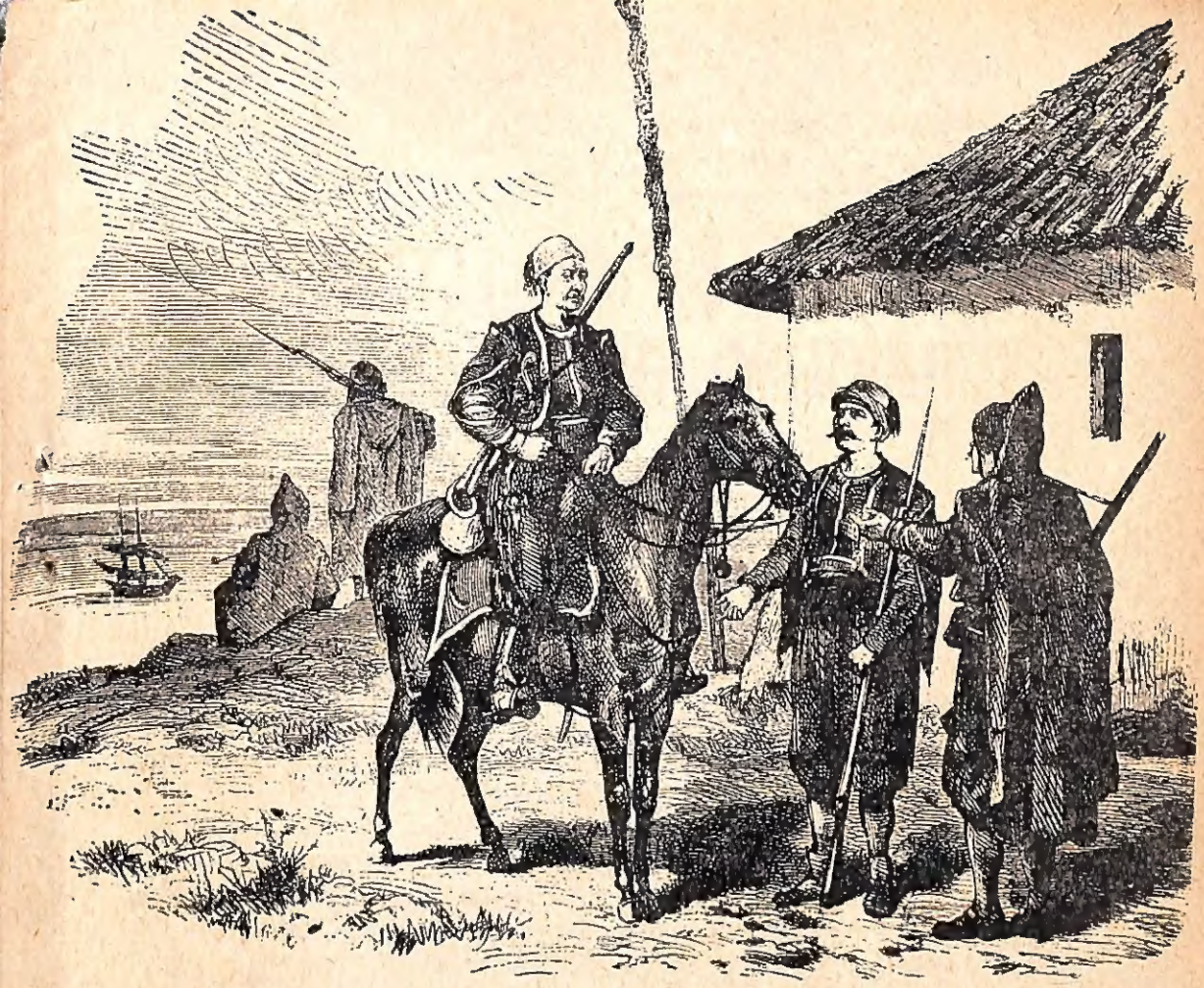

YARIDA KALMIŞTI...

Asakir-i Milliyye nizamnamesinde, kıyafetler için külfet yüklemiyen, fakat şekilde ve ruhta birliği ve insicamı sağlıyan esaslar vardı. Tuna valiliği zamanında asayiş tatbikatı, Slav kışkırtmacılığı ile ayaklanmalar ve eşkıyalığı benzer millî kuvvetlerle bastırmış ve Rus Sefiri İğnatyef'in Çar'ına "— Mithat Paşa Rumelindeki faaliyetine daha bir müddet devam ettiği takdirde tasavvurlarımızın tahakkuku imkânsızlaşacaktır..." dedirten hadisenin müsbet neticeleri ile Hürriyet Babası, bir emrivâki haline getirilen Moskof savaşının önüne, ancak, Türkiye halkının millet hâlinde çıkışı ile karşı konulabileceğini düşünmüştü.

Yukarıdaki klişede, atlı ve yaya mensublarını gördüğümüz Asakir-i Milliyye, Sultan Hamid'in vehmini ayaklandırmış ve teşebbüsün Mithat Paşaya ait olmasının körüklediği şifasız vehmi ile bu mükemmel hareket yarıda bırakılmıştı.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın asker kadrosu, Asâkir-i Milliyye'nin istihalesi idi. Fakat asıl benzerlik, İstiklâl Savaşımızdaki Kuvay-ı Milliyye'dedir: Kuvay-ı Milliyye, bünye ve kuruluş olarak Asâkir-i Milliye'nin tamamen varisi ve manevî halefi idi: İkisi de, gerçekten büyük bir tehlike önünde milletin ayaklanışı ve davranışıydı. Bu arada, unutulmaması şart ve hatırlanmasında ibret hissesi büyük bir başka hakikate de dokunmak gerekiyor: Asâkir-i Milliyye'nin Selânik'deki 72 nci taburunun birinci bölüğünün zabiti Ali Rıza Efendi, Kuvay-ı Milliyye devrini nizamî orduya ve zafere temel yapan Mustafa Kemal Atatürk'ün babasıydı...

★ ★ ★

Kapağımızdaki klişe, Âsâkir-i Milliyye'yi kendilerine has üniforma kıyafeti içinde gösteren bir yabancı tesbitidir. Gassell's Of The Russo - Turkish War adlı İngilizce eserin 30 uncu sahifesinde yer alan bu klişenin altında şu lejand var : Group Of Bashi - Bazouks. Yani Başıbozuklardan bir grup.

Bir "Gizli Arzu,, nun başarısız son safhası

ENVER PAŞA'NIN İTTİHAD VE TERAKKİ'Yİ İHYA TEŞEBBÜSÜ

Yazan: **FERİDUN KANDEMİR**

İttihad ve Terakki ricali arasında, talihin sevkile pek genç yaşında bir başarı sembolü halinde ortaya çıkarak, akla gelebilen nimetlerin her türlüsüne kona kona bir güneş gibi parladıktan sonra, asla sönmemek hissile giriştiği teşebbüslerin hepsinde birer birer uğradığı başarısızlıkların acısını duya duya sönmek talihsizliği içinde can veren Enver Paşanın yakın tarihimize "son derece vatansever, dürüst ve tertemiz bir insan oluşuna rağmen, kabına sığmaz bir hırs, inat ve cesaretle hesapsız kitapsız hareketlerle pervasızca atılganlığı yüzünden hem kendine, hem memleketine eden bir şahsiyet" olarak geçeceği şüphesizdir.

O'nun yirmi yedi yaşında genç bir binbaşı iken, bütün bir milletin taparcasına alkışladığı bir hürriyet kahramanı olarak ortaya çıktığı 23 temmuz 1908 gününden itibaren 31 Mart hadisesile Trablus ve Balkan Savaşlarında gösterdiği yararlıklarla temayüz ede ede Harbiye Nazırı, Damad-ı Hazret-i Şehriyarî ve nihayet Osmanlı Ordularının Başkumandanı olarak otuz üç yaşında parıl parıl parladığı 1914 yılından sonra, bu imparatorluğu Birinci Dünya Harbine sokuşu ile başlıyan hesapsız kitapsız hareketleri yazık ki, artık - hattâ bizzat tâcil ettiği - ömrünün sonuna kadar devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına sebep olan bozgunun mütarekenamesi imza edildikten sonra, Enver Paşanın İstanbul'dan kaçarak yâd ellerde atıldığı macera'ı hayatta, İttihad ve Terakki ricalinden meselâ Talât ve Cemal Paşalar kendisini nasıl ikaz edeceklerini bilemez hale gelmişler ve nihayet bu yüzden araları da açılmıştı.

Enver Paşanın bu şuursuzca davranışlarından biri olan "gizlice bir kuvvetle ve yardım bahanesile Anadoluya geçip idareyi ele almak" niyet ve teşebbüsünü gene bu sahifelerde anlatmıştık (1). Şimdi bunun, pek bilinmiyen diğer bir safhası olan "çoktan tarihe göçmüş İttihad ve Terakkiyi, hem de tek başına diriltmeye kalkışı" macerasını anlatmak istiyoruz.

Enver Paşa, hesapla kitapla tesbit edilmiş, muayyen ve kat'i bir hedef ve gayeden yoksun olarak, mutlaka bir şeyler yapmak hırsile çırpındığı Berlin'de, kendilerini İslâm âleminin yetkili temsilcileri diye tanıtan bazı kimselerle temas edip, Hindistan, Fas, Tunus, Cezayir gibi memleketlerde sömürgeciler aleyhine harekete geçmek amacile bir cemiyet kur-

(1) Tarih Konuşuyor mecmuası sayı 32, sahife 2641 - 2645, sayı 33, sahife 2707 - 2711.

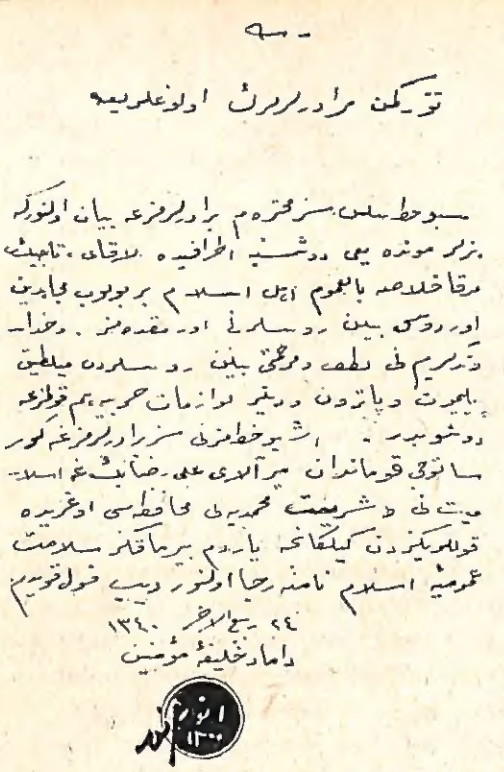

Enver Paşanın, Türkistandaki İstiklâl hareketlerine başbuğluk etmesinden sonraki son yılına ait vesikalardan : Özbek lehçesi ile Türkmen Biraderlerimizin Uluğları" na başlığı ile gönderdiği ve onları savaşa çağıran genelgesi.

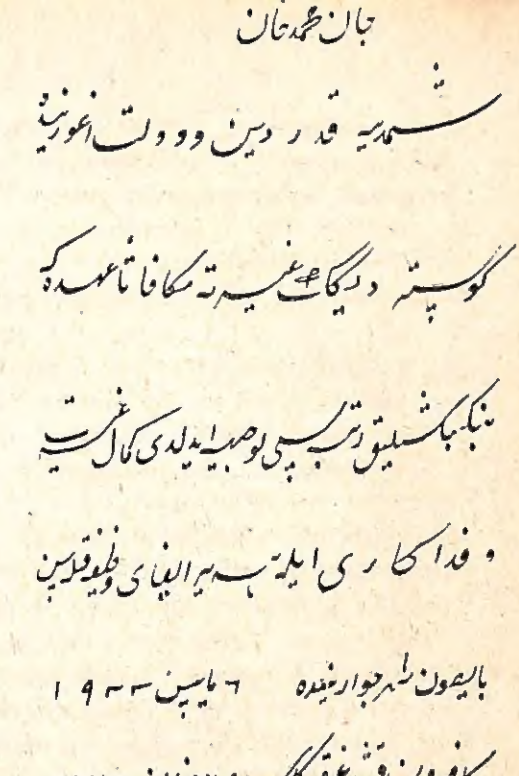

Enver Paşanın mücahitlerine vermiş olduğu "yarlık" mansıb unvanları hüccetinden birisi. Can Mehmed Han'a, gösterdiği gayret ve fedakârlıkdan dolayı Binbaşılık rütbesi veriyor.

duktan sonra, bu işe Rusların da yardımını sağlamak için Moskovaya gelince, Mustafa Kemal Paşaya yazdığı mektupta ezcümle şöyle diyordu :

"Benim anladığıma göre, İslâm âleminde umumî bir intibak neticesi olarak, Türkiyeye karşı yapılacak her zararlı hareketin, neticede daha büyük ölçüde kendilerine yöneleceği kanaati hasıl olmuştur. Bu kanaat neticesi vaki olan tezahürat, bütün islâm âlemini düşündürmüştür. Her nedense Türkiyeyi komünist camiasına namzet sayan Rus komünist icra heyetine önemli bir kuvvet olarak kabul edilen bu Müslüman birliğinin, komünizmle elde edilemiyeceği kanaatini verdiğini zannediyorum."

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN SAMİMÎ TEMENNİLERİ

Mustafa Kemal Paşa "Kardeşim" hitabile verdiği cevapta Enver Paşaya şöyle diyordu :

"Şark İslâm memleketlerinde beliren millî hareketleri birleştirmek teşebbüsü hakkındaki izahat, esas maksatlarımıza tevafuk eylediği cihetle muhteviyatı pek ziyade memnuniyeti mucip oldu.

Şark âlemi üzerinde manevî nüfuzunu tesise ve umumî harp yüzünden memlekette bozulan iktisadî muvazeneyi bu suretle iade ederek Bolşevik cereyanını garbî Avrupada imhaya çalışan İngiltere hükümetinin pek mahirane olan bu âzim teşebbüsüne, fiilî ve ciddî bir surette mümana-

at ve mukavemet edilebilecek yegâne İslâm hükümeti, Türkiye devleti olduğu için, garp emperyalizm ve kapitalizminin en ziyade taarruz darbeleri bittabi Anadolu üzerine teveccüh etmiş bulunuyor.

Malûm-u âlileri olan noksan vesait ile şimdiye kadar bu hainane taarruzlara mukabele eden Ankara hükümeti, muharebenin uzun müddet devamı halinde husulü muhtemel olan âkibeti düşünerek, şarkta bir istinat noktası temini lûzumuna kanaat getirmiş olduğundan, Bolşevik Rusya Cumhuriyeti ile müşterek maksadın teminine ait bir anlaşma yapmağa teşebbüs etmiş bulunuyor. Ancak böyle bir anlaşmanın ebediyen memleketin kurtuluş ve istiklâli gayesini temin emrinde tesirli neticeler verebilmesi, tarafların sonraları herhangi bir sebep ve alışkanlık tesirile fikrini ve maksadını değiştirmemesine bağlı ve bu da Hilâfeti elinde bulundurması hasebile bütün İslâm âlemi üzerinde nüfuz sahibi olan Türkiye devletinin bu asırdîde nüfuzunu aynı ırktan bulunsun, bulunmasın bütün şark İslâm kavimleri üzerinde zahmetsizce idame ve hattâ arttırabilmesine bağlıdır.

Bu sebeple İslâm memleketlerinde beliren millî hareketleri Teşkilât-ı Mahsusa'ya raptetmek suretile tensik ile birleştirmek hususundaki tasavvur ve teşebbüsle, millî dâvâmızın kat'î galebesi nokta-i nazarından ezher cihet faydalı ve şayanı şükrandır." dedikten sonra bazı tavsiyelerde bulunuyor ve mektubunu şöyle bitiriyordu :

"Şu halde Ankara hükümeti, tecelli ve temadisini candan ve gönülden dilediği muvaffakiyetlerinize ait muntazaman verilecek malûmat ve tafsilâta her zaman intizar edeceği gibi, bünyan-ı devlet muntazaman malûmat verilmekten geri durulmamak suretile maksat ve işlerin âhengini temin etmeyi pek münasip görür. Cenabı Hak cümlemize muvaffakiyetler ihsan eylesin.."

ENVER PAŞA VERDİĞİ SÖZÜ TUTMUYOR...

Enver Paşa ayrıca, Moskovodaki Büyükelçimiz Ali Fuad Paşaya da hiç bir suretle Anadolunun işlerine karışmadan, sadece onun hayrına memleket dışında çalışacağına dair kat'i şekilde söz de vermişti.

Fakat askerce verdiği bu teminat ve sözlere rağmen, onun pek kısa bir zaman içinde her şeyi unutarak, malûm hırsı ile Anadoluya sokulmak, girmek teşebbüslerine giriştiği, muvaffak olamayınca da, bütün bütün şuursuzca hareketlerile ne hale geldiğini, 16 temmuz 1921 de Mustafa Kemal Paşaya yazdığı pek uzun mektuptaki şu satırlardan anlıyabiliyoruz :

"Şimdi bütün bu açıklıklara rağmen, siz karşınızda bir düşman varmış gibi hareket ediyorsunuz. Evvelce de dediğim gibi, ben ve arkadaşlarım, iki seneden beri takip ettiğimiz memleketin ve İslâmın kurtulması emelini güdüyoruz. Bununla beraber memlekette halka dayanan ve cidden onun menfaatini düşünen bir fikirle çalışmak taraftarıyız. Eğer zat-ı âliniz bizi rakip telâkki ediyorsanız, yanılıyorsunuz. Bu aklımızdan geçmemiştir. Bizce, memleketin kurtulması esastır. Değil bunu, sizin gibi uzun yıllar beraber çalıştığımız bir arkadaş, belki Ferit Paşa gibi haris bir ihtiyar yapabilseydi, ona karşı da hürmet besler ve muvaffakiyetine yardım

ederdik. Cenabı Hakkın size şimdiye kadar yaver kıldığı talihinize biz de hürmet ederiz. İktidarınız ise, bundan evvel takdir ettiğim Harbiye Nezaretim esnasında ve ondan sonraki davranışlarımla belli olduğundan, buna dair fazla birşey söyleyemem. Yalnız bir ricam var : Lûzumsuz vehim ve hislere kapılmayınız. Sizden, cidden sizi seven bir kardeş gibi rica ediyorum. Mevkiinize bakarak sizi iğva edenlere uyup, memlekette bir şahsın veya bir zümrenin tahakkümüne doğru gitmeyiniz. Yoksa yine lûzumsuz tazyikler ve bunların neticesi feveranlar çıkabilir.

Bugün, emin ol ki, bütün vatanını seven herkes, olan biten her şeye rağmen sizin muvaffakiyetinize çalışıyor. Çünkü senin muvaffakiyetin Anadolunun muvaffakiyeti demektir. Fakat siz, eğer şimdiden kanunsuz hareketler ve lûzumsuz şiddetlere giderseniz korkarım ki, hayırlı bir netice vermez. Millet, Sultan Hamid idaresindeki millet değildir. Artık tahakküme fazla dayanamaz.

Bak, seni bütün arkadaşlarım namına temin ediyorum: Bizim hiç bir mevkide ve memuriyette gözümüz yoktur. Bana gelince, ben yalnız ideal takip edeceğim. O da, İslâmı ezen Avrupa canavarlarile pençeleşmek için Müslümanları harekete getirmek! Bunun için, benden çekinmeyin. Vehme düşerek, böylece düşmanlara memlekette yeni bir mücadele çıkacak ümitleri verdirmeyin. Lûzumsuz şiddeti bırakın.

Bekir Sami Bey ve diğer arkadaşlarla gönderdiğiniz haberlerden memlekete gelmememizi istediğinizi anlıyorum. Eğer bunun, Halil'e de şümulü olduğunu bilseydim, memleketin hatırı için onun da veremden ölmesine katlanır ve göndermezdim.

Şimdi sen, başta ben olmak üzere arkadaşların gelmemesini istiyorsun değil mi? Sebep de güya bizim gelmemizle memlekette ikilik çıkacak diyorsun değil mi? Halbuki ben ve arkadaşlarım o kanaatteyiz ki, eğer memlekette bulunsaydık, belki de bugün devam eden lûzumsuz tazyiklere hiç hacet kalmıyacaktı. Çünkü herkes görecekti ki, tazyik edilen bizler aleyhinizde değiliz ve böylece hep beraber daha kolaylıkla yürüyecektik. Bununla beraber, şimdilik Moskova'da bulunarak memlekete dışardan yardım etmekte devam ettiğimizden, gelmiyoruz. Fakat, şunu da itiraf etmemiz lâzım gelir ki, hiç bir kanunî sebep olmadan memleket dışına sürmek şeklindeki hareketinize ilelebet tahammül bize, hakikaten pek ağır ve sefilâne gelir. Vatan için şimdi, çaresiz buna da katlanıyoruz. Binaenaleyh, başta Türkiye olmak üzere kurtarmıya çalıştığımız İslâm âlemi için haricte kalmanın faydasız ve belki tehlikeli olduğunu hissettiğimiz anda, memlekete gireceğiz. İşte o kadar... Şimdi, gene kemal-i hürmetle gözlerinden öper, Cenabı Haktan senin için yücelikler ve İslâma ve vatana büyük büyük muvaffakiyetler dilerim."

SON TEŞEBBÜSÜ : İTTİHAD VE TERAKKİYİ İHYA ETMEK

Enver Paşa böyle diyor ve bir saf, masum tavrı takınarak hiç bir arka düşüncesi, gizli niyeti, komitacılık maksadı olmadığı halde memlekete sokulmamak suretile uğradığı haksızlığı hazmedemiyeceğini de ileri sürerek tehditler savuruyordu amma, memlekete asıl ne maksatla, hatta ne-

fer kılığına girip, peylenmiş bir kıt'a kalabalığı arasında Anadolu içlerine sızıp, oralardaki taraftarlarının başına geçerek neler neler yapmak istediğini anlatan mektuplarının çoktan ele geçmiş olduğunun farkında değildi. Farkında olmadığı içindir ki, bu mektubu ile Mustafa Kemal Paşayı, hiç olmazsa şimdilik Anadoluya geçmekten vaz geçtiğine inandırmış olduğunu sanarak, bu sefer bütün bütün şuursuzca bir hareketle tâ Moskova'dan kalkmış, Batuma kadar gelip, aklınca Anadolu kapısına dayanmıştı...

Ve bu sefer, artık ne olacaksa olsun diye adamakıllı bir hazırlıkla, tam bir hamle yapmak istiyen Enver Paşa, silâh kuvveti kadar tesirli olacağına hükmettiği "İttihad ve Terakki" adını da önemle ele almıştı. Halil Paşa merhumun, sonradan bana anlattığına göre "Enver o şaşkınlık günlerinde kendi kendine, bir keramet yahut da uğur umarak her engeli devirip, her kapıyı açacağına inanıverdiği "İttihad ve Terakki" ye, öylesine bir ümitle bağlanmıştı ki, Trabzon'dan itibaren duyulduğu her yerde, akın akın herkes koşup onun bayrağı altında toplanacaktı."

Enver Paşayı işte bu boş ümide, bu ham hayale bağlıyan, kendilerine "Umumî Merkez Heyeti" süsü veren bir iki kafadar arkadaşı idi. Paşa, hemen kaleme sarılıp aşağıdaki tamimi yazarak, Anadoludaki bütün gizli arkadaşlarile teşkilâtlarına el altından göndermişti :

GİZLİ TAMİMDEKİ DÜŞÜNCELER

"İttihad ve Terakki adı altında, Sultan Hamid istibdadını yıkıp, memlekette ilk inkilâbı yapan bu cemiyet, meşrutiyetin ilânı üzerine ortaya koyduğu esaslar ve takip ettiği prensiplerle memlekette hakikaten vatan ve millet duygularını doğuran, gayeye ulaşmak için telkinle yetiştirdiği vatansever, karakter sahibi, azimli pek çok kıymetli evlâdını kaybetmiş ve hâlâ da etmekte bulunmuştur.

Binaenaleyh, cemiyet hayatında pek şerefli bir geçmişe sahip bu partinin, bugünkü vaziyet dolayısile başka adlarda görünmektense, olduğu gibi meydana çıkması, bu zamana kadar muarızlarımıza verilen propaganda fırsatına da bir son çekmiş olacağı düşüncesile, bu hususun uygun görüldüğünü, gerek iç ve gerek dışardaki teşkilâtımızla, bunlara mensup bir çok kardeşlerin müracaatlarından anladık.

Bu sebeple, Umumî Harpten sonra bütün dünyada husule gelen inkılâplar dikkat nazarına alınarak hakikaten ezilen halka dayanan ve halkın refahını sağlıyan ve ilk İttihad ve Terakki kongresinde aslî maddeleri tesbit edilecek olan muvakkat ve muaddel programiyle cemiyetin müstear namı altında faaliyetinden ise, kongre yetkisini haiz umumî merkezce verilen karar üzerine dahilî teşkilâtımıza, asıl ismi olan İttihad ve Terakki adını vermesi tensip edilmiş ve bu isim altında faaliyetleri muvafık görülmüştür.

Keyfiyet beray-ı malûmat tamim olunur aziz kardeşler."

Bu, Enver Paşanın Anadoluya ne pahasına olursa olsun geçmek teşebbüslerinin sonuncusudur ve 1921 eylülü iptidasında Batum'da vaki olmuş tur. Ertesi 1922 yılı ağustos iptidasında da, yazık ki, hayatile ödediği Türkistan macerası sona ermiş bulunuyordu.

Roma'nın dişi kurdunun Remus'la Romulus'u emzirişini gösteren heykel.

Tarihte ün salan hayvanlar

İnsanlar gibi hayvanların da iyileri, kötüleri vardır. Sahiplerine tac-taht kazandırmış hayvanlar olduğu gibi, eşkiyalık, hırsızlık yapan, cinayet işleyip adam öldüren, yahut cinayetlerin meydana çıkmasında rol oynıyan hayvanlara tarih boyunca rastlamak mümkündür. Bu yazıda, kahramanları hayvanlar olan gülünç ve acıklı olayları ibret ve ilgi ile okuyacaksınız.

İNSANLIK kuruldu kurulalı birçok kimseler ün salmak, meşhur olmak arzusu ile yanıp tutuşmuşlardır. Kimisi muradına ermiş, kimisi ise bu dileğinin gerçekleşmemesi yüzünden umudsuzluğa kapılıp ölmüştür. Oysa tarih boyunca birçok hayvanlar çok büyük bir üne erişmişler, fakat kendileri bunun ne olduğunu hiç bir zaman bilememişlerdir.

Fakat nasıl ki, üne iyi veya kötü yollardan erişilir, bir insan iyi bir şöhret kazanıp kendini rahmetle yadettirdiği gibi, kötü bir nam salıp kendini lânetle andırabilirse, hayvanlar için de durum böyle olmuştur.

Bir insanı, ya da bir hayvanı üne eriştirmekte tesadüfün, uygun düşen şartların rolü çoğu zaman büyük olmuştur. Bazen de mutlu hayvanlar, zaten meşhur olan sahiplerinin, efendilerinin sayesinde şöhrete erişmişlerdir.

Bunların başında "Vudokefalos" diye anılan at gelir: Sahibi, Büyük İskender'di. Vudokefalos çok güzel, fakat o nisbette azgın bir hayvandı. Göğsünde bir

öküzün başını andıran beyaz bir leke vardı: "Öküzbaşı" anlamına gelen adı, bundan çıkmaydı.

Kimse bu atı terbiyeye muvaffak olamamıştı. Bir gün İskender onun sırtına atladı, dizginleri yakaladığı gibi hayvanın başını - ışıklarından gözleri kamaşsın diye - güneşe doğru çevirdi. At şahlandı, sonra çifteler savurmağa başladı. O zaman İskender dizginleri koyuverdi, mahmuzlarını da hayvanın karnına batırdı, atı karşıda uzayıp giden uçsuz bucaksız ovada alabildiğine koşturmağa başladı.

Ogün bugün hayvanla kendisini dize getiren sahibi arasında derin bir arkadaşlık başladı. "Vudokefalos" sırtına ancak İskender'in binmesine razı oluyordu. Bu işi başkası yapmağa kalkışsa muhakkak ki, onu yere atar, öldürürdü. İskender görünür görünmez onun önünde diz çöküyor, sonra da gururundan kişniyordu. Bir savaşta bu at esir düştü. İskender :

"— Bu hayvanın kılına dokunursanız bütün milletinizi yok ederim," diye haber saldı. Düşmanları İskender'e atını hediyelerle birlikte geri gönderdiler. Sevgili atı ölünce İskender ona büyük bir cenaze töreni yaptırdı. Mezarının bulunduğu yerde bir şehir kurdurdu ve hayvanın adını ebedileştirmek için buraya da "Vudokefalei" ismini verdi.

DÂRÂ'NIN, KALİGÜLA'NIN VE IV. HENRİ'NİN ATLARI

Pers imparatoru Dârâ da ölen sevgili atı için aynı şeyleri yapmıştı. Böyle yapmağa da borçluydu, bu at ona tacını, tahtını kazandırmıştı çünkü. Bilindiği gibi Pers imparatorluğunun tahtı üzerinde hak iddia edenler, aralarında şöyle bir anlaşma yapmışlardı :

Güneş doğarken hangisinin atı daha önce kişneyip onu selâmlarsa, tahta çıkmaya onun hakkı olacaktı. Dârâ'nın atı bütün ötekilerden önce kişnedi ve efendisine böylece kocaman bir imparatorluk hediye etmiş oldu.

Bunlar, "kahraman" diyebileceğimiz atlardır. Tıpkı sahipleri gibi soyludur. Fakat herkesin öfkesine yol açmış, lânet toplamış olan atlar da vardır.

Bunların başında, Roma imparatoru Kaligüla'nın "Incitatus" adlı atı gelir. Bu hükümdarın sevgili atı uğruna ne delilikler yaptığını hep hatırlarız: Ona mermerden bir ahır yaptırmakla kalmamış, sonradan bir de muhteşem saray yaptırmış, bu hayvanı tıpkı bir insan gibi gayet güzel eşyalar arasına yerleştirmişti. Sonradan atını Senatoya üye tayin etti, at da kenarı kırmızı işlemeli, beyaz bir cübbe giyer oldu.

Incitatus'ın köleleri, emir subayları, maiyeti vardı. Roma'nın ileri gelen kişilerine ziyafet davetiyeleri gönderirdi. Her davetli gelince onun önünde secdeye kapanır, alnını ön ayaklarından birinin tırnağına değdirirdi. Sonra sofraya oturulur, ata fildişi tabaklarda yulaf, altun kupalarda şarap sunulurdu. Şaraptan ilkin Incitatus içerdi. Sonra Kaligüla misafirlerden hangisini bu büyük şerefe lâyık gördüyse o, kupada kalan şarabı mideye indirirdi.

Günün birinde davetlilerden biri bu haysiyet kırıcı durumu hazmedemedi, kupayı kaldırdığı gibi atın kafasına fırlattı. Kaligüla öfkeden sapsarı kesildi: "— Çabuk diz çök, Incitatus'tan özür dile," dedi. Adam bu işe yanaşmayınca imparator cellâda işaret etti, zavallı adamcağızın başı yere, hayvanın ayaklarına doğru yuvarlandı.

Kaligüla daha da ileri gitti. Birkaç gün sonra atını Başrahipliğe tayin etti, millete: "Onu Konsül de yapacağım, Devleti benimle ortaklaşa yönetecek," diye ilân etti. Fakat Romalılar buna dayanamadılar, bir at tarafından idare edilmektense onun sahibinden kurtulmağı daha uygun buldular: Kaligülayı bir hançer darbesiyle öldürdüler.

Fransa kralı IV. Henri'nin atı da tarihte ün salmış mutlu hayvanlardandır. Hayvan günün birinde öldüğü zaman, bu kara haberi kimse hükümdara vermeğe cesaret edemiyordu: Kral "kim bana bu haberi getirirse onu öldürtürüm," demişti çünkü... Sonunda kralın maiyeti bu iş için kendi aralarında kur'a çektiler. Kur'anın isabet ettiği, kurnaz bir adamdı. Kralın huzuruna çıktı, yerlere kadar eğilip selâm vererek :

"— Ah efendimiz, sevgili atınız..." diye bağırdı.

Kral :. "Ne o? N'olmuş benim atıma?" dedi.

"— Ah efendim, o sevgili atınız, o güzel atınız, o zavallı atınız!"

"— Nedir o ağzında geveleğin, ni-

çin açıkça konuşmuyorsun? Ne demek istediğini anlıyorum: At öldü!"

Bunun üzerine kara haberi getiren adam hemen cevabı yapıştırdı: "Evet, öldü ama bunu söyliyen ben değil, siz oldunuz!"

Kral acısının içinde gülmeğe başladı, bu iş de böylece kapandı.

HZ. MUHAMMED'İN KEDİSİNE SEVGİSİ

Tarihte ün salan hayvanlar yalnız atlar değildir. Bu arada, sahibi sayesinde ölümsüzlüğe kavuşan Hz. Muhammed'in kendisini de sayabiliriz. Hz. Peygamber günün birinde camiye herkesin dikkatini çeken bir kılıkla gelmişti: Sırtında gayet kıymetli bir cübbe vardı ama bunun bir kolu yoktu. Herkes fısıltılar arasında bunun anlamını birbirinden sormağa başladı ama Peygamber söze başlıyarak cemaatin merakını giderdi :

"— Gördüğünüze şaşmayın ey ümmetim," dedi, "sırtımdaki cübbeyi bu kılığa ben soktum. Buraya gelmek için bunu giymek istediğimde, sevgili kedimin bunun bir kolu üzerinde mışıl mışıl uyuduğunu gördüm. Uyanıp rahatsız olmasın diye makası aldığım gibi cübbenin kolunu kestim."

XIV. LUİ'NİN GÖZDESİ FİL

Krallara gözdelik etmiş hayvanlardan biri de fildir ve bunun sahibi, Fransa kralı XIV. Louis'dir. O zamana kadar fil, Fransa'da görülmüş değildi. Yalnız 802 yılında Bağdat Halifesi Hârun-ür-Reşid Carolus Magnus (Şarlman) a bir fil yollamıştı. Hayvan sekiz yıl sonra ölünce vaka'nüvisler sanki önemli bir kişi ölmüş gibi bu olayı da yazmışlardı.

XIV. Louis'ye ise fili 1668 de Portekizliler hediye etmişlerdi. Kongo'dan getirilmiş olan hayvan dört yaşındaydı. Versailles'daki Hayvanat Bahçesine yerleştirildi, orada tam on üç yıl yaşadı. Çok sürmeden de kralın gözüne girdi. XIV. Louis ona doğru ilerleyip de okşadı mı, hayvan sevinç homurtuları çıkarıyor, tortumunu kaldırıp sevgi gösterilerinde bulunuyordu.

Kralın fili Paris'te de ün saldı, en büyük ressamlar onun portresini yapmak için birbirleriyle yarışa giriştiler. Günün birinde bir ressam fili hortumu havada, ağzı açık bir resmini yapmak istedi. Uşağına, havaya ekmek parçaları atar gibi yapmasını söyledi: Fil bir aldandı, iki aldandı, sonunda kızdı, ressam tablosuna ara verdiği sırada gidip hortumunu su ile doldurdu ve kendisini aldatan uşağı değil, ressamı ve tablosunu bir güzel ıslattı!

Kanadlı bir at olan Pegasus, şairlerin ilhamını temsil ederdi. Fransız ressamı Gustavo Moreau'nun yukarıdaki tablosu, bu atı göstermektedir.

Kraldan yüz bulduğu için olacak, zamanla bu hayvan şımardıkça şımardı, bakıcılarından biri kendisine yeterince saygı göstermedi diye onu tortumu ile kaptığı gibi havaya kaldırıp yere çarparak öldürdü.

GÖRDÜKLERİ İYİLİĞİ UNUTMIYAN ARSLANLAR

Tarihe geçen hayvanlar arasında arslanlar da vardır. Günün birinde Roma sirklerinden birinde, Androkles adında bir köle bir arslanla dövüşecekti. Arslan meydana çıkınca Androkles'i parçalıyacak yerde onun elini yalamağa baş-

ladı. İşin içyüzü sonradan anlaşıldı: Androkles vaktiyle bu hayvanı çölde görmüştü. Ayağına diken batmış olan arslan, acıdan kıvranıyordu. Androkles dikeni çıkarmış, hayvanın yarasını temizleyip iyileştirmişti. Yıllar sonra arslan kendisine iyilik eden adamı tanımış, onu paralamağa yanaşmamıştı. Sirki dolduran halk bunu duyunca coştu, imparator Androkles'i âzâd etti. Ondan sonra da herkes Androkles'i Roma sokaklarında arslanı ile yanyana sık sık görür oldu. Bu olay sonradan birçok tablolara da konu teşkil etti.

Bir başka arslan ise Güney Amerika'da, Paraguay'da ün kazanmıştı. 1536 da Buenos Ayres şehri ayaklanan kızılderililer tarafından kuşatılmış, şehrin her tarafla irtibatı kesilmiş, kıtlık tehlikesi başgöstermişti. Vali de halkın şehirden çıkmasını yasak etmiş bulunmaktaydı. Yaşlı bir kadın bu yasağa aldırmadı, şehir yakınındaki ormandan yabani meyveler toplamak için gizlice şehirden çıktı. Dolaşırken bir mağarada hasta bir arslan gördü. Hayvan kadını görünce inlemeğe başladı. Kadıncağız korkak değilmiş, hayvanın yanına gidip ona baktı, hastalığını iyileştirdi. Ondan sonra arslan ava çıkıp yakaladığı hayvanları kadına getirmeğe ve böylece ikisi de karınlarını doyurmağa başladılar.

Günün birinde yaşlı kadın yine insanlar arasına dönmek istedi. Gizlice şehre girmek isterken bir devriye kolu tarafından yakalandı. Vali de emrini dinlemiyen bu kadının ormana götürülüp bir ağaca bağlanmasını, o halde ölüme terkedilmesini emretti. Askerler iki gün sonra gelip baktılar: Fakat hayret! Kadına bir şey olmamıştı. Yırtıcı hayvanlar onu paralamadıktan başka, kadıncağız üstelik yırtıcı bir hayvanın himayesindeydi: Hayatını kurtardığı arslan kadıncağızın feryatlarını duyunca koşup gelmiş, yavrularıyla birlikte onun başında nöbet tutmağa, hiç bir canlıyı onun yanına yaklaştırmamağa başlamıştı.

FLORANSA ARSLANI İLE ROMA'NIN DİŞİ KURDU

Floransa arslanı daha büyük bir merdlik gösterdiği için ün kazandı : Bu arslan Hayvanat bahçesinden kaçmış, şehirde dolaşıyor, her yana korku saçıyordu. Herkes dehşet içinde kaçışmakla meşguldü. O sırada kucağında çocuğu ile kaçmakta olan bir kadının ayağı taşa takıldı, sendeleyip yere düştü. Çocuğu da biraz ilerisinde kollarından fırlamıştı. Arslan ana - oğula yaklaştı. Bunun üzerine kadın ağlayıp yalvarmağa başladı: Tıpkı bir insana yalvarır gibi, arslandan oğlunun canını bağışlamasını istiyordu. Tarihçilerin yazdıklarına göre, kadının bu yalvarışlarından sonra şöyle hayret verici bir olay cereyan etti :

Arslan sanki şaşırmış gibi durakladı, kadına uzun uzun baktı, onun umudsuzluğunu anlamış göründü, çocuğa hiç dokunmadı, yolunu değiştirerek şehirdeki gezintisine devam etti.

Bir dişi kurt ise bu arslanın yaptığından daha iyisini yapmıştı: Çünkü Tiber nehri kıyısına bırakılan yeni doğmuş ikiz - kardeşleri yalnız parçalamamakla yetinmemiş, onları sütü ile beslemişti de: Bu iki kardeş Remus ile Romulus'tu. Roma krallığı böylece doğmuş, ilk kral Remus olmuştu. Romalılar bu olayı unutmadılar: Tunç bir heykel, bir dişi kurdun bu cömertçe hareketini ebedileştirdi.

ÜNLÜ EŞEKLER

Tarih boyunca birçok eşekler de sahipleri sayesinde üne kavuşmuşlardır. Bunlar arasında Nasreddin Hoca'nın eşeğini hatırlamamak mümkün mü? Fakat bilime meraklı eşekler bulunduğunu da tarih bize gösteriyor.

Rodos'ta Ammonius adında bir hoca edebiyat dersi vermekteydi. Derslerini çok kalabalık bir öğrenci yığını izliyordu. Hoca her gün eşeğine binerek üniversiteye gelir, dersini verdikten sonra yine eşeğine binip evine dönerdi. Fakat eşek efendisini üniversiteye getirdikten sonra ahıra dinlenmeğe, ya da çayıra otlamağa gitmezdi. O da kalabalığa katılarak sınıfa girip basamakları tırmanır, öğrenciler arasında yer alırdı. Efendisi şiirden bahseder, tanınmış yazarların eserlerinden parçalar okurken o da dikkatli ve sessiz, bunları dinler, derin bir zevk almış görünürdü. Dinleyiciler arasıra hocalarını alkışladılar mı eşek de anırarak onların bu hayranlık gösterilerine katılırdı. Ders bitince doğru kapıya gider, efendisini beklemeğe başlardı.

BİR KURDA KARŞI BİR ORDU SEFERBER OLUYOR

İnsanların iyileriyle kötüleri olduğu gibi, hayvanların da iyileri ile kötüleri olagelmiştir. Bunlardan, tıpkı insanlar gibi, eşkiyalık, soygunculuk yapanlara, adam öldürenlere rastlanmıştır. İçlerinden en ünlüsü Fransa'da onsekizinci yüzyılda yaşamış olan Gevaudan Canavarı idi. Bunun ne biçim bir hayvan olduğunu kimse anlıyamamıştı. İlkin birkaç koyun, sonra bir öküz, peşinden bir atla üzerindeki atlıyı götürmüştü. Söylendiğine göre başında boynuzu, kıpkırmızı ve alevler saçan bir ağzı vardı. Sırtı testere gibi diken dikendi, kuyruğu ise bir yılandı. Derisine kurşun işlemiyor, aynı saatte birkaç yerde birden görünüyordu. Bu işler Mescoire ormanları bölgesinde olup bitmekteydi. Tam da bu çeşit bir canavarı barındırmağa elverişli bir yerdi bu bölge.

Sonunda köylülerden bin tanesi bir araya geldi. Ellerine silâh yerini tutsun diye yabalar, sopalar, mızraklar aldılar, başladılar etrafı araştırmağa. Canavar nihayet kuşatıldı ama sık bir çalılıkta kendisini sıkıştıranlardan birinin üzerine atıldı, onu yere devirdiği gibi kaçıp gitti. İşler bu hali alınca Fransa kralı 20.000 avcı askerini canavarın üstüne saldı. Hayvan çukur bir yerde yine kuşatıldı. Öldürüldü. Bunun bir kurt olduğu anlaşıldı ama azman, koskocaman bir şeydi. Öldürdüğü insanların sayısı elliyi aşmıştı. Yaralılar daha çok sayıda idi. Canavarın paraladığı hayvanların sayısı ise belli değildi. Bu kurtla tam iki yıl savaşılmış, sonunda onu kralın askerleri yenebilmişti.

HIRSIZ SAKSAĞANIN SEBEP OLDUĞU FACİA

Bir de hırsız saksağanın hikâyesi vardır ki hem acıklıdır, hem gülünçtür, birçok operalara, dramlara konu olmuştur.

Paris yakınlarındaki Palaiseau'da bir çiftçinin evinden günün birinde gümüş bir kaşık eksildi. Herkes kaşığı kayboldu sanırken ertesi gün bir gümüş çatal yokoldu. Herkesin içinde: "Acaba çalındı mı?" diye bir soru belirdi. Bunu başka bir olay izleyince çiftçi hizmetçisinden şüphelendi. "Subaşı" geldi, kızı sorguya çekti, kızcağız her ne kadar: "Ben bir şey yapmadım," dediyse de derdini anlatamadı, hapishaneyi boyladı. Orada da inkâra devam ettiği için kendisine işkence yapıldı. O zaman herşeyi kendisinin çaldığını söyledi ve kasaba meydanında asılarak ölüm cezasına mahkûm edildi.

Oysa bu eşyayı bir saksağan çalmış, hemen orada olan yuvasına taşımıştı. Çok geçmeden işin farkına varıldı ama ara yerde hizmetçi kız asılarak idam edilmişti. Büyük bir vicdan azabı duyan çiftçi ile karısı kasabadan ayrıldılar. Bir para vakfederek her yıl zavallı hizmetçileri için kilisede bir âyin düzenlettiler. "Saksağan âyini" diye anılan bu dinsel tören, ihtilâl patlak verinceye kadar her yıl yapıldı.

SUÇLULARI ELE VEREN HAYVANLAR DA VAR!

Böyle suç işliyen hayvanlar olduğu gibi suç meydana çıkaran, suçluyu ele veren, bu yüzden tarihe geçen hayvanlar da vardır. Nitekim ondokuzuncu yüzyılın başlarında bir kedi, sahibi olan yaşlı bir kadını öldürenleri ele vermişti.

Lyon'da yaşlı bir kadın evinde öldürülmüş olarak bulunmuştu. Ölüm olayının tek tanığı, kadının beyaz kedisiydi. Olay yerinde onu çamaşır dolabının üstünde bulmuşlar, bir türlü aşağıya indirememişlerdi. Sanık olarak iki kişi yakalandı ve kadının ölüsü önüne götürüldü. Bunlar odadan içeriye girer girmez beyaz kedi dolabın üstünde çırpınmağa, acı acı miyavlamağa başladı. Bir yandan gözlerini dikmiş onlara bakarken, öte yandan da adamların yüzlerini tırmalıyordu. Ertesi gün aynı sahne tekrarlandı. Adamlar gidince sakinleşen kedi, onları görünce yine aynı hareketleri yapmağa başladı. İki sanık çılgına dönmüşlerdi. Biraz sıkıştırılınca cinayetlerini itiraf zorunda kaldılar.

Bir adam da karısını öldürmüş, bu olaya yalnız sahibi olduğu fil tanık olmuştu. Adam filin günün birinde başına iş açacağından şüphe bile etmemiş, aradan zaman geçtikten sonra başka bir kadınla evlenmek istemişti. Bunun üzerine fil, adamın müstakbel eşinin önünde acaip hareketler yapmağa başladı. Kadının bir ara yalnız kalışından yararlanarak onu hortumu ile kavradığı gibi zorla bahçeye götürdü. Orada dişleri,

hortumu ve ayaklarıyla toprağı kazdı, sonunda da adamın oraya gömmüş olduğu ilk karısının ölüsünü meydana çıkardı.

SAHİPLERİNE BAĞLI KÖPEKLERİN HİKÂYELERİ

Bazı hayvanlar da sahiplerine bağlılıklarını çok acıklı hareketlerle isbat etmişlerdir. Fransa'da kral Onuncu Charles'in devrilişiyle sona eren ihtilâl sırasında, barikadlarda çarpışırken can verenlerin birçoğunu Louvre sarayının yakınındaki bir arsaya gömmüşlerdi. Gelip geçenler orada bir köpeğin durduğunu, günlerce bir yere ayrılmadığını gördüler. Hayvancağızın sahibi de çarpışmalar sırasında ölmüş, oraya gömülmüştü. Köpeği kovuyorlar, dövüyorlar, fakat o eninde sonunda yine efendisinin mezarı başına dönüyordu. Bunun üzerine halk heyecana geldi. Devrin şairleri onun için destanlar yazdılar. Köpeğin yaptığı iş bir "biyografi" halinde kaleme alındı. Onun için bağışlar toplandı ve bu para ile ona efendisinin mezarı üzerinde bir kulübe yapıldı. Bir ressam da onun bir resmini yaptı ve bu tablo, o sırada açılan resim sergisinde büyük ilgi topladı.

1858 yılında da Edinburg'da buna benzer bir olay geçti. Yoksul bir adam bir sokak köpeğinin haline acıyarak bunu kendine adeta evlât edinmiş, yedirip içirmişti. Günün birinde adamcağız öldü, köpek de gidip efendisinin mezarı üstüne yattı ve tam on dört yıl oradan ayrılmadı. Belediye başkanı köpeğin durumu kanuna uygun olsun diye ona bir tasma yaptırttı, adını da tasmanın üzerindeki levhaya kazdırdı. Köpek ölünce ona şehirdeki George IV köprüsünün başında bir anıt yapıldı. Bir çeşmeydi bu, üzerinde köpeğin heykeli vardı, çeşmenin üzerindeki kitabede Bobby adlı bu köpeğin örnek hareketi anlatılıyordu.

Bu anlattıklarımızı sadece tesadüfe yormak yanlış olur. Tıpkı insanlar gibi hayvanların da iyi ve kötü tarafları vardır ve tıpkı insanlarda olduğu gibi onlarda da bu iyi veya kötü tarafları yerine göre övmek veya yermek lâzımdır.

(Basın : 16011 — A — 8093)

Tarih — 194

Bozkırlı Hasan ustanın yaptığı altın kakmalı tüfeğin horoz ve tetik tertibatı. Horozun altında "eczalı" adı okunmaktadır.

Bozkır altını ve demiri ile yapılan tarihî tüfek

YAZAN : İBRAHİM HAKKI KONYALI

Dünyada hiç bir kimse benim kadar çok tarihî silâh görmüş değildir. Tam on beş sene Askerî Müzede eski silâhlar uzmanlığı yaptım. Seksen altı bin beş yüz tarihi obje, altı yedi defa elimden geçti. Dünya müzelerinde eşi ve benzeri bulunmıyan birçok silâh tesbit ettim. Askerî Müzede hemen hemen çözmediğim, dilendirmediğim tek bir eser kalmadı. Şimdiye kadar doğulu ve batılı ilim adamları tarafından kitabeleri okunamıyan, devirleri, yapanları, yaptıranları, yapıldıkları tarihleri bilinmiyen iki bin beş yüz eşsiz objeyi konuşturdum. Bunlar tarihin zifiri karanlıklarına projektör ışığı tutacak eserlerdir.

Henüz bir müzeler kanunumuz yoktur. Bu yüzden birçok tarihî kıymetli yadigârlar yurt dışına kaçırılıyor. Müzeler Umum Müdürlüğünün de eski eser satın almak için yeter derecede parası yoktur.

Geçen gün iç bedestende antikacı Sabri Dilekte yalnız bizim müzelerimizde değil, dünya müzelerinde eşi bulunmıyan bir tüfek gördüm, müsaadelerile inceledim, fotoğraflarını çektirttim. Bu eşsiz bir sanat şaheseridir. Üstünde yapıldığı tarih, sanatkârının adı, tüfeğin cinsi altınla kakma halinde yazılıdır. Tüfek Karaman eyaletinde çıkan demirle yapılmış, Bozkır'da çıkan altınla kitabeleri kakılmış ve süslenmiştir.

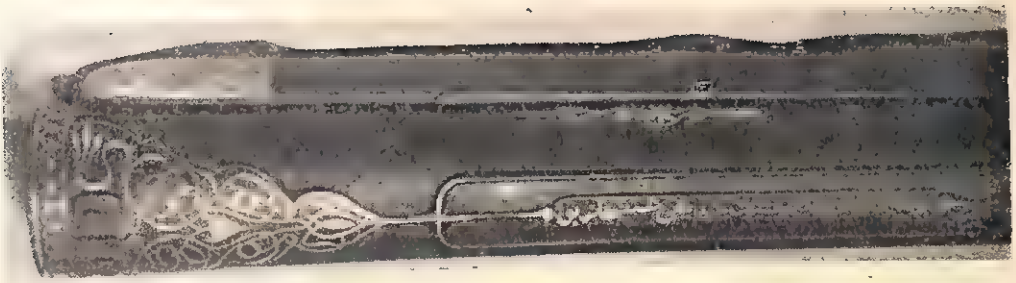

Bozkırlı Hasan ustanın yaptığı tüfeğin namlusu üzerinde altınla kakılan yazıda ismi açıkça okunmaktadır.

BOZKIR VE TÜFEKÇİLİK

Osmanlı devletinin işlettiği altın madenleri arasında Bozkır altın madeninin mühim bir yeri vardı. Bu bölgede bir demir ve altın madeni bulunduğu otuz beş sene evvelsine kadar bilinmiyordu. Ben Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde bulduğum vesikalarla bunu tesbit etmiştim. O vakit Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Müdürü olan Hadi Yener Bey de mahallî bir araştırma ile bu buluşumu teyid etti. Burada zengin bir madenin bulunduğu ve işletildiği sokaklara dökülmüş curufundan da anlaşılıyordu.

Eskiden Bozkır ve çevresinde dünyanın en iyi tüfekleri yapılırdı. Bu sanat şimdi aynı eyaletin Beyşehir ilçesinin Üzümlü bucağının Huğlu köyünde bütün ihtişamı ile yaşıyor. Konya Selçuklularının çift başlı uhu kuşunu tüfeklerinde ayırtıcı bir alâmet olarak alan Huğlu sanatkârlar dedelerinin tüfekçilik sanatını yirminci asrın tekniğine uydurarak yaşatıyorlar. Bu sene hazırladıkları tüfek bayramına beni de çağırdılar. Huğlu sanatkârların tek ve çift kırma av tüfeklerini gördüm. Batı'nın dört başı mamur en mütekâmil fabrikalarında yapılan tüfeklerden hiç aşağı değildi bu tüfekler...

Huğlu'da üç yüz evde iki bin beş yüz nüfus yaşıyor. Şimdi hemen hemen her ev bir tüfek imalâthanesidir. İşi genişletmek ve modern icaplara uymak için dört sene evvel bir tüfekçilik kooperatifi kurulmuştur. Kooperatif müdürü bana : "— Bir de silâh müzesi kuracağız demişti!" Bugün tanıtacağım tüfek müzenin ana objesi olabilir. Tüfeği yapan Bozkırlı Abdurrahman oğlu Hasan usta da onların yakın tarihlerinin bir piri sayılmalıdır.

BİR SANAT PIRLANTASI

İç bedestendeki bu tüfek, kundakla beraber uzunluğu 1,25 m., yalnız namlu uzunluğu 0,85 metredir. Türk'ün sanatkâr eli, namlunun her tarafını çiçeklerle, geometrik şekillerle bezemiştir. Kakmasında, çiçek ve şekillerinde fevkalâde muvaffak olunmuştur.

Namlunun üstüne, boylamına, altı yuva içine devrinin sülüsü ile şu dört mısra altınla kakılmıştır :

Bir dolusu bir bölüğe ateş feşane bu
Na'resinden leşkeri küffarı getirir imane bu
Püskürür ağzından ateş zırh-ı ahen dinlemez (1)
Bozkırî usta Hasanın yaptığı şeşhane bu.

Namlunun memesine doğru da, som altınla şu mühür vurulmuştur :

Amile Hasan ibn-i Abdurrahman-ı Bozkırî 1268.

Bu kitabelerin bugünkü dilimizle ifadesi şöyledir :

Bunun bir defa doldurularak atılması bir bölük askerin üstüne ateş serper. Bunun gürlemesi kâfir askerlerini imana getirir. Ağzından püskürdüğü ateş, demir, zırh dinlemez. Bu Bozkırlı usta Hasan'ın yaptığı bir şeşhanedir (2).

Mühürdeki arapça yazının Türkçesi de şudur : Bu tüfeği Abdurrahman oğlu Bozkırlı Hasan 1268 yılında yaptı.

H. 1268 (M. 1851) yılında yapılan tüfeğin tahta dipçik ve kundağının üstüne de yer yer altın süsler serpilmiştir. On beş santimlik horozunun üstüne de altın çiçekler arasına yine altınla "eczalı" kelimesi kakılmıştır. "Eczalı", kapsüllü demektir. Eskiden kapsüllü tüfeklere böyle denirdi. Tetiğin korkuluk altına da altın nakışlarla çok çekici bir durum verilmiştir. Kundağın arkasındaki kapsül yuvası da tüfeğe başka bir güzellik eklemiştir.

Kundağın namlu ağzına gelen kısmı fil dişinden olan tüfek, sekiz kilo sekiz yüz elli gram ağırlığındadır. Tepkisi tahtadır, nişangâhı ve gezi vardır.

---

(1) Kitabede bazı gramer ve kelime yanlışları ve vezin düşüklüğü vardır. Meselâ zırh kelimesinin son harfi (he) ile değil, (ha) ile yazılmıştır.

(2) Altı yivli tüfeklere "şeşhane" derler. Abdülaziz'in anasının Amerika'da Türk ordusu adına yaptırdığı yivli tüfeklere de "valde sultan şeşhanesi" denir.

(Basın : 850 — A — 483) Tarih — 195

III. Selim'in buhranlı saltanat günlerinde

HAKKI MEHMET PAŞA ve Rumelideki ihanetler

YAZAN : TEVFİK NEVZAT ÇAĞDAŞ

Üçüncü Sultan Selim.
(Nizam-ı Cedid hareketinin büyük şehidi).

Osmanlı tarihinin Deli Hakkı Paşa diye şöhret almış bir Hakkı Mehmet Paşası vardır. Bu zat, edebiyat tarihine Silivri naibine hitaben yazdığı şu tezkere ile geçmiştir :

"Silivri naibi, şeriat haini ilâmını gördüm, kahkaha ile güldüm, meal-i hezeyan, hükm-ü hilâf-ı Kur'an, mihr-ü müeyyidemi basırım, seni mahkeme kapısına asarım."

Hükümet icraatında çok temiz ve titiz, eşkiya takibinde, tedibinde fazla şedid olan Hakkı Paşa, herhangi bir yolsuzluk, haksızlık ve dalavere karşısında tehevvüre kapılır, gözünü yumar, ağzını açar, bütün tiksintisini, hiddetini boşaltırdı. Rumeli valisi bulunduğu zaman Eğri palanga naibine yazdığı tezkereleri okuyalım :

"Eğri palanga dizdarı Numan hakkındaki ilâmın batıldır. Yeni âyan Abdülhalim'in hatırı için yazılmıştır. Bu Numan, merhum âyanın akrabasıdır. İlâmında garaz ve nefsaniyet vardır. O âyan ettiğimiz Abdülhalim hınzırı ile sen, böyle şeylere cesaret ederseniz ikinizin de eceli yaklaşmış demektir. O genç çocuk Numan namuslu ve usludur."

Yine bu naibe gönderdiği ikinci bir tezkeresinde şöyle diyor :

"Sen ki, başka işe memursun. Vafizen olmıyan işlere burnunu sokma. Senin gözünü çıkarırım. O âyan Abdülhalim'e söyle, edebile otursun. Bir daha hakkında bir şey işitirsem katlederim. Hınzıra söyle."

Hükümet merkezinde, sadrazama yazdığı tahriratlarda da hep böyle pervasızdı. Hatta bir gün Üçüncü Selim, Hakkı Paşanın bir tahriratını okurken :

"— Allah Allah... Bu kadar ağır sözler nasıl kalemden çıkar?" diye hayretini saklıyamamıştı.

HAKKI MEHMET PAŞA KİMDİR?

Hakkı Mehmet Paşa, Kâmil Ahmet Paşanın oğludur. Evvelâ Bab-ı âlide hocalık ünvanını almış, H. 1196 (M. 1781) senesinden itibaren Haremeyn Evkafı Muhasebeciliğinde, Yeniçeri Kâtipliğinde, Orduy-u Hümayun Reisülküttap Vekilliğinde, Sadaret Kethüdalığında, Defter Eminliği (Defter-i Hakani Nazırlığı) nda bulunmuş; Birinci Abdülhamid, Üçüncü Selim ve İkinci Mahmud devirlerinde iş görmüş, H. 1210 (M. 1795) senesinde vezaretle Rumeli valiliğine tayin edilmiştir. H. 1211 (M. 1796) senesinde Halep valiliğine tayin olunduğunda yo-

lu Söğütlüye uğradığı zaman, ahali kendini kabul etmek istememiş; Hakkı Paşa kasabayı ateşe vererek yakmıştır. Bunun üzerine vezareti reddolunarak İstanköy adasına nefyedilmiştir. H. 1213 (M. 1798) de vezareti iade olunarak Girid, sonra Ağrıboz ve H. 1215 (M. 1800) de Bosna valiliklerine tayin olunduktan sonra tekrar Rumeli valisi olmuştur.

İşte bahis konusu etmek istediğimiz mektup (1) bu sırada yazılmıştır.

Hakkı Mehmet Paşa Rumeli valisi iken, maiyetinde sırf eşkiya takibi işlerinde kullanılmak üzere bir Gürcü Osman Paşa vardı. Bu zat eşkiyayı takip edeceği yerde maiyeti ile birlikte eşkiya ile birleşerek hükümete isyan etmişti.

Ancak, bu zat Hakkı Paşanın maiyetine verilmezden evvel hükümet merkezinde bulunan sadrazam ve diğer vezirler tarafından fazla şımartılmış, okşanmış olduğundan kabına sığamaz hale gelmişti. Gürcü Osman Paşanın isyanı üzerine kendisinin tedibi hususunda Hakkı Mehmet Paşanın, güya vazifesini yapmadığı, ihmalkâr davrandığı yolunda İstanbul'da bulunan rakipleri tarafından şayialar çıkarılmıştı. Paşanın Bab-ı âliden ihtar yollu gelen bir tahrirata verdiği cevabı -bugünkü dilimizle ifade ederek- aynen sunuyoruz :

DEVLET NASIL İDARE EDİLİR?

Hakkı Mehmet Paşa, o sırada saltanat makamında bulunan Sultan Üçüncü Selim'in yakınlarından birine yazdığı uzun mektubuna şöyle başlamaktadır :

"Devletlû, saadetlû, atıfetlû, refetlû, semahatlû, daver-i hakikatbîn cemil-üş-şiym efendim sultanım hazretlerine :

Bugünkü durumdan bahsetmek için başınızı ağrıtmak cesaretinde bulunduğumdan küstahlığımın af buyurulmasını rica ederim. Allah, Habib-ül ekrem hürmetine zat-ı âlilerini uzun seneler sıhhat ve afiyetle mesned-i izz-ü ikbalinizde daim buyursun, amin.

Bir hadise meydana gelince, halkın dilinde büyütülerek bin türlü mubalağalı tefsirlere, dedikodulara sebep olursa da, rical-i devletin bunlara kulak asmıyarak o iş neden, nasıl meydana gelmiştir? Ona karşı ne gibi tedbirler alınmalıdır? Hadisenin zuhur ettiği zaman şartlarına göre alınacak tedbirler tatbik edilebilecek midir? Tatbik edildiği takdirde, bunlardan zarar mı, yoksa fayda mı gelecektir diye düşünmesi lâzımdır. Bunlar, devlet idaresinde tecrübe sahibi olmuş muktedir kimselerle müşavere edildikten sonra ittifakla karar verilerek hemen icraata geçilmelidir. Bu icraata da kalb sükûnu ile metin bir surette başlanmalıdır. Devlet idaresinde benim anladığım budur.

Zamanımızın haline bakıyorum, fesat ve fitne etrafı ihata etmiştir. Rical-i devletimiz, hükümet işlerinde pişmemiş, tecrübesizdirler. Böyle adamlarla meşveretten ne fayda çıkar? Bilâkis zarar hesapsız olur.

Evvelce, Devlet-i Aliyyenin mühim işleri kubbe altı toplantısında müzakere edilirdi. O kubbe altı vezirleri ki, çok zamanlar muhtelif vilâyetlerde valilik etmiş ve memleketin muhtelif noktalarının içtimaî, idarî ve psikolojik vaziyeti hakkında bir fikir ve ihtisas sahibi olmuş olduklarından müzakere konusu olan işler hakkında isabetli kararlar alınmasını temin ederlerdi. Bu devlet, bu yolda doğru kararlar, doğru icraat sayesinde büyümüştü. Bu siyak üzere gidilirken mühr-ü hümayun basiret ve idrak sahiplerince hiç sevilmiyen ve beğenilmiyen, fakat cahil halk nazarında kendisine kıymet ve ehemmiyet verilen Kayserili Baltacı İbrahim Paşaya verildi. Bu adam akraba ve taallûkatına boyun eğen bir vezirdi. Devletin en büyük ve ehemmiyetli mansıplarını, bir takım cahil, ne idüğü belirsiz akrabasına tevcih ettirdi. Bu suretle kubbe altı divanları kendisinden memul olan isabetli kararlardan külliyen mahrum bırakıldı. İşte bu zat, akrabasının belâsına uğrıyarak devletin zaafına ve düşmanların kuvvetlenmesine yol açtı. Şimdi söylenecek bir tek söz vardır :

"— Bütün kabahat vezirlerindir. Bu hain vezirlerden kurtulma çaresi nedir? Bilemiyorum."

Cenab-ı Hak, bu hain devlet adamlarını dünyada serian kahredip öbür dünyada da kebab etsin. Aşağıda arzetmek istediğim şeyler hakkında aklım erdiği kadar tutulması icap eden yolun ne ola-

(1) **Hakkı Mehmet Paşanın bu mektubu Topkapı Sarayı Arşivinde 1280 sayılı dosyadadır.**

cağını göstermek istedim. Cesaretim mazur görülsün."

HÜKÜMETİ ELLERİNDE TUTAN HAİN VEZİRLER

"Geçenlerde Belgrad hadisesi hakkında Bab-ı âliden böyle oldu falan diyerek sitemli bir tahrirat geldi. O tahriratta, Bab-ı âlinin hayret ve telâşa düştüğünü anladım. Neticede de, ne suretle müdara ve mümaşaat edelim de, bu işi halledelim gibi fikirler ve istihfamlar vardı. Müdara ve mümaşaat bazen panzehir ve bazen zehirdir. Bunu tefrik etmek, hangi işte ve ne zaman müdara yapılmalıdır bilmek lâzımdır. Aksi halde hareket, akıllı insanlara, müdrik devlet ricaline yakışmıyan bir akılsızlıktır. Farzedelim ki, Belgrad işinde müdara lâzımdır. Eğer ahali Osman Paşa ile müt tehit ise, bunların okşanması çaresi düşünülerek paşadan ayrılmalarını sağlamak icap eder. Eğer ahalinin Osman Paşa ile ittifakları ciddi ve sıkı ise, o vakit müdara silivceyi çıban yapmak olur. Bunun için derhal Mora köprüsü semtlerine külliyetlice asker koyup, Sırp reayasına askerce serbestiyet verilmeli ve alâtı harbiye kullanmalarına ve içlerinden nüfuzlu birisini kendilerine başbuğ tayin ederek Belgrad'a gidecek zahirenin yolunu kesme imkânlarına meydan bırakmalı. Palangalardan birbirine giden zahireler yağma olunur ve Avusturya tarafından gelecek zahirelerin de önü kesilirse, o vakit Osman Paşa perişan edilmiş olur.

Bu Osman Paşa denilen mahlûk, bugünkü halini üç günde mi kesbetti? Hükümete karşı isyankâr bölükbaşı ve subaşı kullanmağa başladığı zaman, hükümet idaresini ellerinde tutan hain vezirler buna müdara etmişlerdi. Müdara etmeselerdi bu adam böyle bu kadar kuvveti nereden bulacaktı? Vezirlerin bu hali devletce de malumdu. Fakat devlet, yani hükümdarlık makamı da men etmedi. İşte vezirlerin böyle ihmali, devletin sukutu silivceyi çıban değil, adeta taun haline getirdi. Bu suretle bu gibi hallerin tekerrürü neticesinde devlet çok zayıf ve küçük düştü. Birkaç defa Ruslarla ve bir defa da Nemselilerle (Avusturyalılarla) harb zuhur etmiş ve neticede tarafımızdan arazi verilerek sulha mecbur kalınmıştı. Bu defa bana Bosna vilâyeti tevcih edilirken, azledileceğimi de düşünerek sadakatle hizmetin mükâfatı bu mudur diye teessürler içinde çırpındım, uykularımı kaybettim."

RUMELİ'DE DEVLETE İHANETİN SEBEPLERİ

"Rumeli'de devlete sadık olan kitle pek azdır. Kudret ve servet sahiplerinin kâffesi devletin düşmanıdır. İhanette hiç kusur etmezler. Bunun iki sebebi vardır: Birisi maiyetinde asker bulunduran zaimlerle servet sahipleri gayet fesada meyyaldir. Çünkü bir mahalde zuhur edecek karışıklık, bir ihtilâl onların fesatlarını arttırır ve fesatları arttıkça kuvvetleri büyür. Birçok kazalar halkı onların kuvvetlendiğini görünce kendilerine iltihak ederler. Bu makule edepsiz ve çıkarcı güruhunun, devletin ıstaraba düşmesi karşısında ciğerleri karış karış yağ bağlar. Başlangıçta kendilerine gösterilen müdara ve müsamaha işte bu neticeleri verir.

İkinci sebep de, hükümetin vilâyetlere vali ve memur tayini hususunda asla dikkat, itina ve basiret göstermemesi, naehillere mansıplar hediye etmesidir ki, bu sebeple az vakitte ne kadar musibetlere düştüğümüzü izaha hacet yoktur. Bu hal, bu gaflet neden oluyor? Para koparmak, cepleri doldurmak için bir takım düzme sözlerle mel'unun birini vezarete sevkediyorlar. Bu adam işe başladığı günden itibaren kendisini o mevkie getirenleri doyurmak için hırsızlığa başlıyor. Fakat bu kabil teveccühatta padişah tarafından işi temyiz ve tetkike memur olan kimse, vazifesine riayet etmiyor. Halbuki padişahımız efendimizin o zatı o makama getirmesi teveccühatın hak ve adalet dairesinde ifası maksadına mebnidir. Fakat o zat işte vazifesini yapmıyor. Sabık sadrazamın bu hususta pek büyük günahı ve büyük hatası vardır ki, Allah kat'iyyen affetmiyecektir.

Bu gibi müdaralar, hatalar ve razaletler yüzünden Rumeli ahalisi eşkiyaya muavenette bulundular. İşte temyiz makamında bulunan zat, ya ahmaklığından, yahut da tecrübesizliğinden, hülâsa idare hususundaki cehaletinden veyahut hırsızlığından devleti gayet müşkül duruma sokmuş oldu.

Bu Gürcü Osman Paşanın Rumeli'de olan "Hükümet-i Karakuşîsi" ve kendi

Celâlilerle devlet kuvvetleri arasında bir çarpışma.

bir taraftan, rüesası diğer taraftan yapılan mezalim karşısında halkın kalbi devletten ayrılıp bu eşkiyaya meyletmez mi? Zat-ı âlinizce pekâlâ malumdur ki, devletin hiç yoktan reayasının bu kabil serkeşane hareketine şahit olmasına vicdanlar dayanır mı? Ben bu işler hakkında noktai nazarımı Bab-ı âliye etrafı ile bildirdim.

Ben bu Gürcü Osman Paşa hakkında Bab-ı âliye şöyle yazdım :

"Osman Paşanın kuvveti dağlı eşkiyasından Manav ile Karabekirlilerden ibarettir. Bu iki takım eşkiya ile Osman Paşanın arası birer saatlik mesafedir. Bir taraftan bu iki takım eşkiya köyleri yakar, bir taraftan da bu mel'un Osman Paşa yıkar, yakar."

Eğer onlarla müttefik olmasa idi, elbette her iki taraf böyle hareket etmezdi. Hakikaten aralarında bir ittifak olup olmadığını yakında görüp öğreneceğiz. Biz eşkiyanın üzerine asker sevkedemedik. Etsek, "Osman Paşa, Hakkı Paşa bu askeri benim üzerime sevketti ve beni korkuttu" diye hükümet merkezini aldatır. Bu itibarla asker sevketmedim. Bu adam Anadoluya geçmek isterse, kazalardan lüzumu kadar ekmek temin ederek yıkılıp gitsin. Hülâsa bu adamın eşkiya ile hakikaten ittihad halinde bulunmamış olmasını Cenab-ı Haktan dua edelim.

"BEN YAPACAĞIMI BİLİRİM"

Osman Paşa eğer Anadoluya geçecek ise -ki hükümet merkezi kendisini bu yolda tergip ve teşvik etmekte imiş- namusu ile, edebi ile gezsin. Eğer fukaraya gadr ve huşunet muamelesi ederse, Allah şahidim olsun ben o muameleyi men'e şer'an memurum ve muktedirim. Mademki Rumeli valisi ve seraskeri bulunuyorum, fukarayı himaye ve memleketleri muhafaza boynumun borcudur. Kendisine bir buyurultu yazıp ikaz edelim. Yola geldi pekalâ, gelmedi mi, kendisi için hazırladığım yedi bin nefer askeri üzerine sevk ile tedib ederim. Tedib edeceğini biz nasıl bilelim buyurulur-

sa, orasını Allah bilir artık. Ben yapacağımı bilirim.

İş bu dereceyi bulmasın buyurulursa, benim devlete sadakatim kabul olunuyorsa, Osman Paşayı bu hale sevkeden kimselerin vaziyetinin hakipay-i şahaneye arzını istirham ederim.

Ben, kendisine bir adam göndereceğim. Fakat benim tarafımdan gibi değil de, başkaca hareket eden bir adam.. Bu zat Osman Paşanın eşkiya ile tam bir ittifak ve ittihadı olup olmadığını güzelce tetkik edecek. Eğer bu ittifak mevcut değilse ona Anadoluya geçmesi muvafık olacağı yolunda teşvikatta bulunacak, kazalarda lüzumu kadar zahire ve yol harcılığı toplayıp gitmesini temine çalışacak.. Bu sözler tesir ederse ne âlâ, etmediği takdirde "Hakkı Paşanın maiyetinde külliyetli asker vardır. Kendisi Rumeli valisidir. Dilerse istediği kadar da asker toplıyabilir. Hakkı Paşa belâlı adamdır. Ben kendisinden kaçtım. Buradan bir an evvel Anadoluya gitsek hakkımızda hayırlı olur," diyecek. Elbette bu sözler me'mun Osman Paşa üzerinde müessir olacaktır.

Keyfiyeti arzederken benim devletin en sadık bir bendesi olduğumun, beni bilmiyenlere bildirilmesini rica ederim."

Hicri Sene 1215
Hakkı Mehmet.

Nitekim daha sonra Hakkı Mehmet Paşa, yukarıdaki mektubunda bahsettiği şekilde bir adamını Gürcü Osman Paşanın yanına göndermiş, bu adamın telkin ve ilkaatı sayesinde yumuşayan Osman Paşa Anadoluya geçirilmiş ve Sivas'a giderken yolda idam edilmiştir.

Trabzon'un Fethi ve Hoşoğlu Efsanesi

Trabzon'da sahil üzerindeki asırlık yalılar ve sahil kalesi.

Yazan :
NİYAZİ AHMET BANOĞLU

Trabzon'un fethi ve efsanesi, Ortaçağ fetihlerinin bütün karakteristik vasıflarını taşır: Büyük hükümdar Fatih'in kudreti, Hıristiyan dünyasının köhne inanışlarla birleşerek Fatih'e karşı cephe alma çabaları, ve en nihayet kadın ve entrika...

Bütün bunlardan sonra Türk kuvvetlerinin büyük zaferi üzerine halkın ruhundan fışkıran kahramanlık efsanesi...

Trabzona hâkim olan Pontus kralları haklı olarak Fatih'ten korkuyor, hâkimiyetlerini devam ettirebilmek için çareler ve tedbirler arıyorlardı. İmparator İoannes, güzel kızı Katerina'yı bu maksatla Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'a vermek istemişti (1).

Güzel Katerina'yı memnuniyetle karılığa kabul eden ve bu akrabalık karşılığı da Fatih Sultan Mehmed'e cephe almayı, icabında kuvvetleri ile çarpışmayı taahhüt eden Uzun Hasan, 1473 yılı 12 Ağustos günü Otlukbeli'nde Fatih orduları önünde bozguna uğrıyarak, ancak canını kurtarıncaya kadar sarfettiği bütün çabalar hiç bir fayda sağlamamış, Gürcistan Beyleri ile de birleşerek yardım istemek için elçilerini Roma'ya kadar göndermesi bile kendisini gülünç yapmaktan başka bir kıymet kazanamamıştı. Hatta en son çare olarak annesi Sâra Hatun ile Çemişkezek Şeyhini elçi olarak Fatihe göndermesi de Trabzon'un âkibetini değiştirememişti.

Fatih, Sara Hatun'a "Anne" ve Çemişkezek Şeyhine "Baba" diye hitap edecek kadar muhabbet ve tolerans göstermesine rağmen, Sara Hatun'un bütün ricalarını dinledikten sonra :

"— Valide, İslâm kılıcı benim elimdedir. Eğer bu meşakkatlere kat-

(1) **Katerina, Uzun Hasan ile ancak babasının ölümünden sonra yerine geçmiş olan amcası David'in imparatorluk zamanında evlenebilmiştir. Evlendikten sonra Despina Hatun diye anılmış ve Şah İsmail'in annesi Alemşahı** dünyaya getirmiştir.

lanmıyacak olursam Gazi unvanına müstahak olamam. Bugün veya yarın huzuru Rabbaniye çıktığım zaman mahcup olurum" demekten de kendini alamamıştı.

Ve son Pontus Hükümdarı David, Fatih orduları Trabzon şehrine yaklaştığı zaman, hiç olmazsa felâketin kaçınılmaz olduğunu anlıyarak şöyle demişti :

"— Karşı koymak mal ve canı boşuna feda etmek olur. Hükümetimizin nihayeti bizim zamanımızda imiş. Şark Hıristiyanlığının merkezi olan yerlerin başkaları eline geçmiyeceği inancının da boş ve gülünç olduğu anlaşıldı. Mevki uğrunda uğraşan devletlerin sonu, usanmaz, sönmez, yorulmaz bir kuvvetin karşısında böyle olacağı belli idi." (Hayrullah Efendi Tarihi, c. 7, s, 117).

Son Pontus İmparatoru Fatihten iki şey istedi, biri canının bağışlanması, diğeri de kızının Fatih tarafından kabul edilmesi.. Fatih, hükümdarın birinci teklifini kabul etti, ikincisini reddetti.

Trabzon'un fethi, Hıristiyanlık âleminde Bizansın fethi kadar önemli değildi ise de, büyük Türk İmparatorunun hegemonyasını kurması bakımından çok önemli idi. Bunu pek iyi bilen Fatih, hiç bir vasıta, hiç bir engel tanımadan başarmıştı.

TRABZON ADI NEREDEN GELİYOR ?

Trabzon'un fetih efsanesine geçmeden önce, gene, halkın yarattığı Türk kahramanlığının bir ifadesi olarak, Trabzon adının menşei hakkındaki güzel benzetişi kaydedelim.

"Bu sıralarda idi ki, tuttuğu yeri koparan, "aslan bakışlı yaman bahadır" ın kuvvet ve kudreti dilden düşmüyordu. Bir gün bu kahramanın eline kabartma resimli bir para geçmişti. Paranın üstüne baş parmağını şöylece bir sürttü ve parayı yanında bulunanlara uzattı. Hayret... Biraz önce gördükleri paranın üstündeki kabartma tuğranın yerinde yeller esiyordu.

Gözlerine inanamıyan diğer bahadırlar, bu kahramanın eline gene kabartma tuğralı başka bir para uzattılar. Kahraman, onu da parmağı arasında şöyle bir yuvarladı, baş parmağını tuğranın üstünde gezdirdi ve gene arkadaşlarına uzattı. Tuğra, silinmiş, para dümdüz bir bakır parçası halinde kalmıştı.

Bir daha, bir daha tecrübe edildi. Baş parmağın altına gelen paraların tuğraları, ne sihirdir, ne keramet, silinip gidiyordu.

Bahadırlar bakıştılar ve :

"— Tuğra bozan.." diye mırıldandılar..

Trabzon'un fethi günlerinde cereyan eden bu hadiseden sonra, fethedilen şehre "Tuğra bozan", kahramanın bu erişilmez gücünü ebediyyen hatırlatacak bir isim vermek elbette en akla yakını idi. "Tuğra bozan", dilden düşmedi ve bu deyim "Trabzon" olarak şehre isim oldu."

Pek tabiidir ki, halkın, yahut da Evliya Çelebi'nin uydurduğu bu benzetiş karşısında, Trabzonun Bizans tarihindeki, benzeri adı üzerinde durulmazdı, çünkü fetihlerde ilim değil, kılıç ve kudret rol oynuyordu.

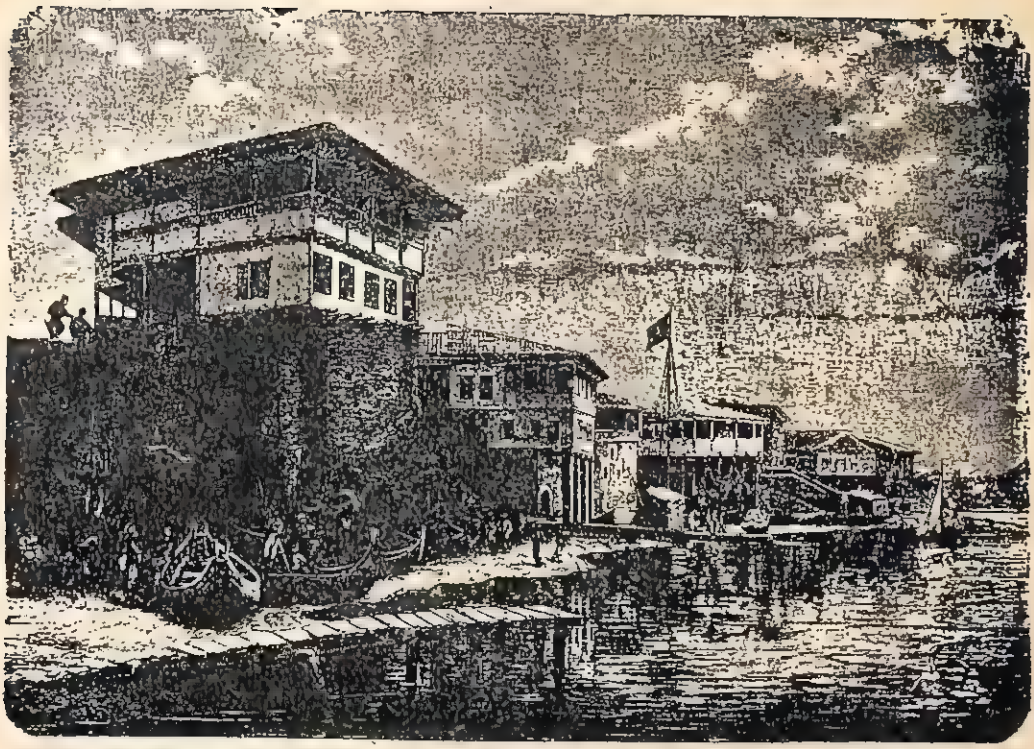

Onsekizinci Yüzyıl başında Trabzon'un hususiyetini teşkil eden yalılar... Bunlardan bir kısmı gümrük ve mavuna kâhyalığı olarak kullanılırdı. Yukarıdaki klişenin sol baştaki binası, meşhur Ahmet Paşa yalısıdır.

İMPARATOR DAVİD'İN FATİH'E BİR TEKLİFİ

Fatih orduları Trabzon önlerine gelmişti. Şehrin kurtarılması imkânı da artık kalmamıştı. İmparator Davit, karşı koymakla değil de bir hile, ya da şehir hududuna dayanmış Türk kumandanının bir zaafından faydalanarak kurtulma çarelerini arıyordu.

Fatih için hiç bir engel, hiç bir başarılmaz iş yoktu. Yapamamak, başaramamak Bizansın sırtını yere getirmiş bir hükümdar için sadece bir m a ğ l û b i y e t olabilirdi. Bu düşünce ile İmparator David, şehrin varoşlarına gelmiş bulunan Fatihe bir teklifte bulunmayı düşündü ve bir heyet gönderdi. Teklif şu idi: Şehir ile Polathane arasında sahilin yüksek bir yerinde bulunan Ayasofya kilisesi ile kule arasında kalın bir zincir gerilmişti. Bu zincir, kırk defa atılacak top mermisi ile koparılırsa, şehir teslim olacak, koparılmazsa, Fatih ordularını geri çekecekti. İmparatorun gönderdiği heyet başkanı şu sözleri de ilâve etmişti :

"— Hükümdarımız David, Sultan Mehmed'in büyük kudretine ve vereceği sözün değerine inanmaktadır. Topçularına güvendiğine göre bu teklifi kabul etmemesine de ihtimal vermiyor.."

Türk hükümdarı, askerlerinin gururuna hitap eden teklifi kabul etmişti. Heyet, bu müjde ile Trabzon şehrine dönünce Davit :

"— Kurtulduk", diye derin bir nefes almış ve yanında bulunanlara :

"— Gözle görülmiyen bir zinciri top mermisinin koparmasına imkân

yoktur. Sultan Mehmed söz verdi. Sözünden dönmesine de imkân yoktur. Rahatımıza bakabiliriz. Siz, atılan mermileri saymaya başlayınız.."

Bir müddet sonra top atışları başlamıştı. Fatih'in en namlı atıcıları topun başına geçmiş, zinciri koparmak için gülleleri yağdırıyorlardı.

Fakat, atılan bütün gülleler zinciri sıyırıp geçiyordu. Top başında heyecanla bekliyen Sultan Mehmed, her gülle boşlukta kayboldukça, alnından fındık fındık ter damlıyordu.

39 uncu gülle de atılmış, en nişancı topçular tecrübe edilmişti. Son gülleyi atmaya cesaret edecek bir topçu da kalmamıştı.

SON ÜMİT ve SON EMİR

Fatih Sultan Mehmed, son emri verdi :

"— Kendine güvenen topçu gelsin... Son mermi, zaferimizin müjdecisi olacaktır."

Fatih, bu emri vermişti, fakat, zafere kendisi de inanamıyordu. 39 atışta koparılamıyan zinciri hangi babayiğit, bir atışta koparacaktı. Zaten, emre rağmen bu tecrübeye yanaşan olmamıştı. Bu son başarısızlığın sonunda kellenin de gideceği muhakkaktı.

Herkes ter döküyordu. Fatihin kaşları çatıldı. İleri atılacak bir topçu beklemekte idi.

Artık gözler top namlularında değil, bir sıra dizilmiş topçularda idi. Kim bunların arasından ileri atılacak, nişan alıp topu ateşliyecekti ?

Birden kulakları sağır eden bir gürültü, yüzleri ıstırapla buruşmuş topluluğu yerinden hoplattı.

Son gülle de boşluğa fırlatılmıştı. Topun ağzından çıkan duman etrafı sarmıştı.

Gözler, bir anda topun bulunduğu yere çevrildi. Bıyıkları henüz terlemiş bir delikanlı, şaşkın bakışlarla kendisini süzenlere gülümsiyerek bakıyordu.

"— Hiyanete uğradık... İmparatorun casusudur bu genç..."

Genç kıskıvrak yakalanmıştı.

"— Kimsin sen, neden bu topu ateşledin?"

Cevap veremiyordu. O da heyecan içinde idi; kekeliyerek cevap verdi:

"— Zinciri kırmak için ateşledim."

"— Sen topçu musun?"

"— Değilim ama..."

Artık fazla bekletilemezdi. Muhakkak bir casustu bu genç. Bir ses yükseldi :

"— Tiz kellesi vurulsun..."

Ve, bir anda bir baş yere yuvarlandı. Kanlı bir baş ve yanıbaşında, levend bir vücut...

Casus cezasını bulmuştu.

Bundan sonrasını padişah düşünecekti.

Ya, ahit bozulacak şehre yürünecek, ya da verilen söz tutulacak, ordu geri dönecekti.

Padişahın iradesi beklenirken, uzaktan bir uğultu sessizliği yırttı. Ka-

TARİHTE TRABZON

İstanbul'un fethinden sonra Türk Anavatan topraklarına ilâve edilen bir İmparatorluk da Trabzon Pontus krallığıdır. Bizans devrinde adı "Trapezus" olan Trabzon, M. Ö. Altıncı Yüzyılda İran İmparatorluğuna dahil idi. Kırım ve Karadeniz bölgesinde kurulan Pontus Krallığı merkezi olduktan sonra birçok istilâlara uğradı. M. Ö. Birinci Yüzyılda Roma'nın saldırılarına uğradı. M. S. 395 yılında Roma ikiye bölününce Trabzon Bizans İmparatorluğunun eline geçti. Bizans İmparatorlarından Hadreanus ve Justinianus, şehri imar ettiler ve Bizanslılar İstanbuldan İznik'e sığınmaya mecbur kaldıkları zaman şehri İmparatorluk merkezi haline getirdiler ve 246 yıl hâkimiyetlerini devam ettirdiler. Bu arada Selçuklular, Moğollar ve Akkoyunlular zaman zaman imparatorluğu tazyik ettiler ve haraca bağladılar.

Sultan Alâeddin Keykâvus Bizans İmparatoru Aleksius'u esir almasına rağmen şehri zaptedemedi, kardeşi Sultan Alâeddin Keykubat da şehrin içine girdiği halde, Bizanslıların kendi lehlerinde "Mucize" saydıkları şiddetli bir fırtına, işgali önledi, fakat imparatorluğun haraca bağlanması ile, lüzumunda 1.000 askerle yardıma gelmesi de taahhüt ettirilerek imparatorluk Türk hâkimiyeti altına alındı. Yalnız Akkoyunlular, kız alma meselesi ile Trabzon Krallığı safında yer aldılar, Osmanlı nüfuzunun buraya sızmasını önlemek için her yardımı kabul ettiler. Bunun da Otlukbeli Muharebesile Fatih lehine döndüğünü, Trabzonun fethi kısmında gördük.

Trabzonda tarihî eserler oldukça mühimdir. 72 odalı Sümela manastırı ile, 317 yılında yapılan Vazelon ve 615 yılında yapılan Hızır-İlyas manastırları, dünyadaki dinî âbideler arasında mühim yer işgal ederler. Ondördüncü Yüzyılda yapılan Ayasofya, tarih boyunca ziyaret edilen bir mâbetti. Ortahisar veya Fatih camii diye anılan cami ile, Yeni Cuma camileri kiliseden camie çevrilmiş eserlerdendir.

Trabzondaki yeni tarihî eserlerden biri de inkılâp tarihimizde müstesna bir yer işgal eden Soğuksu'daki Atatürk Köşküdür. 1922 yılında burada üç gece kalan Mustafa Kemal'e Trabzon şehrinin armağanı olarak tahsis edilen bina, bugün müze halinde muhafaza edilmektedir.

* * *

rışık seslerdi bu uğultu ve gittikçe yaklaşıyor, yaklaştıkça, sesler beliriyordu :

"— Zincir.. Şehrin zinciri koptu.. Şehir teslim oluyor..."

Evet, duyulan ses yanlış değildi. Son gülle, 40 ıncı atış demek zinciri koparmıştı. O halde, sıcak kanı, buğu halinde yayılan şu kesik başın sahibi bir casus değildi. Demek, bu delikanlı bir Türk bahadırı idi.

Fakat, bundan daha mühim olan, gözcülerin, ordu içine kadar sokulup haykırmaları idi :

"— Zincir koptu, şehir teslim oluyor..."

Topluluk, şehre doğru bir sel gibi akmaya başlamıştı,. Hem ilerliyorlar, hem de:

"— Hoş oğlandı yiğit, şehit oldu," diye mırıldanıyorlardı.

Sadece ayak sesleri ile uğuldayan boşluk, bir ara yüzlerce ağızdan çıkan bir sesle dolup taştı :

"— Hoşoğlan... Hoşoğlan..."

Evet, biraz önce başı vurulan Hoşoğlan, kesik başını koltuğu altına almış en önde koşuyordu.

"Hoşoğlan" sesi o kadar etrafı sarmıştı ki, kellesi koltuğunda şehit, görüldüğünü farkeder etmez, yere düşmüş ve bir daha kımıldamamıştı.

Orada onun türbesi yapıldı.

İki ciltlik Trabzon tarihi yazmış olan Şevket Bey, Hoşoğlan için şunları yazar :

" Hoşoğlanın kabrine bir kelle asılmış ve başı yanındaki levhaya da "Trabzon Fatihi" diye yazılmışsa da, buna dair tarihlerde bir malûmat yoktur."

Tarihçi, ayrıca şu bilgiyi ilâve etmektedir : **"Bu Hoşoğlan merkadı bundan otuzbeş sene evvel tamir için açılarak içinde yalnız bir delikanlı bulunduğunu görenlerden işittim."**

Tarihçilerin bu efsane üzerinde bu kadar ciddî olarak durmalarına hiç lüzum yoktur. Efsane, tarihe geçmiş olması ile Trabzon tarihi için başlıbaşına bir kıymettir. Burada hakikati değil, hakikatin üstünde iman ve ruh kudreti aramalıyız.

İnn-i Batûtâ'nın ünlü seyahatnâmesinde uzun uzun anlattığı Ondördüncü Yüzyılda Aydınoğullarının idaresindeki İzmir'den bir görünüş.

İbn-i Batuta'nın gözüyle:

Anadolu ve İstanbul

YAZAN: ZİYA HANHAN

1325 yılında (Hicri 725) Tancadan Mekkeye büyük bir kervan hareket ediyordu. Kervanda, ticaret maksadıyla doğuya sefer yapan tüccarlar ile, hacı namzetleri bulunmaktaydı.

Kafile oldukça kalabalıktı. Yolcular arasında zayıf, uzunca boylu, esmer, seyrek sakallı bir genç bulunmaktaydı. Bu delikanlı, kadınlara düşkünlüğü ve macera severliğiyle ün yapmış olan Mehmet oğlu Abdullah adında biriydi. Sonradan İBN-İ BATUTA adıyla meşhur olan bu delikanlı, önce haccetmek, sonra da dünyayı dolaşmak kararındaydı. Genç yaşına rağmen başından dört defa nikâh geçmiş, aldığı kadınları kısa zamanda boşamıştı. İbn-i Batuta, bu dört nikâhlı kadından başka daha birçok kadınlar tanımıştı. Tancanın esmer tenli, siyah sürmeli gözlü kadınlarını yakından tanıyor, Kuzey Afrika kızlarının sıcak ve ihtiraslı aşklarını çok iyi biliyordu.

İbn-i Batuta, seyahattan dönen gezginlerden Suriye ve Rum (Anadolu) kadınlarının güzelliğini duymuş, çoğu geceler serin bir iklimle, kumral - sarışın kadınlar rüyasına girmişti. Tancadan çıkıp gitmek, yeni aşk ve ihtiras maceralarına atılmak istiyordu. Ne çare ki, parası yoktu.

Günlerden bir gün, Tancanın zengin ve ihtiyar kadınlarından biri, İbn-i Batutayı konağına davet etti. Onu, kendi yerine hacca göndermek istiyordu. İhtiyar dul, çok zengin olduğu için seyahat masrafını, fazlasıyla ödeyecekti. İbn-i Batuta için bundan daha iyi bir fırsat elc geçmezdi. Yatağından çıka-

maz halde bulunan hasta kadının elini öptü ve ona teminat verdi :

"— Şerefli kâbeye ve peygamberimizin ravzasına yüzümü sürerek senin için dua edeceğim ve yaptığım haccın sevabını sana adayacağım." dedi.

HAYALİNDEKİ MACERA YOLCULUĞU BAŞLAMIŞTI..

Hac kervanı yol hazırlıklarını bitirmek üzereydi.. İbn-i Batuta, kadının kâhyasından aldığı altın dinarla dolu keseyi koynuna attıktan sonra müekkilinin elini bir daha öptü, ona minnet ve teşekkürlerini bildirdikten sonra evine geldi.

İbn-i Batuta'nın anne ve babası fakir kimselerdi. Bir hac seferini akıllarının kenarından bile geçirmiyorlardı. Oğullarının koynundaki keseden çıkardığı altın dinarlara, ağızlarının suları akarak baktılar. İbn-i Batuta durumu açıkladı : İmran'ın kızı ve bezirgân Yusuf'un karısı Zelihanın yerine Hacca gidiyordu. Gezinin masraflarını, Zeliha sağlamıştı, hem de fazlasıyla...

İbn-i Batuta, anne ve babasına bir altın bıraktıktan sonra yol hazırlıklarını tamamladı ve bir mayıs akşamı, Tancadan yola çıktı.

Hac kervanı oldukça kalabalıktı. Kafilede hacı namzetleri ve tüccardan başka iki yüz kadar da muhafız vardı. Öyle olduğu halde, gene de korkuyorlardı. Yollarda asayiş namına bir şey yoktu. Her an bir baskına uğramak ve tepeden tırnağa soyulmak muhtemeldi. Yolda Telmesan'a, Cezayir'e, Tunus'a, Batı Trablusa uğrayacaklar ve bu şehirlerden kendilerine katılacak olan hacı namzedleri ve bezirgânlarla takviye edileceklerdi. O zaman, soygun tehlikesi nisbeten azalmış olacaktı. Çünkü, Batı Trablustan sonra, kervan gerçek bir ordu halini alacaktı. Bu kadar kalabalık ve muhafızı bu kadar çok bir kervana saldırmak her yiğidin harcı değildi. Ne var ki, ilk merhale olarak Telmesan'a varmaları gerekiyordu. Telmesan'dan sonra kafile emniyet altına girmiş olacaktı.

İbn-i Batuta, eşkiya baskınından falan perva edecek bir yaşta değildi. O'nun hayalinde, kumral - sarışın genç kızların arzusu tütmekteydi. Çocukluğundanberi arzuladığı macera yolculuğu başlamıştı. Tehlikenin olup olmaması, seyahımızı pek az ilgilendiriyordu. Elverir ki, karşısına gönlünün sevdiği, gözünün tuttuğu bir kadın çıksındı...

HAYATINA YENİ BİR KADIN DAHA GİRMİŞTİ...

Sıfaks isimli küçük bir kasabada konakladılar. Burada kafileye 20 - 30 kişilik bir grup daha katıldı. Yolcular arasında Batı Trabluslu bir tüccar ile onun güzel kızı da bulunmaktaydı. Trabluslu kız, buğday benizli, ince endamlı bir dilberdi. İbn-i Batuta, kızın dikkatini çekmek için "Emir-ül Hac" denilen kafile başkanına müracaat etti, iki altın dinar karşılığında, kervanın bayraktarlığını satın aldı. Şimdi genç seyyahımız, yağız bir atın üstüne kurulmuş, eline yeşil bayrağı almış olarak kafilenin en önünde yol alıyordu.

Genç yaşına rağmen, kadın psikolojisini pek iyi bilen İbn-i Batuta, tahmininde yanılmadı. Batı Trabluslu tüccarın kızı ona karşı alâka duymuş ve bu alâkasını gizlemeğe lüzum görmemişti. Büyük bir hacı kafilesinin bayraktarlığına kadar yükselmiş olan esmer delikanlıya gönlünü kaptırmıştı.

1325 yılının mayıs sonlarında yola çıkmışlardı. Tancadan ayrılalı bir ay olmuştu. Nerdeyse haziranı da bitireceklerdi, temmuz ayına gireceklerdi. Temmuz ayı, Afrika kıyılarında ağırlığını duyuracak kadar sıcak olurdu. Bu yüzden kafile geceleri yol alıyor, gündüzleri bir vahada dinleniyorlardı.

İbn-i Batuta, Trabluslu genç kızla gizli - gizli buluşuyor, ona aşkını söylemek fırsatını ele geçiriyordu. Nihayet evlenmeğe karar verdiler.

İbn-i Batuta, kızın babasına baş vurdu, Allahın emriyle, Peygamberin kavliyle güzel Zeynebi istedi. Mihir karşılığı olarak kırk altın dinar verecekti. Kızın babası, genç, zengin (?), hatırlı bir damat bulmuş olmaktan çok memnundu. Derhal imam davet edildi, İbn-i Batuta kırk dinarı saydı ve nikâh kıyıldı. Ne var ki, kafile konduğu zaman çadırlar iç - içe kurulduğu için zifaf yapılamadı. Bu mutlu gece için herkesin gözünden uzak bir gelin odası lâzımdı.

Kervan Batı Trablusa, Zeynebin memleketine varmıştı. Kızın ana ve babası,

zifafın kendi evlerinde yapılmasını istediler. İbn-i Batuta'nın hayatına yeni bir kadın daha girdi...

TRABLUSTAN KUBBE-İ SELÂMA DOĞRU...

Kervan, Trablusa kurban bayramında, yani Zilhicce gök ayının onuncu günü girmişti. Burada, yaklaşık olarak birbuçuk ay kaldılar ve 1326 yılının ağustos sonlarına doğru tekrar yola çıktılar. İbn-i Batuta, Batı Trablustan ayrılışlarını şöyle anlatıyor :

"Yediyüz yirmi altı senesi muharrem ayının sonlarına doğru zevcemle birlikte Trablustan hareket ettik. Kafile çok kalabalıktı. Yaklaşmakta olan yağmurlardan korkarak hızla yol alıyorduk. Ben, gene hac kervanının önünde gidiyor ve kafilenin bayrağını taşıyordum. Kusur - Sert isimli bir vadiden geçerken haydutlar üzerimize saldırmak istediler, fakat Tanrının koruyucu gölgesi bizimle beraberdi. Hiç bir zarar ve ziyana uğramadan "Kubbe-i Selâm" kasabasına ulaştık."

Ancak, "Kubbe-i Selâm" kasabası, seyyahımıza uğurlu gelmedi. Burada kayın babasıyla şiddetli bir münakaşaya tutuştu. Artık yüz - yüze bakamaz hale gelmişlerdi. İbn-i Batuta ile Trabluslu güzel Zeynebin evlilik hayatı iki ay sürebildi. Kubbe-i Selâm'daki ağır tartışmadan sonra seyyahımız karısını boşamağa mecbur oldu.

Kubbe-i Selâmdan yola çıkan kafile, gene yağmur korkusundan hızla doğuya doğru yol alıyordu. Seyyahımız, kendisine büyük fakat süreksiz bir aşk getirmiş olan kafile bayraktarlığını bıraktı. Artık o da, ötekiler gibi isimsiz bir hac yolcusuydu.

YENİ MACERASI

Kafile, İskenderiyeye doğru ilerliyordu. Ne var ki, bekârlık İbn-i Batuta'nın canına "tak" demişti. Gerçi artık "Bayraktarlık" gibi önemli (?) bir görevi yoktu. Fakat kemerleri altınla doluydu. Yerine vekil olarak hacca gittiği Zeliha'nın kâhyası tarafından kendisine verilen altınların mühim bir kısmı, hâlâ kemerindeydi. Genç ve ihtiraslı delikanlı bu altınlarla daha birçok genç kızı elde edebilirdi. İbn-i Batuta, altın anahtarın her kapıyı açacağını çok iyi biliyordu.

Bu defa, kafilede bir fakir kişi aradı ve buldu.

Henüz yirmibeş yaşlarında olan Faslı bir talebenin sekiz yaşındaki kızına göz koydu. Kayın pederi olacak talebe, aşağı - yukarı kendi yaşındaydı. Almak istediği kız ise, henüz çocukluk çağını geçmemişti. Öyle olduğu halde, İbn-i Batuta'nın kemerindeki altınlar her müşkülü çözdü. Kervan Kasr - Züaf adlı kasabaya varınca, gene Allahın emriyle, sekiz yaşındaki bu "çocuk - kız" la evlendi. Genç damat, kesenin ağzını açmanın lüzumlu olduğunu anladı ve kervan ileri gelenlerine mükellef bir ziyafet çekerek, hakkındaki dedi - koduları susturdu. Zira, kadın düşkünü delikanlının küçük yaşta bir kız çocuğuyla evlenmiş olması, yolcular arasında mırıldanmalara, hatta homurdanmalara sebep olmuştu.

KÂBE'NİN KADINLARI

Seyyahımız bundan sonra İskenderiye ye geldi. O tarihlerdeki İskenderiye, büyük bir liman şehriydi. Dünyanın dört köşesinden buraya insanlar (tabii kadınlar da) akın ediyordu. İbn-i Batuta'nın İskenderiyede kaldığı iki aylık süre içinde birçok kadın tanımış olması gerekir. Fakat ünlü gezgin, buradaki aşk maceralarından bahsetmemektedir.

İbn-i Batuta, geçtiği yerlerdeki kadınları tanıya tanıya Mekkeye kadar geldi ve hac farizasını yerine getirdi. Çok tuhaftır ki, seyyahımız, kâbeyi, kâbedeki ziyaret yerlerini anlatmaktansa Mekke'nin kadınlarını anlatmayı tercih etmiştir. Büyük ve Kutsal bir ödevle uzun, yorucu ve tehlikeli bir seyahatı göze alan İbn-i Batuta, Mekke'de herşeyden evvel ve herşeyden çok kadınlarla meşgul olmuş ve onlar hakkında bilgi vermiştir :

Kendisi Mekke kadınlarını şöyle anlatıyor :

"Mekke kadınlarının esvabında zarafet ve temizlik müşahede olunur. Ekserisi beyazlar giyerler, gözlerine koyu sürmeler çekerler. Zaten güzel olan gözleri sürmelendikten sonra "gazal" gözüne benzer.

Mekkenin kadınları yüz ve endam güzelliğiyle meşhurdur. Ne var ki ıtıryatı (güzel kokuları) çok sürünürler. Hatta parası az olanlar, boğazlarından keserek güzel kokular satın alır. Bazı geceleri aç geçirerek parasını ıtıryata sarfeden kadınlar dahi vardır.

Kadınlar her Cuma gecesi Beyt-i Muazzamı (Kâbeyi) tavaf ederler. Son derecede temiz, güzel ve süslü elbiseler giyerek tavafa gelirler. Süründükleri güzel kokular o kadar serttir ki, tavafı bitirip evlerine döndükten sonra Harem-i Şerife girenler onların kokularını hâlâ Kâbe içinde duyar."

İBN-İ BATUTA'NIN ANLATTIĞI ANADOLU

İbn-i Batuta'nın Anadoluya geçmeden önce gezdiği yerler sayılamıyacak kadar çoktur. Ancak biz, değerli Arap gezginin Anadolu ve İstanbul gezilerini ele alacağımız için, diğerlerini atlayarak Anadolu gezisine döneceğiz.

İbn-i Batuta, Anadolu gezisine ALANYA'dan başlamıştır. Türkleri ilk olarak bu kasabamızda görmüştür. Seyyahımız Alanya'ya, eski adıyla "Alâiye" değil, "Alaya" demektedir. Demek ki, Türk lehçesine uygun düşmiyen "Alâiye" adı, o günkü Selçuk Türkleri tarafından "Alaya" olarak telaffuz ediliyormuş.

İbn-i Batuta, Lâzkiye'den bindiği bir Ciniviz (Cenovalı) yelkenlisiyle, Alanya'ya on günde gelebilmiştir. Hem de, kendi ifadesiyle (iyi hava ve uygun rüzgâr) ile...

Seyyahımız, Alanya hakkında şunları kaydetmektedir :

"Alanya, (Rum Beldeleri) adıyla anılan dünyanın en güzel iklimindedir. Tanrı, öteki iklimlere parça parça verdiği nimetlerin hepsini RUM İKLİMİ'ne toplu olarak vermiştir. Ahalisi güzel yüzlü, güzel giyimli, temiz pâk kişilerdir. Evlerinde pişen yemeklerin tadı ve temizliği her türlü övgünün üstündedir. Halk, çoğunluğu Türkmen milletine mensuptur. Az sayıda Hıristiyanar da vardır. Türkmenler, gayet cömert, misafir sever ve iyi huylu insanlardır. Araplar, "Bereket Şam'da, Şefkat Rum'dadır" derlerdi. Bu defa Alanya'da bu sözün doğruluğunu gözlerimle gördüm. Türkler ve Türkmenler, gerçekten şefkatlı kişilerdir. Bu kasabada bir eve müsafir olduk. Şu var ki, Alanya'daki evlerin hepsi bizi misafir sayıyorlardı. Akşamları türlü evlerden kırk elli tepsi yemek gelir ve hepsinden birer lokma almamız için, yemeği getirenler, adeta yalvarırlardı. Türkler ve Türkmenler bu derece misafiri seven ve gariplere ikramda bulunan insanlardı."

İbn-i Batuta'nın milletimiz hakkındaki övgüsü, gerçekten göğüs kabartacak derecededir.

Kadın meselesine gelince, Seyyahımız, Türk ve Türkmen kadınlarının erkekten kaçmadığını, fakat hepsinin iffet ve ismet ehli olduğunu dikkatle kaydeder. İbn-i Batuta, Anadoluda dolaştığı müddetçe hiç bir Türk kadın veya kızıyla münasebet kurmamış, daha doğrusu kuramamış, esir pazarından aldığı Hıristiyan cariyelerle yetinmiştir. Anadoluda yaşayan Türk ve Türkmenlerin parayla alınır - satılır kişiler olmadığı bilhassa kayda değer.

14. YÜZYILDA İZMİR

İbn-i Batuta, Alanya'dan sonra Antalya, Burdur, İsparta üzerinden yoluna devam ederek Denizliye geçmiş, oradan Aydın Beyinin ülkesine girerek Ayasuluğa (bugünkü Selçuk İlçesi) gelmiştir. Bekârlık canına "tak" demiş olacak ki, İbn-i Batuta burada paraya kıydı. Kendi ifadesine göre "Kırk altın dinar karşılığında bir Rum cariye satın aldı." Bu cariye "Bakire" olduğu için biraz pahalıydı. Fakat seyyahımızın bekârlıktan hali çok yamandı.

İbn-i Batuta Selçuktan İzmir'e indi. İzmir'de Aydın beylerinden Ömer Beyin bol bol ikramlarını gördü. Her gittiği yerde olduğu gibi burada da birçok bahşiş ve hediyeler topladı.

O günkü İzmir, Romalıların ve Cenevizlilerin sık sık baskınına uğradığı bir liman, harap bir şehirdi. Ancak "İçkale" de bir kaç dükkân ve mağaza vardı. Aydın Beyliğinin İzmir'den başka bir de Kuşadası limanı vardı ki, o günkü adı Neo - Limni (Yeni Liman) dı. Beyliğin merkezi ise, bugün Ödemiş İlçesinin bir Bucağı olan Birgi kasabasıydı. Aydın Oğlu Sultan Mehmet Bey, burada oturuyordu.

(Sonu gelecek sayıda)

insanlık Tarihinde çığır açmış adamlar

Konfuçyus'un Hayat Hikâyesi ve Fikirleri

TARİH boyunca din önderleri, yalnız içinden çıktıkları topluma değil, birçok başka toplumlara, milletlere de şekil vermişler, onların zihniyetlerini, düşünce tarzlarını yaratmışlardır. Bunlar Hz. Muhammed Arap Dünyasına, Buda Hindistan'a şahsiyetlerini kazandıran büyük insanlardır. Aşağıdaki yazıda da, Çin düşüncesi üzerinde büyük tesirler yapmış olan Konfuçyus'un hayat hikâyesini ve prensiplerini, ALEXANDRE de SAINT - PHALLE'ın kaleminden okuyacaksınız.

Çeviren :
SAMİH TİRYAKİOĞLU

Konfuçyus. (Bir Çin resminden alınmış portresi).

Konfuçyus'un babası "Lu" ilinin asîl bir ailesindendi. Yine kendisi gibi asîl bir kadınla genç yaşta evlendi, ondan dokuz tane kızı oldu. Ayrıca bir cariyesinden de iki tane gayrımeşrû oğlu olmuştu.

Ömrünün sonuna doğru bu durum yaşlı adamın zihnini kurcalamağa başladı. Düşündü taşındı, sonunda karısını boşayıp yeniden evlenmeğe karar verdi. Zaten dostlarından birinin de tam kendisinin istediği gibi üç tane kızı vardı. Yaşlı adam yollara düştü, arkadaşının evine gidip kızlarından birini ondan istedi.

Fakat dostu bu istek karşısında güç durumda kaldı. Kızlarından birine talip olan bu adam yetmiş yaşına basmıştı, üstelik dış görünüşünün, genç kızlar için hiç de çekici bir tarafı yoktu. Fakat terbiye ve nezaket, bir dost tarafından ileri sürülen isteği uluorta reddetmemeyi gerektirdiğinden, baba üç kızını çağırdı, durumu onlara anlattı.

Kızların en büyüğü babasının ayaklarına kapandı, ağlayıp sızlıyarak: "Beni bu yaşlı adama verme babacığım," diye yalvardı. Ortanca kız da aynı şeyi yaptı. Kızların en küçüğü ise babasına şu cevabı verdi :

"— Ne diye bize fikrimizi soruyorsun babacığım, sen ne istersen o olur : Söyle, dediğini yapalım".

YETMİŞLİK DAMATLA ON SEKİZ YAŞINDA GELİN

Baba, bir nevi kabul anlamına gelen bu cevap karşısında rahat bir soluk aldı. Hemencecik söz kesildi, hediyeler alınıp verildi ve yetmişlik ihtiyar, on sekiz yaşındaki genç karısını yanına alıp evine döndü. Bundan bir yıl sonra, M. Ö. 551 de de Konfuçyus dünyaya geldi.

Aradan üç yıl geçti, yaşlı adam öldü, malını mülkünü meşrû oğluna bıraktı. Annesi de çocuğun vasisi oldu. Genç kadın o sırada yirmi iki yaşındaydı. On beş yıl boyunca oğlunu sevgi, fakat sertlikle yetiştirip büyüttü.

Delikanlı yirmi iki yaşına gelince annesi onu evlendirdi. Genç çiftin iki çocuğu oldu. Herşey yolunda gider gibi görünürken Konfuçyus'un annesi birdenbire ölüverdi.

Bu ölüm onu o kadar sarstı ki, evine kapandı, karısının da, çocuklarının da yüzlerini görmek istemedi. Sırtına karıları ölüp dul kalan Çin erkeklerinin urbasını giymişti. Ancak iki yıl boyunca dünyadan elini eteğini çektikten sonradır ki, Konfuçyus fikir ve beden bakımından yeniden dengesini bulabildi.

Bu iki yıllık fasıladan sonra felsefe dersleri vermeğe başlıyan Konfuçyus bir yandan da bir keşiş hayatı sürüyor, kadınlarla temas etmiyor, gayet az yiyip içiyordu ama, bunları yaparken saygıdeğer bir insan olarak dış görünüşüne halel gelmemesine de dikkat ediyordu.

GERÇEKÇİ BİR FİLOZOF VE MÜSPET FİKİRLERİ

Otuz yaşını aşmış olan Konfuçyus bir çok konular üzerinde gayet belirli düşüncelere sahipti, bunları da açık, sade bir şekilde anlatıyordu. Kısa zamanda, yaşadıkları âlemin neden anarşi içinde olduğunu anlamağa susamış bir gençlik, ona akıl danışır oldu.

Konfuçyus yalnız felâket anlarında huzurlu kalmayı sağlıyan pratik bir yaşama tarzı ileri sürmekle kalmıyordu. Lao-Tse gibi, adaletin ergeç ahrette-teki metafizik âlemde tecelli edeceğini öğreten bilginlerin tersine Konfuçyus, daha insan hayatta iken uygulanabilecek olan çözüm yolları gösteriyordu.

Konfuçyus hayallerden, mucizelerden bucak bucak kaçan bir kimseydi. Ona göre Tanrı - eğer varsa - bizden bazı nesneleri gizlemek mi istemişti? O halde gizli kalması gereken bu nesneleri keşfetmeğe çalışmak doğru olmazdı. İnsanların yapacak başka bir sürü işleri vardı. Şu halde niçin bilmedikleri, akıllarının ermediği işlerin içyüzünü öğrenmeğe kalkışacaklardı? Ona göre, göz le görülen, elle tutulan şey vardı. Günün birinde onun önünde Lao-Tse'nin metafizik dünyasından sözediliyordu. Konfuçyus müritlerine şöyle dedi :

"— Balıkların nasıl yüzdüklerini, kuşların nasıl uçtuklarını biliyorum. Ama havalara yükselen kanadlı ejderhanın bulutlar ardında nasıl gizlendiğini bilmiyorum. Lao-Tse işte bu kanadlı ejderhayı düşündürüyor bana."

FELSEFESİNİN ÖZÜNÜ ÜÇ SÖZDE TOPLAMIŞTI

Konfuçyus'un felsefesinin temeli, insanların kendi aralarındaki davranışlarının incelenmesi esasına dayanıyordu. O herşeyden önce bir iktisatçı ve bir sosyologdu, ayrıca Eflâtun gibi bir hükümet adamı olmak da istemişti. Ne yazık ki, şartlar ve kendi çağdaşlarının çekememezlikleri ona, düşünce ve intibalarını olayların ve tecrübenin süzgecinden geçirmek imkânını vermedi.

Konfuçyus'un verdiği başlıca öğüt şu idi: "Çevre, ya da şartlar aleyhinde bir hüküm vermeden önce durum ve nitelik, tarafsız şekilde incelenmelidir."

"—Hâkim insan herşeyi kendinden bekler, aşağılık adam ise herşeyi başkalarından bekler," diyor ve şunları ekliyordu :

"— İnsan istemeden işlediği bir hatayı düzeltmezse, gerçek bir hata işlemiş olur."

Şu halde insanın yapması gereken şey, herşeyden önce kendi mizacını ve kendi hayatını incelemesi ve bunlara, iyilik yönünde şekil vermesidir. Bu iyileşme sosyal nitelikte olmalıdır.

Derslerine başlamadan önce Konfuçyus hep şöyle derdi :

"— Kendinize yapılmasını istemediğiniz bir şeyi başkalarına yapmayın."

Bazı müritleri ondan, doktrinini özetlemesini istemişler: "Böyle yaparsanız biz bunu muska gibi yanımızda taşırız", demişlerdi. O da şu özeti yapmıştı : "Herşey karşılıklı olur."

İnsanın başlıca ülküsü içtimaî temaslar dolayısiyle bağlı olduğu kimselere hizmette bulunmak olmalıdır.

ÇİN DÜNYASININ TEMEL İLKELERİ

Konfuçyus aristokrattı, muhakkak ki, hayırhahdı ve istidadı, liyakati nerden gelirse gelsin kabule hazırdı ama insanları, sınırları kolayca aşılamıyan birtakım kategorilere ayırıyordu. Üstün insan, kendisini her bakımdan kontrol eden ve düzgün yaşamanın kaidelerini tatbik eden hayırhah kimseydi.

Doğuştan edindikleri meziyetler bakımından insanlar nisbeten eşittiler. Fakat sonradan edindikleri meziyetler dolayısiyle birbirlerinden ayrılıyorlardı. Konfuçyus'un doktrini bu noktada teselli verici idi, çünkü ona göre insanın hayata ayak bastığı andan itibaren altından kalkamıyacağı felâket, düzeltemiyeceği kusur yoktu: "Ancak büyük bilginlerle çok aptal kimseler hiç değişmezler," diyordu Konfuçyus. Üstün insan kötü giyinmiş ya da yeteri kadar karnını doyurmamış olmaktan utanmamalıdır. Yaşamak için para kazanmalıdır ama para kazanmak için yaşamamalıdır. Konfuçyus insanlara olan sevgisini "insan başkalarına terbiye ve saygı göstermelidir" diyerek ifade ediyordu. Onun fikrince üstün insan yakınlarını ve kendisinde sempati uyandıran kimseleri sevmelidir ama herkese karşı da terbiyeli davranmalıdır. Onun bu görüş tarzı, Çin dünyasına derin şekilde tesir etmiştir.

ÜSTÜN İNSANLA BAYAĞI İNSANIN FARKI

Konfuçyus'un dehasının pratik şekli, onun manevî ve ruhanî amaçların büyüklüğünü gözden uzak tutmasına sebep olmamıştı. Gerçi ufku insan ömrünün devam süresini aşmıyordu ama, müritlerinin beslemesini istediği emeller, ulaşmasını istediği amaçlar öylesine yüksekti ki, bunların karşılığı ancak sonraki bir hayatta elde edilebilirdi. İnsanın iç âlemini belirten şu vecizeden daha iyisi bulunabilir mi?

Konfuçyus'un doğumu. Rivayete göre o doğarken gökte melekler çalgı çalıp şarkı söylüyorlardı.

"Üstün insan halinden memnundur, rahattır; bayağı insan ise daima kaygılı, tasalıdır."

Sokrates'te de buna benzer bir düşünceye rastlıyoruz. Hakîm insan aklının ermediği işi anlamağa çalışmamalı, kâinatın yönetimi konusunda âlemşümul düzene tâbi olmalıdır.

Konfuçyus'a göre üstün insanın kâinatı kendi kişiliği, ihtiraslarını dizginleyişi ve yaşayışını iyi çekip çevirmesidir. Bu ödevini yerine getirdi mi Tanrı'ya güvenir ve böylece huzura, sükûna kavuşur.

Bayağı - yani hakîm olmıyan - insan ise, yaratıcı faaliyette bulunmaz ve âlemşümul düzenin bundan zarar gör-

düğünü düşünmez. Bu yüzden de şuuraltında kaygı, tasa hisseder ki, bu onu hata yapmağa, boyuna çırpınıp durmağa sevkeder. Kaygı ve tasa ruhtaki dengesizliğin belirtisidir ve o insanda bir iç düzensizliğin bulunduğunu gösterir.

KONFUÇYUS'UN BAŞKA BİRKAÇ ÖĞÜDÜ DAHA

Konfuçyus'un öğütlerinden birkaçı daha :

"Üstün insan bir şeyin lehinde veya aleyhinde olmamalı, herşeyle âhenk ve uyuşma halinde olmalıdır."

Bu cümle, Çinli filozofun düşüncesindeki birliği gösterir.

Yine Konfuçyus: "Üstün insan fazileti, küçük ve bayağı insan ise rahatlığı düşünür," diyor.

Şu halde maddî zevklerden vazgeçerek kendimizi ahlâka adamalıyız: Ahlâk sayesindedir ki, toplum hayatı kolaylaşır, Devlet kuvvetlenir. Görüldüğü gibi, Konfuçyus bütün gayretlerini toplum hayatının aksaksız yürümesi noktasında toplamıştı. Ona göre âdil bir idarenin çarkları iyi işlerse fert de saadete kavuşur.

Konfuçyus'a göre bir insan, sahip olduğu fazileti bir çölün yalnızlığı içinde tatbik etmeye kalkışmamalı, bunu komşuları ve kardeşleriyle âhenkli bir şekilde geçinerek tatbik etmelidir.

Konfuçyus siyasî bir kudrete sahip olmayı ve bunu kullanmayı çok istemişti.

Kendisinin de teb'ası olduğu Lu prensliği âciz, zayıf bir prens tarafından idare edilmekteydi ama, bu adam herşeyi öğrenmeğe meraklıydı. Nitekim teb'asından birinin - Konfuçyus'un - Çin'de gittikçe artan bir tesir yarattığını ve günlerce yol yürüyen müritlerin gittikçe artan sayıda onun çevresine toplanarak öğütlerinden yararlanmağa çalıştıklarını öğrenmiş ve onunla tanışmak istemişti.

KONFUÇYUS DEVLET İDARESİNİ ELE ALIYOR

O sırada elli bir yaşında olan filozof, tam bir olgunluk çağına erişmişti, prensin üzerinde derin bir tesir yarattı. Konuşmaları sırasında prens Konfuçyus'a bir hâkimlik görevi teklif etti, o da bunu kabul etti.

Fakat politika ve idare alanında tecrübesiz, ayrıca dikbaşlı ve dürüst olduğundan, yeni hâkimin bu hali memurlar arasında birçok düşmanlar kazanmasına sebep oldu. Devrin memurları rüşvetle, irtikâpla yaşıyorlardı çünkü...

Fakat prens, Konfuçyus'u destekledi ve yeni dostunun düşüncelerini herkese kabul ettirmek için onu ilkin çalışma bakanlığına, sonra adalet bakanlığına tayin etti. Bu iki sıfata sahip olmak dolayısiyle Konfuçyus iktidarın hemen hemen hepsini ele geçirmiş bulunuyordu: Efendisini her sabah görmekte ve onun üzerinde gittikçe büyüyen bir nüfuza sahip olmaktaydı.

Kimseye acımadı, çalışacak yerde entrika, dalavere çevirenleri hükümet işlerinden uzaklaştırdı.

Bunlar kaderlerine razı olacak, prensin haklarında verdiği kararı kabul edecek yerde Konfuçyus'u işbaşından uzaklaştırmak için birleştiler. Hükümdarları, kendi bakanının çömezi olmuştu: çünkü ava çıkacak, ziyafetlerle eğlencelerde vakit geçirecek yerde" "faziletin tarifi" ni öğrenmek için harıl harıl kitaplar okuyordu. Onun bu hali, işbaşından uzaklaştırmak istediği kimseleri korkutmuştu.

KOMŞU HÜKÜMDARIN BAŞVURDUĞU HİYLE

Onların bu korkularına Ts'i kralı da katılmaktaydı. Bu hükümdar komşu devlette durumun düzeldiğini görünce buna içerledi. Oysa kendisi Lu Prensinin eğlence arkadaşıydı ve onun zayıf noktalarını gayet iyi biliyordu.

Ts'i kralı bunun üzerine özene bezene tam seksen tane birbirinden güzel kız seçti. Bunlar çalgı çalmasını da, raksetmesini de biliyorlardı. Hepsine usta bir öğretmenin emri altında raks ve şarkı talimleri yaptırdı. Pahalı cinsten top top ipekli kumaşlar getirtti. En usta işçileri kullanarak rakkaselere gayet güzel süslü urbalar diktirdi.

Nihayet bu topluluğa son talimatını da verdikten sonra bir kontrol gezisi-

ne çıkan Konfuçyus'un yokluğundan yararlanarak bunları, arkadaşı prensin sarayına gönderdi.

Lu prensi rakkaselerle şarkıcıları huzuruna kabul etti ve onlarla sarayına kapanarak kimseyi içeriye sokturmadı. Konfuçyus hemen o akşam yoldan döndü, olup bitenleri öğrendi ama prensin huzuruna giremedi. Efendisinin kapısında bekledi, her saat başında huzura kabul olunmasını istedi.

Dördüncü günün sabahında da istifasını verdi ve prensliğin topraklarından çıkıp gitti.

SAYGI GÖRÜYOR AMA GÖREV ALAMIYOR

Bu büyük filozof peşinde müritleri de olduğu halde tam on üç yıl dolaştı durdu, onlara devletlerin teşkilâtlanması hakkındaki düşüncelerini anlattı. "Düşüncelerimi tatbik imkânını bana verecek bir prens arıyorum," diyordu.

Fakat ne yazık ki, Lu prensliğinde olup bitenleri Çin kıtasındaki bütün saraylar halkı öğrenmişti. Konfuçyus her yerde saygı ile karşılanıyordu ama kimse ona idarî bir vazife vermeğe yanaşmıyordu. Filozof, vaktiyle Lu prensini tebaasına karşı pek bağlı bir tutum takınmağa sevketmişti ya, bu hal öteki Devletlerin şeflerinde onun aleyhinde bir intiba yaratmıştı.

Konfuçyus artık hiç kimsenin Devlet idaresi konusunda hizmetlerinden yararlanmak istemiyeceğini anladı, sadece bir mütefekkir olarak kalmağa karar verdi. Evine döndü ve beslediği hayalleri bir yana bırakarak okumağa, edebî eserler yazmağa başladı.

Çeu devrinin, hatta ondan önceki ustaların Çince klâsiklerini bir araya topladı. Bunlar bir çeşit saz şairiydiler, eserleri yazılı değildi, ağızdan ağıza dolaşıyordu. Sonra etrafına kâtipler, müritler toplıyarak Çin'e ahlâk esaslarından meydana gelen bir külliyatla bir de edebî eserler külliyatı verdi ki, bunlar Çin'de hâlâ geçer akçe halindedir.

Böylece Konfuçyus'un eseri, çağının bütün bilgilerini bir araya getiren bir ansiklopedi halindeydi ve gelecek hakkında o kadar doğru görüşleri ihtiva ediyordu ki, bunları bugün okumak bile istifadelidir.

Konfuçyus evinde iki müridi ve bir başka kimseyle beraber.

İnsan ruhunu, onun sınırlarını, umudlarını Konfuçyus kadar pek az kimse anlamıştır. Makuliyet sınırları için de kalmak şartiyle fertten istenebilecek çabayı onun kadar doğru olarak pek az kimse tarif edebilmiştir.

Öğütleri her zaman tutuldu mu? Buna pek de "evet" denemez. Son sözleri şunlar oldu :

"— Niçin daha fazla yaşıyayım? Hiç bir prens sözlerimi dinlemedi, hiç kimse beni anlamıyor; bu şartlar altında öleyim, daha iyi!"

Sonra yatağına girdi, bir daha başka söz söylemedi ve yetmiş üç yaşında ruhunu teslim etti, Kiyu-Fu'nun kuzeyinde bir yere gömüldü. Mezarını bugün dahi görmek mümkündür.

Adı çok söylenen bir devlet kurumumuz var: TRT... Bu ÜÇ ayrı kelimeyi terkib edenin ilki TELEVİZYON'dur.

Ve, Türkiyemizde TELEVİZYON tesisi yoktur : Gerçeğe olan intibaksızlık, isimden başlıyor!

Oysaki TELEVİZYON, çağımızda, olayların telkinle ve izahla değil de, şekilleriyle ve reel görünüşleriyle gözden mantığa emanet eden bir medeniyet cihazıdır: Bir vazifesi de, sözle yapılan telkin yerine, olayları şekil ve mahiyetleriyle veren, yâni, masal'ın yerini, gerçek'e bıraktıran buluş...

Hakikat, Batı'nın laboratuvarından, ÇÖL'ün sağduyusuna kadar uzanmıştır ki, Yemen'in henüz durluğa kavuşmamış rejimi, Kralcılar ve Cumhuriyetçiler, müşterek bir konseyde şu kararı almışlar: Yemen halkı, TELEVİZYONSUZ bırakılamaz!.. Bu karar, kuvvetleri çarpışan iki ayrı görüşün birleştiği Medeniyet Anlayışı'dır.

Bu hazin gerçeğin tesiri hafızamızda iken, 44 yıl öncesine, 25 haziran 1338 (1922) pazar gününe döneceğiz: Türkiye halkı, İstiklâl Savaşı içindedir. Sakarya'yı kazanan ordumuz, o eşsiz Başkumandanının unutulmaz vecizesi ile düşmanı vatanın harim-i ismetinde boğmak hazırlığındadır. Birinci Büyük Millet Meclisi, üçüncü içtima senesinin altmış ikinci toplantısını yapıyor. Şimdi izin veriniz de, beraberce toplantı salonuna girelim..

Birinci Büyük Millet Meclisinde 180.000 liralık telsiz telgraf ve

Medeniyetçilik Kavgası!

YAZAN : CEMAL KUTAY

Millî Mücadelemiz, temel hadiselerde başarının, hakikatleri dünya umumî efkârına anlatabilmek olduğunu isbat eden hadiselerle doludur: Karşımızdakilerin propoganda imkânları vardı. Dünya basını, haberleri iletme araçları, telsiz telgraflar, telgraflar, haberleri süratle ileten uçak, demiryol, denizyol vasıtaları onların elinde idi. Olayları istedikleri mahiyet ve biçimde verebilmenin geleneğine ve tekniğine de sahip olan karşımızdakiler, cihanda millî kurtuluş bayrağını dalgalandıracak Türk Millî Mücadelesinin fikriyatını olduğundan gayrı gösterebilmenin humması içindeydiler. Bu acı gerçek Millî Mücadelemizin sadece tatbikatçısı değil, fikriyatçısı da olan ve adı gibi BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'ni dertlendiriyor, çâre arıyordu.

180.000 liralık telsiz telgraf mü nakaşasına katılan mebuslardan üçü : Soldan sağa doğru: Sivas Mebusu Rasim Bey, Çorum Mebusu Ferit Bey ve Ertuğrul Mebusu Necib Bey.

Beliren ihtiyaçların başında, teknik kudreti yeterli bir telsiz telgraf cihazı'na sahip olma vardı. Unutulmasın ki, 1922 haziran ayı, Mustafa Kemal'in büyük taarruza hazırlandığı ölüm - kalım günleridir. Tam bir gizlilik içinde olan bu hazırlığın, sesini dünyaya duyurmak, Çankaya'nın Papazın Bağı olarak adlandırılan mütevazı evinin sâkini için vazgeçilmez neticelerdendi. Bu maksatla Hükümet, 22.000 İngiliz lirası (yaklaşık olarak o günkü râyiç ve para değeriyle 180.000 lira... Bugün olsa 22.000 İngiliz lirası 600.000 liradır!..) tahsisat istiyor... Taleb, geçen sene yapılmış, fakat Millî Mücadelenin yokluk havası içinde BİR KURUŞUN üzerine titriyen Meclis, Telsiz Telgrafın mevcudiyetinin şart olmasına rağmen, şehidlerin dul ve yetimlerine nüfus başına verilecek beş liranın karşılığını bulamadığı için bu teklifi gelecek sene'ye bırakmış. İşte, 25 haziran 1922 Pazar günkü celsede, yâni, büyük taarruzdan tam altmış iki gün önce, İkinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi Hazretlerinin reisliğinde toplanan Birinci Büyük Millet Meclisi Almanya'dan getirilecek telsiz telgraf cihazı için tahsisat istiyen teklifi görüşmektedir: Birinci Dünya Harbinden mağlûp çıkan Almanya'nın markı piyasada istikrarlı olmadığından alış veriş, Yunan'ın maddî varlığını sağlıyan o günün düşmanı İngiliz lirası ile yapılacak... Ah bu iktisad kanunları ah... Birinci Meclis, bir siyaset meselesi oldu mu "Con Kikirik" diye haklı hıncını haykırdığı İngiliz lirasına değer vererek, telsiz telgraflara kavuşmakta saniye düşünmüyor!..

BİR MEDENİYET KAVGASI :

O günün müzakere zabıtları, milletin tek kuruşunu ne büyük hassasiyetle harcıyan bir millî meclisin heybetli ve şükran uyandıran hassasiyetine olduğu kadar, ülkesini medeniyet tesisleriyle cihazlamak ahdinde ve kararında olan çağı değiştirme savaşı duygusunun unutulmaz sahneleriyle doludur...

Kırk dört yıl sonra, sanki aradan asırlar geçmişcesine bir duygu ile bunlara eğileceğiz ;

İlk sözü, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey alıyor. **(Esas mesleği bahriye (deniz) zabitliği olan Ali Şükrü Bey, Birinci Büyük Millet Meclisinin dikkat değer şahsiyetlerinden birisidir. O Mecliste, İngilizceyi en iyi bilen şahsiyet olarak, Hariciyenin hizmetinde de tercüme işlerinde vazife görmüştü. Muhalif olarak tanınmıştı. Bilhassa meşhur Salih Kâhya meselesinde Hükümet, dolayısiyle Mustafa Kemal'le arasında görüş ayrılığı vardı. İkisi de DENİZCİ olmalarına rağmen, Rauf Orbayla da pek dost değildi. Topal Osman tarafından, bir plânla davet edilerek boğulmak suretiyle**

öldürülmesi, büyük hadiselere sebep olmuştu.) Ali Şükrü Bey, geçen sene İstenilen tahsisatın 100.000 lira olduğunu, bu sene istenilen 80.000 lira fazlalığın sebeblerini soruyor. Maliye Encümeni namına Sıvas Mebusu Rasim Bey, bunun, getirilecek cihazın kudret farkı, para farkı ve bu arada telsiz telgraf cihazı için yapılacak binaya harcanacak yirmi bin lira farkdan ileri geldiğini anlatıyor.

Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi, Rasim Beyin bu izahlarına itiraz ediyor: Seksen bin liranın hiç de az para olmadığını, ayda beşer liradan on altı bin şehit yetim ve dulunun bir aylık nafakasını teşkil ettiğini, Telsiz telgraf gibi ehemmiyetinin derecesi yokluğu ile anlaşılan bir cihazın neden geçen seneki şartlar içinde getirilmesinin teminat altına alınmadığını soruyor. Ertuğrul Mebusu Necib Bey, şu suali soruyor :

"— Bu telsiz telgraf dünyada mevcut olanların en yenisi midir? En mükemmeli midir? Eğer idare-i maslahat ise bunu almıyalım, nafakamızdan keselim, daha iyisini, en mükemmelini getirelim. Çünkü bu gibi cihâzlara sahip olmanın zaruretini bizim kadar anlamış insanlar belki dünya yüzünde yoktur. İllâllah bu yokluktan... Elâlem yalanları telgrafın tellisine telsizine sarıyor, cihana hakikat diye yutturuyor. Biz ana südü gibi helâl olan davalarımızı anlatamamanın çâresizliği içinde zebûn ve çâresiz kalıyoruz. (Bravo sesleri) Şimdi bu parayı verelim, daha çoğunu verelim. Fakat endişem başka: Acaba bunu gelince işletebilecek miyiz? Yetişmiş mütehassısımız yoksa cihazı ısmarlarken Posta Müdiriyeti Umumiyesindeki mühendislerimizden bir kaçını Avrupaya gönderelim. Geceyi gündüze katsınlar, öğrensinler bu telsizi... Arkadaşlar, inşaallah birgün gelir de bu gibi mevzuları müzakere etmekten hicâb duyarız."

"— İCADLARA DUR DENİLEBİLİR Mİ?"

Dahiliye Vekili Fethi Bey söz alıyor: Anlatıyor ki, Posta Telgraf Umum Müdürü Sabri Bey, beş aydır Avrupadadır ve telsiz telgraf cihazını Almanyadan büyük güçlüklerle temin etmiştir. Kendisi, bu mevzuda ihtisas sahibidir ve beş aydanberidir de, getireceği cihazın işletilmesi üzerinde çalışmaktadır. Bu arada şunu ilâve ediyor :

"— Fakat arkadaşlar, dünya devamlı tekâmül ve icadlar üzerinde koşuyor. Biz bu cihazı yola çıkardığımız gün, öyle yeni bir şey icad olunur ki, bizimkisinin hizmetleri ve şümulü yine kifayetsiz kalabilir. İcadlara dur diyebilir miyiz? Binaenaleyh biz, kendimiz bu icadlar sahasına girinceye kadar, onlara sahib olanların arkalarından gitmiye mecbur ve mahkûmuz. Hükümetiniz olarak bu cihaza lüzum hissetmişizdir. Meclis-i âlinizin de hassasiyeti, bu sahada en mükemmelini, en kısa zamanda almaktır. Sabri Bey, Almanya'da Hey'et-i aliyyenizin kararını beklemektedir. Lâyiha da bu gaye ile ihzar ve tasdikinize arzedilmiştir."

Çorum Mebusu Ferid Bey, bir dakika kaybetmemek hassasiyetinden dolayı hükümeti tebrik ediyor, diyor ki :

"— Biz, bu mükemmel telsiz telgraf cihazına 180.000 lira verirsek, emin olalım ki, şehidlerimizin ruhu da şâd olur ve onların bizim vefâmıza mevdû evlâd ve iyâli de mes'ut olur."

Sabık Nafia Vekili Ömer Lutfi Bey söz alıyor. Cihazın ısmarlanması ile kendisinin de meşgul olduğunu, en mükemmel bir tesisin kurulması için hiç bir fedakârlıktan sakınılmıyacağına dair Meclisin ruh hâletinin kendisine verdiği cesaretle, fennin tekemmülünün derpiş edilerek, Almanyanın en tanınmış fabrikasına ısmarlanan telsiz telgrafının Anadolu'ya getirilmesinin, zaruretler içinde medenî tesislere değer vermenin de isbatı mahiyetinde olacağını söyliyerek diyor ki :

"— Dahiliye Vekili Fethi Beyefendinin de işaret ettiği gibi, kendimiz imâl ve istimâl edinciye kadar Garbin vesait-i medeniyesinin müşterisi olacağız. Bugünkü cihâdımızın gaye-i aslîlerinden birisi de, vatanımızı asar-ı umran ve medeniyet ile teçhiz değil midir? Bu gayemize vusul için en nâmüsaid şerait içinde dahi ibraz-ı gayret etmemiz, samimiyetimizin ve hulûsumuzun delilidir."

"— MECBURSUNUZ, EFENDİLER, MECBURSUNUZ!.."

En "kestirme" konuşmayı, Birinci Meclisin unutulmaz simâlarından Erzurum Mebusu Yeşilî Zade Salih Efendi yapıyor, diyor ki :

"— Emin olun zaman kaybediyorsunuz. Hem de bilûzum zaman israf ediyoruz. Efendiler!.. Bu telsiz telgrafı getirmiye mecbursunuz... Hem de en kısa zaman içinde, gömleksiz kalma bahasına getirmiye mecbursunuz efendiler!.. Geçen gün hafî celsede Hariciye Vekili, meşru metalibatımızı dinliyecek ehl-i insafa bile dâvâmızı anlatamamanın derdi ile ağladı kürsüde. (Hafi celsede olanlar söylenmez sesleri) Pekâlâ söylenir, böylesi söylenir, hem de bağıra bağıra söylenir (Gürültüler). Bize telsiz ihtiyacı vardır, şarttır, yalnız bu cihazı düşmanlarımız buraya emniyetle getirmiye imkân verirler mi? Şimdi Siz bunun çâresini bulunuz Beyefendiler.. Yoksa, hemen istenen 180.000 lirayı verelim, fakat hükümet de işin arkasına düşsün, Avrupada olan müdür-ü umumî icab ederse eline tüfek alsın, cihazın üzerine otursun, nöbetçilik yapsın, açık gelsin, kapalı gelsin, gizli gelsin, kaçak gelsin amma bu telsize bir ân evvel kavuşalım. Sesimiz çıkıyor, haykırıyoruz, cihan bizi duymuyor. Böyle icray-ı hükümet ve isbat-ı dâvâ olamaz!.."

Neticede, seksen bin lira farkın verilmesi ve cihazın mümkün olan süratle getirilmesi için Ertuğrul Mebusu Necib Beyle, Biga Mebusu Hamdi Beylerin takriri "ittifaka yakın ekseriyet-i azime ile" kabul ediliyor.

★ ★ ★

Şimdi, 1966 da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına şu sualin cevabını vermek ve şu mukayeseyi yapmak düşüyor :

"— 1922 haziranında, düşman Sakaryanın karşı kıyısında iken ve şehit yetimleriyle dullarına beşer lira verilmezken, telsiz telgraf'a bir medeniyet hasreti olarak dönen ölçü ile, Arap Yarımadasının ÇÖL'üne çıkan ve Japonya'da taksilere konulan Televizyon'un yokluğu bir haysiyet meselesi olamıyor mu?"

Bir tarafta Ümmetçiliğin Mezhep ayrılığı cereyanı, bir tarafta Stalin'in veya Mao'nun esaretine itilmek akımı arasında, ey akıl ve iz'an sahipleri, söyleyiniz, nerede o Kuvay-ı Milliyye Ruhu?

SARI SALTUK ve AİYOS SPİRİDON

— 2 —

Yazan: NAZMİ SEVGEN

Konya valisindeki mücadelesinde muvaffak olamıyarak İzz al-Din Kaykâvus'un yanına gelmeğe mecbur olan ümerasından Ali Bahadır'ın İmparator Fasiliyos tarafından Hüsnü kabule mazhar olduğundan, Rumeli'de türeyen Fasilyos düşmanlarını kahru ifna etmesi neticesinde imparator nezdinde mertebesinin bir kat daha yükseldiğinden, vekar ve haşmetinin artttığından bahseden Oğuznâme şöyle devam ediyor :

"Bir gün Sultan İzz al - Din ve Ali Bahadır Fasilyos'a eyittilar. Biz Türk taifesüyüs. Daima şehirde duramazız. Taşrada bize bir yer ve yurd tayin olsa. Anadolu'dan bize taalluk Türk Evlerin getirüp onda yaylasavuz ve kışlasavuz dediler. Fasiliyos eyü divar bî - hark tenderest ve âb - ü havası hûb o yerleridir, onlara yer ve yurd verdi. Anadolu' dağı kendülere taalluk Türk obalarına el altından haber ettiler. Kışlak bahanesile, Saru Saltuk ile İzniğe inüp (İzmit) Üsküdar'a gelüp çok Türk evi geçti ve hayli zaman Dobruca ilinde iki üç pare Müslüman şehri ve otuz kırk bölük Türk obaları vardı." (s. 9, 10)

İzz al - Din Kaykâvus'la Ali Bahadır'ın Fasiliyos aleyhine suikasd hâzırladıkları imparatora ihbar ediliyor. Bunun üzerine imparator Ali Bahadır'ı öldürtüyor, İzz al - Din'i de hapsediyor. İzz al - Din'in kardeşi Sinop'dan Deşt Hanı Berke Hana haber göndererek imdat ricasında bulunuyor. Kırım Hanı, İzz al-Din'i kurtarmak üzere bir ordu gönderiyor. "Ol yıl muhkem kış oldu. Tuna suyu katı dondu. Berke Hanın çerisi buz üstünden geçüp sultanı ol kale hapsinden çıkarup halâs ettiler" (s. 11). İzz al - Din Keykâvus, Kırım'a götürüldükten sonra "Dobruca Türklerin Saru Saltuk ile Deşti Kıpçağa iletüp Solcad (Solgad) ve Suğdak Sultan'a timar ve Türklere yer ve yurd verdi" (s. 11).

Yahya Kemal Beyatlı da "Mâverada söyleniş" başlıklı şiirinde

Geldikti bir zaman Sarı Saltuk'la Asya'dan
Birbir diyar-ı Rûm'a dağıldık Sakarya'dan

demek suretiyle Sarı Saltuk'un Ortaasya'dan geldiğine işaret etmiştir.

Biraz müphem olmakla beraber, Seyyid L o k m a n d a n birbuçuk asır evvel yaşamış olan diğer bir Türk vekâyinamecisinde, Yazıcızade Ali'nin (Krş. P. Wittek, Der İslâm, XX, 202 GON, 15) Murad II. ye ithaf ettiği Tarih-i âl-i Selçuk'undaki (Hikâyât-ı meâl-i ahval-i memleket-i Rûm ba'd ez vefat-ı Sultan Ebü Seyyid Gazan Han)

bahsinde âdeta teyid edildiğini görmekteyiz: (Revan köşkü, Yazma, No: 1391, var. 445ª - 445ᵇ) "Ol tarihde Rumelinde Dobruca vilâyetinde Revan Müslümanlar Halil Ece ile göçüp, gemi ile Karasi iline geçdiler. Zira Anadolu'da fetret olup ahbar munkat oldu idi. Ve Rumelinde Ulgar (Bulgar) beyleri huruç idüp Fasiliyos üzerine müstevli olup, Rumelinün ekserin almışlardı. Ol sebeble anlardan üşenüp, göçüp Anadolu'ya geçdiler. Rumeli'nde kalanlarun Saru Saltuk fevt olduğundan sonra ahiryan oldular." demektedir (İslâm Ansiklopedisi, 28. cüz, s. 632).

Berke Hanın teşebbüsü ile, İzz al - Din Keykâvus esâretten kurtarıldığı zaman iki oğlu Bizans'da kalmıştı. Küçük yaşda olan çocuklar Hıristiyan olarak büyüdüler. Bunlardan biri sinn-i rüşde vasıl olunca imparator, ona Selânik yakınındaki Karaferiye'yi dirlik olarak verdi, orada öldü. Sultan Yıldırım Bâyezid, bu havaliyi zaptettiği zaman İzz al - Din Keykâvus'un torunlarından Lisfos'u Karaferiye Valisi olarak buldu. Büyük babalarına hürmeten bu aileyi Zihne'ye sevkederek orada ikamete memur etti. Lisfos, hayatının son zamanlarında Ortodoks papazı oldu ve öylece öldü.

SARI SALTUK VE BARAK BABA

İzz al - Din Keykâvus'un diğer oğlu, Bizans'da İmparatorun evlâtlığı olarak kalmış, o da Hıristiyan olarak terbiye edilmişti. Sarı Saltuk, bir gün imparatordan bu delikanlıyı istedi. İmparator, Sarı Saltuğun ricasını reddedemiyerek çocuğu ona gönderdi. Delikanlı, Sarı Saltuğun terbiyetkâr elinde İslâmlık akidelerini öğrenerek onun en yakın müridi ve dervişi oldu. Hatta Baragiyûn adile bir tarikat kurdu. Delikanlı Bizans'dan döndüğü zaman Ortodoks keşişleri gibi saçları omuzlarına düşecek derecede uzundu. Bu sebeple Sarı Saltuk kendisine "Barağım" diye hitap etmiş, bu isim ona izafe olunmuştu. Türkçe'de barak, uzun tüylü köpek demektir. (Bak. Divanü lûgat-üt Türk I. cild, 377 - 24) Bu mühim noktaları kaydetmekle aşağı kısımlarda bahsedeceğimiz hususatı tenvir ve teyit etmiş oluyoruz.

Aşağıda da izah edileceği gibi Camiüddüvele, Tarih'i Berzaliye, Yazıcızadenin "Tarih'i al'i Selçuk" una, "A'yanül asr'a" göre Barak Baba, hakikaten Selçuk prensidir. (Bk. Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre hayatı, sahife 36 - 49).

Barak Baba'ya birçok kerametler atıf ve izafe edilmektedir. Gazan Han ve diğer Tatar büyükleri yanında Babanın sözü geçer, hatırı sayılırdı, pek büyük şöhreti vardı. Bir avda Gazan Han'a hücum eden bir kaplanın üstüne yürüyüp kaçırması, yahut sırtına binmesi şöhretine, Gazan'ın verdiği on bin dirhemi (İkdülcuman'da 30.000 dirhem) kabul etmemesi de şöhretinin artmasına sebep olmuştu. Barak Baba 706 Cumâdal'ûlasında (1306) ve Efrem zamanında Şam'a gelmiştir. Burada da meydana bırakılan azgın bir deve kuşunun sırtına binip elli zirâ havalanması ve Efrem'e "bir az daha uçayım mı" demesi, şöhretini büsbütün arttırıyor. (Kuşa binmek ananesi için de Prof. Fuat Köprülü'nün Enfluence du Chamanisme Turco - Mongol sur les Ordres'na bakınız, s. 18 - 19)

Barak Baba, Anadolu ve Halep yoluyla Şam'a geldikten sonra oradan Kudüs'e, Kudüs'den Mısır'a gitmek istemişse de Mısır'a gitmesine müsaade edilmediğinden tekrar Şam'a dönmüş ve bu dönüşde boynuzlu taç giymeyi terketmiş, sakal ve bıyığını da tıraş ettirmişti. (Tarih'i Berzali)

Rāmazanı Şam'da geçirip bayramdan sonra civar şehirleri gezen ve sonra gene Şam'a dönen Barak Baba, nihayet Moğollar tarafından elçilikle Gey-

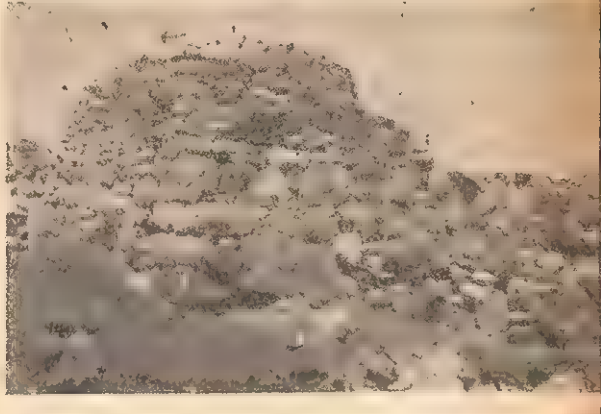

Tunceli'nde "Sarı Saltuk Tepesi" ndeki sembolik makam.

lân'a gönderiliyor. Esasen Şam'a da Moğol emirinin tavsiyesini ve bayrağını hamilen gelmişdi. (Ikdülcuman)

Geylân emiri tarafından şekil ve kıyafeti ve Müslüman olduğu ve şeyhlik iddia ettiği halde Moğollara yardım etmesi cürüm sayılarak kazığa oturtulmak (İkdümülcüman) yahut dövülmek suretiyle öldürülüyor. Olçaytu Tarihi kılıçla parça parça edildiğini ve Geylân'lıların onu öldürmeyi sevap saydıklarını, müritlerinin onun cesedi sanarak başka birisinin kemiklerini alıp Sultaniye'ye götürdüklerini yazıyor ve hanın fermaniyle mezarı üstüne büyük bir türbe yapılıp müritlerine de gündelik elli dinar vazife tayin edildiğini ilâve ediyor.

Sultaniye, Âzerbaycan'da Kazvine yakın bir memlekettir ki, 507 (1113) de Olçaytu Hudâ-bende tarafından idare merkezi yapılmış ve Timur tarafından yıkılmıştır. (Kamusül a'lâmdan hülâsa, cilt 4, s. 2601).

Barak Baba, bütün kaynaklara göre 707 (1307) Hicrî'de Geylân'da öldürüldü ve öldürüldüğü vakit kırk yaşında idi. (Hilmi Ziya, Mihrab mecmuasında "sene I, 1340, sayı 13 - 14" Anadolu tarihinde dinî ruhiyat müşahedeleri adlı makalesinde Barak Baba'nın 566 da doğup, 706'da Halep'de öldürüldüğünü yazıyor. A'yanül asr, Eddüre-ül kâmine, İkdülcüman, Elmenhelüs sâfî, Tarih'i Berzali ve Tarih'i Olçaytu, Barağın 707' de Geylân'da öldürüldüğünü kat'iyetle yazmaktadır. Şu halde Hilmi Ziya'nın kaydettiği ölüm tarihi ve yeri yanlıştır. Doğum tarihine gelince, her halde mürettip hatasıdır). (Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre hayatı, s. 45 - 47).

SARI SALTUK DEVRİNE AİT TARİHÎ VAK'ALAR

Bu zamana ait vekayi'e temas eden Prof. Dr. Zeki Velidî Togan, Sarı Saltuk ile o devre ait tarihî vak'aları şu suretle telhis ve izah etmektedir : (9)

"Müslüman şeyhleri diğer uluslarla da Müslümanlık propagandası ile meşgul oldular; fakat bunun İlhanlılar ülkesindeki Müslümanlık propagandası ile fiiliyatta birleşmesi diğer uluslardan önce İlhanlı ve Coçi - Ulusları arasındaki hareketlerinin ve nihayet siyasetin dahi birleştirilmesine sebep oldu. Coçi - Ulusunda BERKE HAN'ın ve bunun başkumandanı olan Şehzade NOGAY'ın Müslüman olmaları ve Hülâgû ile olan harpleri kazanmaları, hilâfet için alınan bir intikam ve islâmiyetin zaferi telâkki olundu. Bu münasebetle komşu Müslüman ülkelerinden, Horasan'dan ve Anadolu'dan Berke ve Nogay'ın ülkesine "gaziler" gitti. Azerbaycan'dan Erdebil Şeyhi Safiüddin Erdebilî, kendi müridleri ile birlikte Deşti Kıpçak'a ve Kırım'a gidip irşadatta bulundu. Anadolu'dan dahi Sarı Saltuk ismindeki Türk şeyhi de, 1263 yılında 12.000 hane kadar Türkmen ailesi (belki de çoğu Çepni'ler) ile birlikte Kırım ve Dobruca'ya, yani Şehzade Nogay'ın bulunduğu yerlere gidip yerleşti ve İslâmiyetin neşri uğrunda çalıştı. Bu senede Berke ile Nogay, Hülâgû'nun ordusunu Kafkasya'da Terek ırmağı üzerinde mağlûp etmişti. Aynı senede Berke'nin Mısıra gelen elçileri, Memlûk Sultanı Baybars tarafından "ahilik" teşkilâtına alınmıştı (10). Sonra bu teşkilâtın Altın - Ordu'da yayılmış olduğunu İbn-i Battuta'nın ifadelerinden öğreniyoruz. Aynı senede Mısır'la Altın - Ordu arasında serbest deniz yolu açılmasını temin eden bir muahede Bizans ile imzalandı (11). Ertesi sene 1264 te Şehzade Nogay o zaman Trakya'da Aynos kalesinde tutulan Selçuklu Sultan İzzeddin Keykâvus II'yi, oraya kuvvetli asker göndererek, Bizans esaretinden kurtardı (12). Berke Han'ın bunu İzzeddin' in biraderi Rükneddin Kılıç Arslan IV' ün ricası üzerine yaptığı mervidir (13). Berke Han, Sultan İzzeddin'e ve maiyetine, Kırım'da Sulhat (Eski Kırım) ve Sudak şehirlerini arpalık olarak verdi (14)".

NOGAY MÜSLÜMAN OLDUKTAN SONRA...

"Nogay'ın kendisi de Müslümanlığı

(9) Prof. Dr. Zeki Velidî Togan, Umumî Türk Tarihine Giriş, I. c. s. 254 - 258.
(10) Maqrîzî/Quatremre, I. 221; Spuler, İran, 45.
(11) G. Bratianu, Recherches sur la commerce Gonoise dan la Mer noir, Paris, 1929, p. 68.
(12) Menbalar B. Spuler, Goldene, Horde, 48'de gösterilmiştir.
(13) Tiesenhausen, I, 200 (Dhahabî'den).
(14) Aksarayî 77.

resmen 1265 yılında kabul etmiştir (15). O, mezkûr senede Trakya'ya girerek Bizans şehir ve kalelerinin bir çoğunu tahrip ve yağma etti. Bunun maiyetinin Kırım tarafında zaviyeler kurarak yerleşmiş olduklarını ve "gazâ" mahsulleri ile yaşadıklarını İbn-i Battuta'dan öğrendiğimiz, Azerbaycanlı, Rumlu (Anadolulu) ve Horasanlı gaziler ve azapları (16) da tabiatiyle iştirak etmiş olacaklar. Nogay'ın ordusu Macaristan içerilerine kadar akın ediyordu. Nogay'ın maiyetinin çoğu birkaç yıl içinde Müslüman oldu; yalnız eskiden Hıristiyanlığı kabul etmiş olanların bir kısmı yine Hıristiyan kaldı. Sicilya ve Bulgar kralları ile Bizans imparatorunun damadı olan Bulgar Kralı Kostantin'in çeyiz mes'elesine karışmak bahanesiyle Mikhael Paleolog Varna civarındaki Anchaibus ve Mesembria kalelerini 1280 de zaptetti (17). Sultan İzzeddin Keykâvus Altın - Ordunun merkezi Saray şehrinde 14 sene yaşadıktan sonra orada 1278 de vefat etti. Berke Han'ın kızı Urbay Hatun ile evlenmiş olup, oranın hanedan âzasından olmuştu. Oğulları ve maiyetinin çoğu Kırım'da sultan "yurd" unda yaşadılar. Sulhat'ta (Eski Kırım) bunlar zamanında kalan bir cami de vardır. Bunlar da Şehzade Nogay'ı Bizans topraklarına akına kışkırtıyorlardı. Varna yanındaki iki kalenin işgalinde de onların teşviki müessir olmuş olabilir. Müneccimbaşı, Sultan İzzeddin Keykâvus ile aynı zamanda Kırım'a geçip orada ikamet eden Sarı Saltuk'un, 680 Hicrî (1281 Milâdî) de Kırım Hanının (yani Nogay'ın) emriyle Kırımdan Dobrucaya geçdiğinden ve orada kâfirlerle harbettiğinden bahseder (18). Bu haber, Nogay'ın 1280'de Varna yanındaki iki kaleyi, yani Dobrucayı, işgaline dair yukarıda naklettiğimiz habere uygun gelmektedir. Nogay ölünceye kadar, Rumelindeki bu gaziler bu taraflarda coşkun akınlar icra ettiler."

Tunceli'nin Akviran köyünde Sarı Saltuk'un torunlarına ait kabristanda bulunan kırık mezar taşı.

SALTUKNAMEYE GÖRE

"Kırım'da ve Rumelin'de Tatarları Müslüman yapan ve gaza ile meşgul olan dervişlerin ve gazilerin başında bulunduğu anlaşılan Sarı Saltuk, son zamanlarda bazı ciddî tetkikatın mevzuu olmuştur. Bunlardan en yenisi olan Bulgar âlimi P. Mutavçiyev'in tetkiki, Türkiye kütüphanelerinde mevcut kaynaklardan haberdar olmadan yazılmıştır (19). Sarı Saltuk'un tek nüshası Topkapı Sarayında bulunan roman tarzındaki menâkibi olan Saltukname'ye göre, bu zat Akşehirli olup, Azerbaycan ve Derbend yoluyla (yani Moğollar zamanında aşağı Volga'da Batu orda'sına giden Alâeddin Keykubad II. nin takip ettiği yolla (20) ve ihtimal onun-

(15) Tiesnhausen, I, 57 (Baybars tarihinden), 422 (Maqrîzî'den).
(16) İbn-i Battuta tercüme, I, 360 - 67.
(17) Pachymers, I, 432 = Spiler, Gold, Hord, 60 - 1.
(18) Müneccimbaşı, Câmiuddüvel, Umumî Kütüphane Nüshası 5019, c. I, s. 1183-4 = Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre ve Hayatı, 1936, s. 32.
(19) P. Mutavçiyev, Die angliche Einwanderung Von Seltschuk - Türken in die Dobrudscha im 13. Jh., Sofya, 1918.
(20) Bu yol hakkında bk. Aksarayî, s. 39.

la birlikte) Hanbalık'a ve Karakurum'a kadar gitmiş, sonra dönüp gelerek Kırım tarafında ve Dobruca'da irşadla meşgul olup, gaza ile geçinmiştir (21). Kendisi, 1268 - 1269 (H. 667) yılında vefat eden Akşehirli Şeyh Seyyid Muhammed Hayranî'nin müridi imiş (22). İsmi, Mısır'da yazılan menbalarda şark Türk şivesi ile "Sarıq" (yani "sarı") şeklinde yazılmıştır (23) ki, bu da onun Şarkta bulunduğuna ve Mısırlılarca bir "Tatar şeyhi" sayıldığına delildir.

Bütün ömrünü gazalarda geçiren Sarı Saltuk'un menâkıbı, İlhanlı ve Çoçi Ulusları kültür tarihi bakımından çok mühimdir.. Saltuknâme'ye göre, bu şeyh, bir aralık müridleri ile birlikte Endiriye (yani Edirne) yi yurd edinmişti; Kefe'yi severdi; bir daha Endiriye'yi, sonra bir daha "Kırım şehri" ni (Sultan İzzeddin ikta'ı Sulhatı) yurd edindi, bu üç yerden ayrı kalmazdı; böyle iken yine hiç bir yerde uzun müddet kalmayıp gaza ile meşgul olurdu (24). Mamafih bu şeyhin en çok İsakça'da yaşadığı ve Hicrî 696 (Milâdî 1296 - 1297) de vefat edip bu şehirden "üç saat mesafede" bulunan mezarına (yani Babadağı'nda) defnedildiği malûmdur (25).

Bu rivayetler 1280 - 1299 yılları arasında, yani Nogay'ın Tuna havzasında ve Rumelinde şevketle saltanat sürdüğü devre aittir. Demek Sarı Saltuk, 1280 de Nogay'ın müsaadesiyle Kırım'dan Dobruca'ya geçmiş (26) ve gazalarla meşgul olmuştur.

Fakat Tuna ve Dobruca Tatarlarının Reisi Şehzade Nogay, Mecusilikte kalan Toktagu Han tarafından mağlûp edilip savaşta bir Rus neferi tarafından öldürülünce, Balkanlarda Müslüman hâkimiyeti ve dervişlerin faaliyeti sekteye uğradı. Bizanslıların birçok yerlerini Toktagu'nun oğullarından geri aldılar; İshakça (Sakçı) da da Toktagu'nun gayrı müslim olan oğlu ve Nogay'ın düşmanı olan bir prens yerleşti (27). Memlekette Saltuknâme'nin anlattığı gibi, "küffar galebe çaldı", Müslümanların çoğu Bizansa iltica etti ve bir kısmı da Anadolu'ya geçti. Bu hadiselerde Bizansa geçenlerden bazılarının Hıristiyanlığı bile kabul ettiği, diğerlerinin de Müslüman oldukları halde, Bizans ordusuna kabul edildiği Bizans menbalarında dahi kaydedilmiştir. Anadolu'dan Dobruca'ya yahut Kırım'a geçip oradan Nogay'ın himayesinde irşadla ve gaza ile meşgul olan şeyhler, dervişler ile Türkmenler Sarı Saltuk'un halifesi Halil Ece'nin idaresinde Karesi'ye geçtiler (28); bunları Sarı Saltuk ile Halil Ece'nin halefleri, ancak Osman - Oğulları devrinde, tekrar Rumeli'ye geçerek, eskiden büyük pîrlerinin başlamış olduğu mukaddes vazifeyi tekrar devam ettirebildiler. Bunlardan biri de Yakub Ece'dir (29)."

BARAK BABA HAKKINDA MUHTELİF RİVAYETLER

"Saru Saltuk'un dağılan mürid ve halifelerinden Barak Baba isminde birisi, İlhanlılar sarayına gelerek Gazan Han'ın ve sonra da Olçaytu'nun maiyetinde bulundu. Bu Barak, bir rivayete göre Tokatlı, diğer bir rivayete göre de İzzeddin Keykâvus'un, Bizans'ta tanassur eden, sonra Sarı Saltuk'u bularak onun irşadiyle tekrar Müslümanlığa dönen oğlu imiş (30). Bu meczup derviş, Han - orda'sında olsun, eller arasında olsun hep yırtık elbise giyerek şamanlar gibi boynuzlar takıp, elinde davul ile müridleriyle birlikte kendi Türkçe şathıtatını okuyup yürüdü. Olcaytu onu siyasî işlerde de istihdam etti. Şeyh bu hanın elçisi olarak Suriye'de ve Gilân'da bulundu (31) ve 1307 de Gilân'da iken

(21) Saltuknâme, Topkapı Sarayı Hazine Kısmı, N. 1612, vr. 20-31, 99; bk. yine Abdülbaki, a, 235 - 266 ve Köprülü, d, Belleten, VII, 430 - 441.

(22) Abdülbaki, a. es. s. 38.

(23) Târih-i Berzâlî de öyledir, bk. Abdülbaki, 39, 47.

(24) Saltuknâme, c. I, vr. 99.

(25) Yûsuf Al-Nabhânî, Camî'î karâmât-i' l-avliyâ, Mısır tabı, II, 92.

(26) Bu husus Camiuddüvel, Pachymeres, ifadelerinin tevafuku ile sabittir.

(27) Tiesenhausen, I, 92 = Spuler, Gold. Horde, 79.

(28) Müneccimbaşı'nın Arapça aslından Abdülbaki, s. 32.

(29) Yakub Ece, Aşıkpaşazade tarihinde geçer.

(30) Barak'ın Tokatlı bir kâtibin oğlu olduğu İbn Hacr, al-Durar al-Kâmına'da mezkûrdur, zannımca doğrusu da budur.

(31) Aynî, Ikd al cuman'dan naklen Hüsameddin, Amasya, I, 460 - 66 ve Abdülbaki, 45.

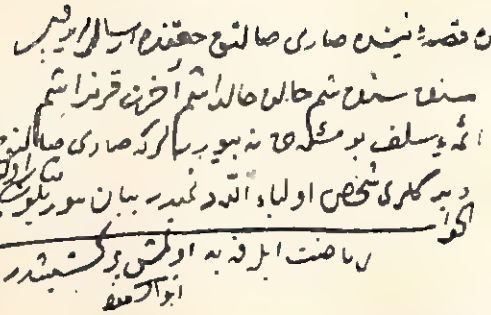

Sarı Saltuk hakkında Kanunî Sultan Süleyman'ın suali ve Şeyhülislâm Ebussuut Efendinin fetvasının sureti.

ora ahalisi tarafından öldürüldü. Cesedi müridleri tarafından Sultaniye'ye getirilince, Olcaytu bir yarlığ neşriyle, onu hürmetle defnettirip mezarı üzerine bir kubbe (türbe) ve bir hanekah (tekke) inşa ettirdi ve buradaki imaretten her gün 50 dinar sarfedilmesini emretti (32). Şeyhin pek çoğalmış olan evlâdı Timur zamanında da bu hanekahın şeyhleri idiler. Hâfız Abru bundan bahsederken: "Barak Şeyh Rûm (Anadolu) meşayihinden ve Şeyh Saltuk'un müridlerinden idi, Gazan Han zamanında Azerbaycan'a gelmişti," demiştir (33).

Barak Şeyh şiî idi. Hazreti Ali'nin kudsiyetinin Olcaytu'ya hulûl ettiğine inanırdı (34). Kendisine "Tatar Şeyhi" yahut "Moğolların Şeyhi" (35) denildiği gibi "Barak Suvar" da denilmiştir (36). Bu son lâkabın manası bence henüz meçhuldür.

İlhanlıların himayesinde Aybek Baba, Abdurrahman Baba, Baba Halil, Sarı Saltuk, Barak Baba ve Hacı Bektaş gibi Türk şeyhleri ile Yesevî şeyhleri, İslâmiyeti âdeta bir millî Türk dinine çevirdiler. Bu husus, ortodoks, İslâm muhitinde ve bilhassa Suriye'de Arap uleması tarafından büyük bir adâvetle karşılandı. Bu adâvet, müverrih ve fakîh olan Dhehebî ve Bedrüddin Aynî gibi menşe itibariyle Türk olan âlimlerin eserlerinde de pek vâzıh olarak görülmektedir (37) ki, bu şeyhlerin âyinlerini "şeytân ameli" tesmiye etmişlerdir."

TARİHİ HAKİKATLER

Sarı Saltuğun tasavvûfî şahsiyeti her ne olursa olsun, ortada tarihî bir vakia ve hakikat vardır ki, o da büyük İslâm - Türk misyoneri Sarı Saltuk'un Osmanlılardan evvel H. 662 (M. 1263) de on bin kadar Türkmen (Çepni) ile Dobruca'ya geçerek orada devamlı bir surette yerleşmiş olmalarıdır. İşte, asırlardanberi Dobruca ve Deliorman havalisinde gördüğümüz Türk kesafeti gerek bu eski topluluğun ve gerek Sarı Saltuk ile vaki muhaceretin eseri ve neticesidir. Bugün Balıkesir (Karesi) havalisinde rastladığımız Çepni çoğunluğu da, yukarıda kayıt ve beyan ettiğimiz gibi "Halil Ece" idaresinde Dobruca'dan dönen ve Karesi Beylerinden İsa Bey tarafından hüsnü kabule mazhar olarak o havalide iskân edilmiş olan Alevî Türkmenlerdir. Çanakkale karşısındaki "Eceabad" kasabasının bu mühim tarihî hadiseye işaret ettiğini kabul edebiliriz.

(32) A. Qaşanî, Ayasofya, 3019, Vr. 166; Hafız Abru, Zayl Camiuttevârih dar Mecmua, Nuruosmaniye, 3271, Vr. II a.

(33) Nuruosmaniye nüshasında Saltuk yerine Selçuk yazılmıştır.

(34) Abdülbaki, 46.

(35) Bk. Abdülbaki, 46.

(36) Eflaki'den Abdülbaki, 48-9.

(37) Köprülü, İnfluence du Chamanisme, s. 12. "Barak savar" ihtimali "Buraq savar" okumakdan, yani Peygamberin miraç kıssasında zikri geçen Burak ile cinas yapılmış gibidir.

(38) Abu'l Hayr, Saltukname, Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Kütüphanesi No : 1612.

(39) Prof. M. Fuat Köprülü, Anadolu Selçukluları Tarihinin yerli kaynakları, Belleten, VII, 27, s. 433 - 434.

Gelecek sayıda :

- Sarı Saltuk'un Kerametleri,
- Sultanlar ve Beylerle Olan Münasebetleri.
- Nerede Ölmüştü ?

"Payitaht„ ın son devri içinde bir önceki nesil

İkinci Meşrutiyet Yıllarında İstanbul Hayatından Tablolar

— 4 —

Eski İstanbul'un atlı tramvay devrinde Tepebaşı. (Soldaki parmaklı yer Tepebaşı Belediye Bahçesi idi.)

YAZAN : A. CEMALEDDİN SARAÇOĞLU

Geçen sohbetimizde sadece altı kuruşa tabldot yenilebildiğini anlattığım "İsponik" lokanta ve birahanesi şimdiki Markiz pastahanesinin (eski Löbon) biraz ilerisinde, caddeye doğru biraz çıkık, eski zaman yapısı kemerli bir bina idi. (Bu bina şimdi yıkılıp yerine modern bir iş hanı yapılmıştır.)

Evet, altı kuruşa balık, et, hamur birer birer gelirlerdi ama bu ucuzluğa rağmen buralara biraz züğürtçe alafranga yemek düşkünleri ile tatlı su frenkleri devam ederlerdi. Ağzının tadını bilen zevk ehli pek uğramazlardı.

O devirde Beyoğlu'nun ünlü lokanta ve birahanelerinden bir de "Hanaki" ile "Anadolu Birahanesi" vardı. Hanaki, Halep Çarşısının başında, Ses Tiyatrosunun bulunduğu pasajın methalinde idi. Bu birahaneyi evvelâ Rumlar işletirlerdi. Sonraları şimdi Park Otelin müsteciri Karabet Ağa tarafından kiralanmış ve "Tokatlı Lokantası" adını almıştı. Burada da mezeler temiz, yemekler nefisti.

"Anadolu Birahanesi" ne gelince, evvelce, Ragıp Paşa Hanının altındaki pasajda bulunan müessese, "Balabani" olarak anılırdı ve sağlı sollu bir birahane idi. Şimdi de öyle ya... Burada, pasajdan girilince sağ tarafa düşen kısımda çok meşhur bir duvar saati vardı. Bu saatin zemberek hariç bütün kısımları, dişlileri v.s. hep tahtadan yapılmıştı. Bir yangında bu saat yandı. Her ne kadar dükkân yeniden tamir edildi ise de, o tarihî saat mahvoldu gitti...

KABADAYI LÂKERDECİ

İşte bu "Balabani" nin kapısında Beyoğluna demlenmiye çıkan zevk ehlinin, ağızlarının tadını bilen keyif erbabının mutlaka baş vurdukları bir lâkerdeci, pasajın caddeye bakan methalinin hemen yanında mekan tutmuş, afilli afilli müşteri beklerdi. Eski tulumbacılardan olduğu rivayet edilen bu pek titiz ve sanatına meraklı adamın lâkerdesi kadar temizliği de meşhurdu. Sarı pirinçten terazisi ve dirhemleri pırıl pırıl altın gibi yanardı.

Camekânın içindeki lâkerde tirfilleri yanına kırmızı tatlı soğanları ustaca dizer, parıl parıl bıçağı ile lâkerdenin derisini maharetle çıkarır, tirfili lokma lokma doğrar, yanına tatlı soğandan kestiği hörmetlice bir parçayı da yerleştirir, sonra kar gibi beyaz tertemiz el bezine ellerini siler ve paket yapıp müşterisine uzatırdı. Müşterisinin paketi alan elini balık kokusundan korumak için gösterdiği bu itina ile müşterisinin yalnız parasını değil, gönlünü de almış olurdu.

Son zamanlarda bu meraklı lâkerdeci pek ihtiyarlamış bir halde, yine Beyoğlu'nda, bu sefer Bursa sokağının köşesinde, "Bolu" lokantasının karşısında yine afilli afilli lâkerde satıyordu ama, bugünlerde hâlâ işine devam ediyor mu bilmem? Çünkü aylardır benim Beyoğlu'na çıktığım yok.

Bugün Beyoğlu'nda eski halini mümkün mertebe muhafaza etmiş tek bir mahal olarak Balıkpazarı kalmış. Her ne kadar o eski balıkçılara, sanatının ehli, icabında gayet terbiyeli, icabında da küfür sıralamakta, sunturlu ağız dalaşlarında emsalsiz, kalkan balığını âdab ve erkânı ile doğramakta ustanın ustası, hangi balığın hangi mevsimde yenildiğini tam anlamı ile bilen, Vatos'u kalkan diye yutturmıya kalkmıyan, işinin erbabı balıkçılara pek rastlanmıyorsa da, bu çarşının eski canlılığını muhafazaya çalıştığını dosttan, ahbabdan işitiyorum.

Balıkçı diyip geçmeyin! Marsilya'nın el arabalarında İstiridye, Midye, Pavurya, Trak gibi deniz mahsülleri satan dilbaz, şişko kadınları gibi, bir zamanlar İstanbul'un, Marsilya'da dişi meslektaşlarına taş çıkartan balıkçıları da bu cennet şehrin, kendine mahsus hususiyetlerinden birini teşkil ederlerdi.

BALIK CİNSLERİ ve MEVSİMLERİ

Lâfı balıktan açmış iken, biraz da İstanbul'un balıklarından, cinslerinden bahsedelim: Fransızlar, adında (R) harfi bulunmıyan aylarda balık yenmez derler. Gerçekten "Mai - Mayıs", "Juin - Haziran", "Juillet - Temmuz" ve "Aout - Ağustos" aylarında Fransa'da yenecek balık pek bulunmazmış ve ancak "Septembre - Eylül" geldi mi balık da lezzetini bulurmuş.

Bu tekerleme Fransa için doğrudur amma mübarek ve bereketli İstanbul sularında her mevsimde lezzetle yenecek bir balık cinsi bulmak kabildir. Ve bu bolluk Ulu Tanrının İstanbullu kullarına kıymetine baha biçilmez bir nimetidir. Şimdi size İstanbul sularında çıkan balıkların hatırımda kalanlarını sayayım da bakın, bana hak vermez misiniz?

Evvelâ balıkların şahı Kalkan, sonra yağlı zamanında ızgarasından, dolmasından, daha sonra tavasından tutun da yağsız zamanındaki çiro-

zuna kadar türlü şekilde yenilen mübarek Uskümru, ızgarasına doyum olmıyan canım Lüfer, küçüğü sırasile Çinekop, Sarı Kanat, Koruk Lüferi, irisi Kufana, Kılıç, Orkinos, Palyanos, dip balıklarından Puçita, Altı Parmak, Torik, Palamut, Kestane Palamudu, Levrek, Kefal, İspindek, İlerya, Sidikli İlerya, Pulânerya, Has Kefal, Koloridya, Kolyos, Lipari, Barbunya, Tekir, tulumu çıkarılıp haşlaması hastalara bile şifa olan İzmarit, Strongilos, Kraço, İstavrit, Gümüş, Pisi, Kırlangıç, Dil Balığı, Gelincik, İskorpit, Mezit, Kaya, Dişli Kaya, Hurma Kayası, Kömürcü Kayası, Minekop, İspari, Karagöz, Çurçur, Hani, Mercan, Zargana, Horozbina, Kikla... Her halde bir haylısını da unutmuş olacağım. Bakın Sinagrit ile Sardalyayı ve Dülger Balığını da şimdi hatırladım.

İnsaf edin! Tanrının ihsanı bu kadar çeşit balık arasında elbet her mevsimde yenebilecek bir kaçına rastlanır değil mi? Zavallı Fransız bir Ton bilir, bir Ringa, bir de Sardalya... O yüzden de tatlı su balıkları peşinde koşar durur. O sularda da Uskumru çıktığı rivayet edilir ama bunlar herhalde Kolyos olsa gerektir. Nerede boğazın o canım Uskumruları...

Şimdi İstanbul'un eski balık lokantalarına geçmeden evvel bir kaç satırla diğer lokantalardan, aşçı dükkânlarından bahsedelim.

ÖTEKİ LOKANTALAR, AŞÇI DÜKKÂNLARI

Yukarıda saydığım Beyoğlu'nun kalbur üstü gelen bu birkaç lokantası, birahanesi dışında, eski İstanbul'un ün salmış bir takım semt spesiyaliteleri, yani hususi yemekleri de vardı ki, bunlar da zevk ve keyf ehlinin asla ihmal etmedikleri yemeklerdi. Meselâ Eyübsultan'ın kebabçıları, Beykoz'un meşhur paçacıları (hâlâ Beykoz paçası diye meşhur bir yemeğimiz vardır), pek ünlü işkembe çorbacıları gibi gösterişten ziyade ağızlarının tadını bilen zevk ehli İstanbulluların rağbetlerini kazanmış, bugünkü tabiri ile spesiyalitelerile şöhret yapmış, sayıları mahdut dükkânlarından başka bir sürü lokantalar vardı ki, bunlarda iki üç kuruşla karın doyurmak pekâlâ mümkündü.

Hele "Aşçı Dükkânı" denilen üçüncü sınıf lokantalardan (ki, buralara daha ziyade esnaf, küçük memurlar, iyi kazançlı işçiler devam ederlerdi) daha ucuz çıkılırdı. Bu çeşit aşevleri bugün de İstanbul'un bazı semtlerinde hâlâ varlık gösterebiliyorlarsa da, et ve sebze pahalılığı yüzünden o eski suret ucuz listelerinde o günkü rakamların hiç olmazsa elli altmış misli yüksekliğinde fiatlarla iş gördüklerinden şüphe etmiyorum.

İnsaf etmeli! Bir lokantacı sığır etinin kilosunu sekiz liraya, koyununkini on, on bir liraya alır da et yemeğinin bir tabağını kaça satabilir ? Soğanı, yağı, dükkân kirası da hesap edilecek olursa, işlerinin iki ucunu bir araya getirebildiklerinden dolayı bu adamları takdirle anmak gerekir.

CİĞERCİ, BALIKÇI LOKANTALARI

Karaköy'deki Ziraat Bankası o devirde "Viner Bank Frayn" adını taşıyan bir Avusturya bankası idi. Bu bankanın arkasındaki sokakta sıra ile üç dört lokanta vardı ki, bunlar sade balık ve ciğer tavası satarlardı.

Hani bugün Galata köprüsünde sandallar içinde ve köprü altındaki

Eski İstanbul'un Anadoluhisarı'ndan bir görünüş.

bazı ufak dükkânlarda mevsiminde palamut, uskumru tavaları satılıyor ya, işte o çeşit balık tavasının daha medenî, daha mazbut bir şekilde kızartılıp satıldığı dükkânlardı bu dükkânlar...

Bu dükkânların ön tarafları yığın yığın mevsim balıkları ile süslenirdi: Mevsimine göre Palamutlar, Uskumrular, Kalkanlar, Ateş Balıkları, Lüferler... Barbunya, Levrek, Kılıç gibi nisbeten pahalı balıklar pek görünmezdi. Dükkânın aşçısı da balıkları dükkânın içinde değil, dükkânın önünde, açik havada, müşterinin ve oradan gelip geçenlerin gözlerinin önünde kokuta kokuta kızartır, dükkânın içindeki üç dört masa etrafında yer almış müşterisine sunardı.

Dediğim gibi, bu "açık hava balık lokantaları" nda balık, ciğer kızartmasından başka nadiren pilâv da satılır, başka yemek bulunmazdı. Hemen hepsinin sahibi Rumlardı ve işlerinin ehli adamlardı. Pek nefis balık kızartırlar ve gerçekten o sıcak balık tavasını, şehrin en yüksek lokantalarında bile yemek mümkün olmazdı. Bu yüzden de bu dükkânlarda balık tavası yemek için taa Fatih'ten kalkıp gelen zevk sahibi İstanbullulara rastlanırdı.

Bunların arasında balıkla beraber, bir nevi tatlı şarap olan Yunan Reçine şarabını metheden bir Sakızlı Rum vardı ki, Fransızların: "Le poisson, sans boisson, est un poison" yani, "İçkisiz balık zehirdir" tekerlemesini bozuk bir şive ile durmadan tekrarlar, müşteri istesin istemesin balık tavası ile birlikte bir bardak da şarap sunmayı marifet sayardı.

Halbuki bu reçine şarabı, içimi tatlı fakat bir hayli sert bir içki idi. Otururken belli olmaz, fakat o lezzetli balık tavası ile (hele soğan piyazı

yağlı uskumru ısgarası olursa) iyi giden bu şaraptan üç dört bardak yuvarlıyan müşteri, ayağa kalkınca adamakıllı keyif olduğunu anlamakta gecikmezdi. Hele dükkânın üstündeki katta yemeğini yemişse, dükkânın minare merdivenini andıran dar, dönemeçli ve dik merdiveninden yüzde doksan sırt üstü inerdi.

Ben, ihtiyar Sakızlı Barbaya takılır :

"— Fransızlar balıkla şarap içerler ama, bu Allahın belâsı reçine şarabını değil, beyaz şarap içerler!" der, onu kızdırmağa çalışırdım. Halbuki gün görmüş Sakızlı, dükkânında hizmet eden Rum çocuğuna :

"— Beye benim mastikadan bir kadeh getir!" diyerek mis gibi sakız kokulu halis Sakız mastikasından sunar, beni susturmağa çalışırdı.

O devirde Sakız da dahil, bütün Ege adaları, Rodos'u ile, Midillisi ile, Limnisi ile bizimdi. Ve bu adalardan yelkenli tekneler'e adaların her nevi mahsulleri İstanbula durmaksızın gelirdi. Bu yüzden de o Sakız mastikası içkilerin şahı sayılırdı.

MAZİYE KARIŞAN ESKİ DÜKKÂNLAR

Bu dükkânlardan bir kaçı Eminönü ve Galata balık pazarlarında da açtılardı ama, Karaköy'de o Ziraat Bankasının arkasındaki dükkânlarla boy ölçüşebilecek nefasette balık tavası yapamazlardı, yahut bizlere öyle gelirdi.

Bugün turizm bakımından, bu çeşit dükkânların tarihe karışmış olmalarını ben bir kayıp sayarım. Evet, bir takım müesseseler, Canlı Balıklar v.s. gibi bu çeşit yemek yapan lokantalar görülüyorsa da, bahsi geçen lokantalardaki lezzet ve nefasette, hele o zamanki fiatlarla balık tavası yemenin mümkün olabileceğini sanmıyorum.

Şimdikiler ateş pahasına balık yedirmeyi bir marifet sayıyorlar. Hele birçokları meselâ bir Lüfer ısgarasını bile dört başı mamur bir şekilde hazırlayıp müşteriye sunmayı beceremiyorlar. Becerebildikleri tek şey müşteriye iyi bir balık tavası değil, mükemmel bir kazık yedirmek oluyor. Ve galiba tam kıvamında kızartılmış bir kalkan, bir uskumru tavası, yahut bir Lüfer ıskarasının o doyulmaz lezzetini biz İstanbullular büsbütün unutmuş olacağız ki, livarda değil de, buz dolaplarında günlerce müşteri bekleye bekleye bayatlamış deniz mahsullerini avuç dolusu para vererek yiyebiliyoruz.

Geçen bu konu üzerinde sohbet ettiğimiz Sarıyerli bir mektep arkadaşım :

"— Kardeş dedi, İstanbul'un balığı yine bizim bildiğimiz o eski balıklar... Değişen onlar değil, galiba bizlerin ağız tadımız. Görmüyor musun? Zavallıya mayonezli Levrek yerine beyaz etli tatlı su balığı sunuyorlar da, hazret gık demeden yutuyor ve avuç dolusu para saydıktan başka, bir de dişlerini karıştırarak arkadaşına :

"— Herifler balık pişirmesini biliyorlar, ne güzeldi değil mi?.." diye bir de budalalığına methiye savuruyor, alık alık sırıtıyor..."

Belki balık meraklısı Sarıyerli ihtiyar dostum biraz mübalâğa ediyordu ama söyledikleri de büsbütün yabana atılacak lâflar değildi.

Yarım Kalan Dua

Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa Boğazıçindeki sahilhanesinin denize bakan odasında oturup denizi seyrederken, ihtiyar bir kayıkçının dalgın bir halde kürek çekerek geçtiğini gördü. Adamcağızın halinden sıkıntıda olduğunu tahmin ederek tam kayıkçı oturduğu odanın önünden geçerken kayığın içine bir kese altın attı. Kayığın anbarına düşen kese açılarak altınlar etrafa yayıldı. Birdenbire neye uğradığını şaşıran kayıkçı ayağa kalktı, ellerini havaya kaldırıp :

"— Yarabbi!" dedikten sonra sevincin verdiği şaşkınlıkla afallayıp alt tarafını getiremeyince Hüseyin Paşa :

"— Sus" diye bağırdı. Zavallı kayıkçı sustu ve ellerini indirdi. O sırada yanına giren kâhyası :

"— Efendim! Fakirin şu halde can ve gönülden edeceği duayı niçin kestiniz?" deyince Küçük Hüseyin Paşa :

"— Gördün mü, dedi, herif hayretinden ne söyliyeceğini şaşırdı. Ya maazallah "aman Yarabbi şu adamı Kayıkçılar Kâhyası yap da biz de rahat edelim der" ve duası da kabul olunursa benim halim nice olur!" dedi.

Ben kendi hesabıma Karaköy'de, Ziraat Bankasının arkasındaki dar sokağın açık hava balık tavalarını hasretle anıyorum ve yıllardır o lezzette bir kalkan tavası yiyemediğime yanıyorum.

Elimden gelir, kolları sıvarsam iyi bir balık tavası yapmayı becerebilirim. Ama o ayarda, o lezzette olmuyor. Yağın kesafeti, tavada tutmanın müddeti bu işte büyük rol oynadığı muhakkak. Neyleyim ki, bu incelikleri kavramak kabil değil.

Zaten uskumru dolması da öyle değil mi? Evin önündeki bir dükkân müstesna, bugün artık iyi bir uskumru yapan lokantalar pek kalmadı. Reklâm olur diye ismini vermediğim bu lokanta sahibi geçen kış :

"— Yapmıyoruz artık bey demişti, hem pahalıya mal oluyor, hem de iyisini arıyan soran zevk ehli, meraklılar kalmadı. Pek nadir olarak yapıyoruz. Gelecek perşembe bir uğrayın sizi eli boş çevirmemiye gayret ederim!.." Tevekkeli ecdad :

"Marifet iltifata tabidir, müşterisiz mata zayidir," dememiş.

Herifçioğlu zeytin ezmesi ile karışık siyah havyarı halis Bafra havyarıdır diye kilosu yüzlerce liraya bal gibi mideye indiriyor da, kıvamında yapılmış bir uskumru dolmasına pahalıdır diye sırt çeviriyor.

İşte Türk mutfağının, ama İkinci Meşrutiyet yıllarındaki o gerçek Türk mutfağının artık yavaş yavaş tarihe mal olmasının en başlıca sebebini İstanbul'da arzdan ziyade talebin yavaş yavaş yok olmasında aramak lâzım gelir kanaatindeyim. Bu yüzden de o eski Bolulu, Mengenli erkek aşçılar nesli tükendi ve güzel İstanbulumuzda ağız tadı ile şöyle bir uskumru dolması yemek bir talih işi oldu.

Lâfı bir hayli uzattık. Sütunlarımız da galiba doldu. Kısmet olursa gelecek sohbetimizde eski İstanbul'un ramazan sofralarından, o gufran ayında yenilen yemeklerden lâf açarız.

Amcazade Hüseyin Paşanın Kanlıca'daki yalısı.

Değerli bir vezirden kalabilen eserler:

AMCAZADE HÜSEYİN PAŞA ve MİMARÎ ESERLERİ

YAZAN: ERDEM YÜCEL

İkinci Mustafa devrinin tanınmış Sadrazamlarından Köprülü-zâde ailesine mensup Amcazade Hüseyin Paşa, Köprülü Mehmet Paşanın kardeşi Mevlevi Hasan Ağanın oğludur. Aynı zamanda Köprülü Fazıl Ahmet Paşanın da amca oğlu olduğundan tarihde Amcazade veya Yeğen Hüseyin Paşa lâkaplarıyla anılmıştır.

Amcazade Hüseyin Paşa, Dördüncü Mehmet zamanında muhtelif görevlerde bulunmuş, Viyanayı ikinci defa kuşatan Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın da yanında yer almıştır. Fazıl Ahmet Paşanın sadareti sırasında sancak beyi, 1684 de beylerbeyi, 1688 de vezirlik ünvanı ile Seddülbahir muhafızı olmuş ve bunu takip eden 1691 yılında da 47 yaşında iken İstanbul sadâret kaymakamlığına getirilmiştir.

Başarılı geçen siyasî hayatının bir sonucu olarak İkinci Ahmet tarafından 1694 de Osmanlı devletinin mühim bir mevkii, kaptan-ı deryalık vazifesi kendisine tevdi edilmiştir.

Amcazade Hüseyin Paşa İkinci Mustafa'nın üçüncü sefer-i Hümayûnûna da iştirak etmiştir. İlk iki savaşı başarılı bir şekilde nihayetlendirmekle beraber İkinci Mustafa henüz sağlam bir anlaşmayı hazırlıyacak kati bir zaferi kazanamamıştı. Fakat buna rağmen düş-

manı barışa zorlıyacak kesin bir mağlûbiyete uğratma imkânları da henüz kaybolmuş değildi. Bunun için bir durum muhakemesi yapılmak üzere Belgrad'da biri padişahın, diğeri de Sadrazam Elmas Mehmet Paşanın başkanlığı altında iki harp meclisi toplandı. Meclis, Amcazade Hüseyin Paşanın şiddetli muhalefetine rağmen, Osmanlı tarihinin dönüm noktasında büyük bir siyasî hata olarak genç sadrazamı müşkül duruma sokmak isteyen Cafer Paşa ve diğer vezirlerin Tamışvar cihetine doğru yürünmesi fikrini kabul etti. Amcazade Hüseyin Paşa Alman ordusunun fırsat kolladığını, Osmanlıların zayıf bir ânını beklediğini, bilhassa bir nehirden geçerken hücum etmelerinin muhtemel olabileceğini ileri sürmüş ve ayrıca Tamışvar yolu üzerinde de aşılması icab eden Tuna, Temeş, Tisa gibi bir hayli akar suyun bulunduğunu belirtmiştir.

HÜSEYİN PAŞANIN İSABETLİ GÖRÜŞÜ

Buna rağmen Tamışvar cihetine doğru yürüyüşe başlıyan ordu, artık Macar ovasına girişi sağlıyacak son akarsu Tisa suyu üzerinde karşıya geçerken ani bir top ateşine tutulmuş, bu sırada padişahın da gayretiyle geçişi süratlendirmek amacıyla askerin fazla yığılması ve o sırada da bir isabet alması, köprüyü üzerindekilerle beraber suya gömmüştür. Ordunun ikiye bölünmesi üzerine durumu çok yakından izliyen Alman Kumandanı Prens Eugene, hücum için en müsait zamanın geldiğini görerek şiddetle saldırmıştır. Zenta mevkiindeki bu savaşta Osmanlı ordusunun büyük bir kısmı 18 eylül 1697 günü maalesef imha edilmiş ve bunun üzerine de İkinci Mustafa beraberinde kalabilen askerlerle Belgrad'a çekilmiştir.

Zenta muharebesi, Amcazade Hüseyin Paşanın savaştan önce ortaya koyduğu görüşünün ne derece doğru ve yerinde olduğunu göstererek padişah nezdinde itibarının artmasına vesile olmuştur. Bunun neticesi olarak bozgundan bir hafta sonra şehit Sadrazam Elmas Mehmet Paşanın yerine hakikaten devrinin en değerli devlet adamlarından olan Amcazade Hüseyin Paşaya sadrazamlık tevdi edilmiştir.

Bu tarihte artık Osmanlı devleti on altı yıldanberi tek başına Almanya, Venedik, Lehistan ve Rusyaya karşı devam ettirdiği savaştan yorulmuş, iktisadî durumu bozulmuş, halk ise mâli külfetlerden sıkıntıya düşmüş idi. Amcazade Hüseyin Paşa ve onunla aynı fikirde olan devletin ileri gelenleri muharebede kaybedilen yerlerin tekrar geri alınamıyacağını anlamış, İkinci Mustafa'nın muhalefetine ve yeniden 100.000 kişilik bir ordu hazırlanmasına rağmen aleyhlerine de olsa biraz millete nefes aldırmak için herşeyi olduğu gibi kabul ederek anlaşma yapmağa kararlı idiler.

KARLOFÇA'DAN SONRA...

Bu sırada durumu çok yakından izliyen İngiltere'nin İstanbul elçisi W. Paget, Amcazade Hüseyin Paşanın ve Bâb-ı Âlinin barışa taraftar olduğunu anlıyarak Hollanda elçisi Collyer ile birlikte müracaat ederek sulh için tavassutta bulunabileceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine uzun müzakerelerden sonra 26 ocak 1699 günü Osmanlı devletinin ilk felâketli antlaşması olan Karlofça, o sırada reîsülküttâp Râmî Efendinin de gayretiyle imzalanmıştı.

Karlofça anlaşmasından bir müddet sonra Amcazade Hüseyin Paşa devrin Şeyhülislâmı Feyzullah Efendinin nüfuzunun görülmemiş bir şekilde artmasından müteessir olarak istifa ile, Silivrideki çiftliğine çekilmiş ve orada 1702 de vefat etmiştir. Hâlen Saraçhanebaşında kendi adını taşıyan külliye-

Amcazadenin Saraçhanebaşındaki külliyyesinin içinden bir görünüş.

sindeki hazirede gayet mütevazi bir şekilde medfun bulunmaktadır.

Amcazade Hüseyin Paşa akıllı, dürüst bir devlet adamı olmakla beraber bir rivayete göre de zevkine çok fazla düşkün olduğundan işleri ekseriya Reisülküttap Râmî Efendi ile birlikte paylaşmıştır. Kendisi savaşın her türlü faciasını görmüş, barışsever, ilim ve sanat adamlarını ise daima korumuş bir devlet adamıdır. Naima'nın ünlü tarihini ithaf ettiği Amcazade Hüseyin Paşa, aynı zamanda bir Mevlevi muhippi idi. Bu sebepten Konyada Mevlânâ'nın "Kubbe-i hadrasını" tamir ettirmiş, ayrıca zamanımıza kadar gelen geniş vakıf ve tesisleri vücuda getirmiştir. Bütün bu eserler onun başarılı siyasî hayatının yanı sıra Türk sanat tarihinde de mühim bir yer almasına sebep olmuştur.

Amcazade Hüseyin Paşanın meydana getirdiği eserlerin başında kendi ismini taşıyan Boğaziçindeki yalısı, Saraçhanebaşındaki külliyesi, Edirne'de Buçuk Tepe'de inşa ettirerek İkinci Mustafa'ya hediye ettiği kasr ile, Bursadaki bir tekke gelmektedir. Ayrıca İstanbul ve Rumelide çeşme, kütüphane v.s. gibi daha bir çok hayır eserini de vücuda getirmiştir.

İstanbulda bugün şehrin geçirdiği muhtelif yangınlardan, istimlâklardan arta kalan tarihî Türk evlerinin en eski örneğini hiç şüphe yok ki, Anadoluhisarı ile Kanlıca arasındaki Amcazade Hüseyin Paşa yalısının selâmlık kısmı teşkil etmektedir. Türk sivil mimarisinin zamanımıza kadar gelebilen en nâdir örneklerinden olan bu yalı Amcazade Hüseyin Paşanın sadareti sırasında 1697 veyahut 1698 yılında inşa edilmiştir.

Yerli ve yabancı yazarların zaman zaman sitayişle eşsiz güzelliğinden bahsettikleri bu yalıda 1699 da imzalanan Karlofça muahadesi münasebetiyle Nemçe sefirine muhteşem bir ziyafet verilmiştir. Asrın vak'anüvislerinden birisi bu ziyafeti şöylece anlatmaktadır:

"Dâvetliler bayraklarla süslenmiş üç büyük gemiye râkiben geldiler, bunlardan en büyüğü, süferâyı hâmil bulunan, üç yüz kürekçi tarafından çekiliyordu. Bir taraftan bunların zincir gürültüleri, diğer taraftan coşkun bir âhenkle çalıp söyliyen yüzlerce sâzende ve hânendenin sesi birbirine karışıyor, mehip bir gülgûle halini alıyordu. Evvelâ kemânkeşler, müteakiben pehlivanlar, mâhir, kılıç kalkan oyunlarıyla hünerlerini gösterdiler; hokkabazlar, İranlı bir çengi zevk ve neş'eyi arttırdılar, nihayet nefis ve mükellef bir sofra çıkarıldı." (1)

Asıl yalıyı teşkil eden harem kısmı ise Ondokuzuncu Yüzyılın son seneleri ile Birinci Dünya Savaşı esnasında, hâlâ devam eden ezelî noksanımız ihmal ve lâkaydiden harap olmuştur. 1877 Rumeli bozgununda, buraya yerleştirilen muhacirler yalıyı bir kat daha perişan etmiş ve sonunda bu güzel eser yıktırılarak tamamen ortadan kalkmıştır.

BUGÜN NE HALDE ?

Bugün mevcut olan bina Amcazade Hüseyin Paşa yalısının selâmlığı, bir bakıma da divanhanesidir. Eşsiz güzelliği ve tezyinatının emsalsizliği ile tanınan yalının plânı bir "T" şeklindedir. Bir nevi cihannüma teşkil eden, dıştan kırmızı aşı boyalı bina, üç cephesinde sıralanan fasılasız devam eden pencereler ile, dünyanın en güzel manzaralarından birine kucağını açmıştır. Pencereler ile saçak hattı arasında kalan sahalar ahşap firizler ile muhtelif panolara bölünmüş ve ayıca buralara sivri kemerli nişler yerleştirilmiştir. Eli böğründe diye adlandırılan kazıklara dayanarak denize doğru uzanan yalının havuzlu salonunun üzeri fevkalâde müzeyyen ahşap bir kubbe ile örtülüdür. Taşçılık sanatının en yüksek mertebesini gösteren bu havuzun bulunduğu odanın duvarları ise tamamen altın yaldızlı pano ve nakışlarla süslenmiştir. Stâlaktitli kornişleri, çeşitli çiçek ve yaprak tezyinatı yalının her tarafını kaplamaktadır. Bilhassa bu tezyinatın içindeki kırmızı, kurşunî, beyaz yaprakları arasındaki güller, lâleler ve karanfillerden mürekkep büyük bir buketin bulunduğu mavi desenli, beyaz çiniden vazo görülmeğe değer güzelliktedir.

Bütün bunlardan ayrı olarak salonun pencere pervazları, kapı ve dolap kapakları fildişi, sedef ve bağa kak-

(1) R. Ekrem Koçu, Anadoluhisarındaki meşruta yalı, "İstanbul Ansiklopedisi" c. 2 (1959), s. 823 - 827.

malardan yapılmış olmasına rağmen, bu sanat örnekleri maalesef son zamanlarda insafsızca yok edilmiştir.

Büyük bir bakımsızlığa maruz kalan, hatta senelerce damı bile aktarılmıyan bina, günden güne harap olmuş, bazı yazarların fikrince 1947 kışına bile tahammül edemiyecek hale gelmişti. Yalı meşruta hüviyetinde olduğundan devlet yardımı ile kolay bir onarım çaresi bulunamamıştı. Fakat bu acıklı durumu haber alan "Türkiye Anıtlarının Korunmasına ve Onarılmasına Yardım Derneği" bu tarihi binayı kurtarmak amacıyla beş bin liralık bir ödenek ayırmıştır. Ayrıca bu gibi değerli ve tarihî binaların tamirinin Millî Eğitim Bakanlığı nezareti altında yapılması da meşrut bulunduğundan Topkapı Sarayı Müzesi yalının onarımını üzerine alarak bu tarihî binayı yıkılmaktan kurtarmış tır (2).

AMCAZADE HÜSEYİN PAŞANIN KÜLLİYESİ

Saraçhane başındaki Amcazade Hüseyin Paşa külliyesi, 16 odalı bir medrese, sıbyan mektebi, darülkurra, kütüphane ve sebilden müteşekkil olup, 2580 metrekarelik bir sahaya yayılmıştır. Külliye, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki H. 1112 (M. 1700) tarihli vakfiye suretinden anlaşıldığına göre, Fatih'in inşa ettirdiği 110 dükkânlı ve ayrıca ortasında bir de lonca bulunan meşhur saraçhanenin karşısında bulunuyordu.

Amcazade Hüseyin Paşa, külliyesini 1697 den 1702 yılına kadar devam eden sadâreti sırasında inşa ettirmiştir. Manzume üç asır evvelinin en mütekâmil bir topluluğu olup burada mimar, görüşlerini gayet serbest bir şekilde ortaya koymuş ve ayrıca devrinin mimarî, dekoratif imkânlarından da âzamî derecede istifade etmiştir.

Külliye, zamanımıza kadar tam manasıyla orijinal hüviyetiyle ulaşamamıştır. Bunda geçirdiği tabii âfetlerin büyük rolü olduğu kadar muhtelif restorasyon ve tamirler de başlıca sebeptir. İlk defa 1718 yılında Haliç kıyılarından başlıyarak, kısa zamanda

(2) C. Tamer, Kanlıca'daki Amcazade Hüseyin Paşa yalısı ve yapılan onarım "Arkitekt" (1947), s. 248 - 251.

Amcazade'nin Saraçhane başındaki külliyesinde bulunan mezarı.

geniş bir çevreye yayılan yangından mühim zarar görmüş ve hemen bunun akabinde de tamir edilmiştir. Bundan sonra 1755 yılındaki depremden bir ker re daha zarar gören yapı topluluğu yeniden tamir görmüş ve buna ait tamir kitâbesi kütüphanenin giriş kapısı üzerine yerleştirilmiştir. Nihayet 1896 zelzelesi külliyeyi çok ciddî bir şekilde hasara uğratmış, revakların üç kemeri, altı kubbesi ile birlikte sağdan dört oda tamamen yıkılmış, kısmen mektep ve darülkurra da bundan müteessir olmuştur.

Uzun bir müddet harap ve perişan bir halde kalan topluluk Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından ilk defa 1957 - 1958 yıllarında iş programına alınarak üzerinde çalışmalara başlanmış ve hâlen tamamen restore edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Mayıs 1966 yılında aldığı bir kararla burada açılacak olan "Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi" Sanat tetkiklerinde bir çok araştırıcıyı bir araya getireceği gibi, Amcazade Hüseyin Paşanın isim ve hatırasını daima zihinlerimizde yaşatacaktır.

Düşen iktidarlardan hesap sorma çabası

İKİNCİ MEŞRUTİYETTE DİVAN-I ÂLİ HAREKETLERİ

— 6 —

Yazan :
NECMEDDİN SAHİR SILAN

Devlet ve hükümet işlerinde yetişmiş, olgunlaşmış hüviyetleriyle "Encümen-i Mahsus" a seçilmiş olan bu sekiz yaşlı âyan âzası vazifeseverliğin asil birer temsilcisi olarak geniş masanın etrafında toplandıkları ilk dakikalarda, eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa ile eski Sadrazam Mehmet Sait Halim Paşa tarafından verilmiş olan iki takrirden başka Âyan Meclisinin 4 kasım 1334 (1918) pazartesi günündeki toplantısında mevzubahs takrirlerle ilgili olarak geçen görüşmelere ait zabıt, "Encümen-i Mahsus" emrine verilen vazifeli kâtip tarafından okunmak suretile, dinlenildi.

Bu yöndeki görüşmeler sonunda, takrir sahipleri olan adı geçenlerin 6 kasım 1334 (1918) çarşamba günü "Encümen-i Mahsus" a davet edilmeleri ve takrirleri hakkında başkaca söyliyecekleri diğer mütalâaları bulunduğu takdirde bunların da söylenilmesine ve dinlenilmesine imkân verilmesi kararlaştırıldı.

Bu karar, Boğaziçinde Yeniköyde bulunan ve bugün Turizm Bankasının mülkiyetinde olan yalısında eski Sadrazam Mehmet Sait Halim Paşa ile o zamanlarda tek tük vapurların yanaştığı, bugün araba vapurlarının sıkça işlediği Kabataş vapur iskelesine bakan ve denizi kucaklıyan sed üstündeki konağının Salıpazarı tarafında köşedeki dairesinde oturan eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşaya, hususi iki vazifeli gönderilmek suretile, duyuruldu.

"Encümen-i Mahsus'da askeri konularla ilgili müzakereye reislik eden eski Harbiye Nazırı âyandan Ömer Rüştü Paşa. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

Böylece, "Encümen-i Mahsus" 6 kasım 1334 (1918) çarşamba günü saat 14 de toplandı. Bu toplantıya diğer aza ile birlikte katılan Ahmet Tevfik Paşa eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşanın takririnde temas ettiği işlerin daha ziyade askeri konulara ait bulunması hasebile görüşmelerin İkinci Meşrutiyet devrinin ilk Harbiye Nazırlığında bulunan Ömer Rüştü Paşa tarafından idare edilmesini rica etti. Bunun üzerine Reislik vazifesine başlıyan Ömer Rüştü Paşa takrirlerin Âyan Meclisine veriliş sırasına göre ilk önce o günlerde Meclis-i Âyan Birinci Reis Vekilliğine tayin edilmiş olan eski

Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşanın "Encümen-i Mahsus" a teşrifini vazifeli kâtip vasıtasile bildirdi.

ENCÜMEN-İ MAHSUS ÇÜRÜKSULU MAHMUT PAŞAYI DİNLİYOR

Biraz sonra, eski Nafia Nazırı, her zamanki gibi metin ve zinde hüviyeti ve vakur yürüyüşü ile "Encümen-i Mahsus" un toplandığı odaya geldi ve âyan arkadaşlarını selâmladı. Ömer Rüştü Paşa yavaş sesle konuşmıya başladı ve çeşitli konulara dair verilen takrirle ilgili olarak söyleyecekleri başka bir mütalâa olduğu takdirde bildirilmesi için "Encümen-i Mahsus" a davet edilmiş olduğunu bildirdi. Çürüksulu Mahmut Paşa böyle bir imkânın verilmiş olmasından dolayı teşekkür ettikten sonra, 4 kasım 1334 (1918) pazartesi günü Meclis-i Âyan Reisliğine sunmuş bulunduğu takrirdeki esasları şöylece teyid etti :

"— İttihad ve Terakki kongresinde cereyan eden müzakârat hülasa-i müntəşiresine nazaran, Sadr-ı sabık Mehmet Talât Paşa Harb-i Umumiyeye hasbel ittifak iştirakimiz iktiza eylediğini beyan eylemiştir. İttifak akdinde riayet edilecek şerait ve mülâhazat hakkında beyan-ı mütalâaya şimdilik hacet görmüyorum. Avrupa'da naire-i harb iştial eylemeden evvel bu ittifakın şeraiti umumiye ve hususiyesinin karargir olduğuna dair malumatım yoktur.

Harb-i Umumi tahakkukundan sonra akd-i ittifak harbe iştiraki tasmim eylemek demek olacağı derkârdır. Ne için bu ittifakın vücudundan ve şeraitinden Millet ve "Hey'eti Teşriiyye" şimdiye kadar agâh edilmemiştir? Devletin bu badire-i azimeye duhulü esbabını mübeyyin vesaiki siyasiyye neden her devlette olduğu gibi bizde de neşredilmemiştir? Bir vakitler Hariciye Nezaretini ifa eden Halil Beyin bu kürsülerde saffet ve hakikatten baid olan beyanatı gibi hücetsiz, delilsiz lâflarla neden iktifa olunmuştur? Binaenaleyh ittifakname ile vesaik-i siyasiyenin neşrini talep ederim.

Divaniye mebusu Fuad Beyin beyanatında da harb bidayetinde Sait Halim Paşa kabinesinden istifa eylemekliğim harbe nasıl girildiğini bilmediğimden ileri geldiği dermeyan olmuştur. Bu ifade tamamile nefsel-emre muvafık değildir. Kabine erkânından bazıları cidden harb taraftarı idi. Bunların sevki ile kasden harbe iştirak edildiğini anlamış idim. Top gürültüsüne arefe akşamı suret-i hususiyede muttali oldum.

Bu hadise üzerine hükümetçe ittihaz olunacak hattı hareketi kararlaştırmak için Meclis-i Vükelâ akdini Dolmabahçe sarayında ve camiinde kablel - muayede musırren taleb eyledim. Badel zeval Yeniköyde muayedeye gelemiyen Mehmet Sait Halim Paşa hazretlerinin yalılarında içtima edildi. Donanma kumandanlığından gelen raporların muhteviyatından ve cereyan eden müzakereden harbin bazı zevat tarafından iltizam ve Rusya'ya tecavüze donanmamız tarafından iptidar edildiğini isdidlâl eyledim. Bayramın ikinci günü avdet eden torpidolar zabitanından tereşşuh eden malumat tecavüzün tarafımızdan vukuunu teyid eylemiş idi.

Binaenaleyh, bayramın dördüncü günü Bab-ı âli'de inikad eden Meclis-i Vükelâda bu badire-i uzmaya iştirake karar vermek Kabinenin hark ve selâhiyeti fevkinde olduğunu ve ahval ve şerait-i memlekete nazaran vahim ve mühlik netayici badi olabileceğinden harbe iştirake muhalif olduğumu beyan ile istifa eyledim. Top patlamakla beraber gayet ser'i ve samimi teşebbüsat ile muhasamadan tevvekki eylemek kaabil idi. Ben o yolda çalıştım. İstifa eden diğer rüfekam aynı suretle hareket ve müzaheret eylediler."

AĞIR İTHAMLAR

Eski Nafia Nazırı, takriri ile de tevsik ettiği bu konuları tekrarlarken âdeta o günleri yaşar gibi heyecanlı idi. Şöyle devam etti :

"— Mavi kitap gibi vesaik-i resmiyeden ve selâhiyettar bazı zevattan istihbarat-ı mevsukam bu kanaatimin isabetini isbat eylemiştir. Bilmiyerek harbe giren milletimiz maddî ve manevî azamî fedakârlıkları ihtiyar eyledi. Üçbuçuk milyona karib asker silâh altına alındı. Memleketin bilcümle vesait ve menabi-i servetine bilâ kayd ve şart vazi'yed edildi.

Düşmanların mütevafit zamanda cihat-ı muhtelifeden kuvay-ı mütecavizesi, kuvvetlerimizin pek dununda bulunduğu halde, bidayeten Anadolu ile Irak'ın ve ahiren Suriye ve havalisinin isti-

lâyı elime maruziyeti fevkalhad calib-i dikkattir. "Orduyu Hümayun" un memleketi müdafaadan âciz bir izmihlâl-i fecia sukutu esbabının tetkiki iktiza eder. Ordunun ve harekât-ı harbiyenin bilcümle nıkad-ı nazardan sui-idaresi ve menabi-i memleketin suiistimali şu elim netayic-i meş'umeye badi olmuştur.

Hükümet-i sabıka tarafından memleket her cihetce hüsn-ü idare olunsa idi ve hak ve adle riayetle hukuk ve haysiyet-i ahaliye tecavüz ve fezayih ve fecayi-i elime irtikâp edilmese idi şerefli bir sulh imkânını muhafaza edebilirdik. Ara yerde zuhur eden siyasî fırsatların ihmal ve fevt edilmesi dahi şayan-ı ehemmiyettir.

Binaenaleyh, dahilen ve haricen memleketin selâmetini kâfil olacak emniyet ve itimadın husulü için siyasî ve askerî heyetler teşkil edilerek bu babda tetkikat-ı iptidaiye icrasını ve mesuliyeti taayyün edenler hakkında ahkâm-ı kanuniyenin tatbikini talep ederim."

Çürüksulu Mahmut Paşa, yazılı ve sözlü bildirişlerinde, memleketimizin Birinci Dünya Savaşına katılışı ve eski hükümetlerin münferit sulh teşebbüslerini erteleyişi ile ilgili siyasî ve tarihî vesikâların neşri isteği yanında askerî hareketlerle ilgili çok ağır ittiham larda bulunuyordu.

ENCÜMEN-İ MAHSUS DAHA FAZLA BİLGİ İSTİYOR

Türkiye ile Yunanistan arasında 1897 yılındaki Tesalya savaşları sırasında Alasonya ordusu kumandanlığında bulunan ve sonraları İkinci Meşrutiyetin ilk Harbiye Nazırı olarak vazife gören Ayan Azası Ömer Rüştü Paşa, "Encümen-i Mahsus" un bu toplantısına, başkanlık ediyordu. Çürüksulu Mahmut Paşanın ağır ithamları karşısında, daha fazla bilgi edinebilmek için, diğer arkadaşlarının da düşüncelerine tercüman olarak, askerî konular hakkında biraz daha açıklamalarda bulunmasını eski Nafia Nazırından rica etti.

Âyan Meclisi Birinci Reis Vekili Çürüksulu Mahmut Paşa, Ömer Rüştü Paşanın "Encümen-i Mahsus" adına vaki bu isteğini derhal karşılıyabileceğini, ancak bu konuları, lâyiha - izahname halinde yazılı olarak da tevsik etmek suretile, "Encümen-i Mahsus" un gelecek toplantısında arzedebileceğini söyledi. Bu mütalaayı hüsnü telâkki eden "Encümen-i Mahsus" işin ehemmiyeti hasebile bir gün sonra 7 kasım 1334 (1918) perşembe günü toplanılmasına ve eski Nafia Nazırının dinlenilmesine karar verdi. Bunun üzerine Çürüksulu Mahmut Paşa Ayan arkadaşlarını selâmlıyarak ayrıldı. "Encümen-i Mahsus" da birinci celse görüşmelerine ara verdi.

Kısa bir fasıladan sonra ikinci celse halinde "Encümen-i Mahsus" yeniden toplandığı vakit, vaki davet üzerine Meclis-i Âyan binasına geldiği anlaşılan eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Mehmet Sait Halim Paşa da "Encümen-i Mahsus" ta yerini almış bulunuyordu. Bu toplantıda eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa, "Encümen-i Mahsus"a reislik etti.

Hayatının ilk devresini asker ocağında geçirmiş, sonraları Hariciye işlerinde uzun yıllar çalışmış ve başarılı hizmetlerile tanınmış olan "Encümen-i Mahsus" Reisi takrir sahibi bulunan ve aynı sıfatlarla meslekdaşı olan eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Mehmet Sait Halim Paşaya, Meclis-i Âyan umumi heyetine sunduğu takrir ile ilgili olarak, söylemek istiyeceği başka bir mütalâası bulunduğu takdirde bildirmesini rica etti.

Eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı, "Encümen-i Mahsus" un bu yöndeki dikkat ve hassasiyetine teşekkür ettikten sonra "Mondros"ta imzalanan mütarekename ile yeni ve acı bir devrin başladığı bir zamanda, efkârı umumiyede ve matbuatta hasıl olan cereyanlar karşısında, kendisi de dahil olduğu halde, harp mes'ullerinin araştırılması hakkında 4 teşrin-i sani (kasım) 1334 (1918) günü hazırladığı ve Meclis-i Âyan Reisliğine sunduğu takrirde belirttiği hususlara bugün için ilâve edecek bir mütalâası bulunmadığını söyledi.

PRENS SAİT HALİM PAŞANIN KARARI

Böylece "Birinci Dünya Savaşına takaddüm ve tesadüf eden günler dahi dahil olduğu halde Sadaret'te bulunduğu zamana ait savaş ile ilgili bütün konuların, Kanun-u Esasi'de belirtilen

esaslara göre, Divan-ı Âli teşkili suretile görüşülmesi ve incelenmesi halinde kendisinin ve arkadaşlarının mesuliyet derecesinin taayyün edeceğini" bildirdi ve meselenin ehemmiyeti hasebile "Encümen-i Mahsus" un bu yönde en kısa bir zamanda karar vereceğini ümid etmekte olduğunu söyledikten sonra Divan-ı âlinin teşekkülünü sağlıyacak şekilde çalışmalara Meclis-i Mebusanda başlanıldığı takdirde bütün bildiklerini önce Tahkik Heyeti, sonra Divan-ı Âli huzurunda bütün teferrüatı ile açıklıyacağını ilâve eyledi. Bu sözlerden sonra da toplantıdan ayrılmak için müsaade rica etti.

"Encümen-i Mahsus" toplantısına reislik eden eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa, meslekdaşı eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Mehmet Sait Halim Paşanın sadaret makamında bulunduğu zamana ait ve harp ile alâkalı işleri tetkik için Divan-ı Âli teşkil edilmesini istemek suretile de hakikaten "Âyan"a lâyık bir teklifde bulunmuş olduğunu söyledi ve "Encümen-i Mahsus" toplantısına iştirak için katlandığı zahmetlerden dolayı teşekkürlerde bulundu.

Takrir sahibi eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı, Âyan Âzası olarak birlikte çalışmakta olduğu arkadaşlarını hürmetle selâmladıktan sonra "Encümen-i Mahsus" un toplanmış bulunduğu geniş odanın koridora açılan kapısına doğru vakur adımlarla ilerledi. Divan-ı Âli'ye verilmesi için medenî cesaretle ortaya atılışından duyduğu ferahlığa rağmen dalgın ve düşünceli bir ruh haleti içinde özel otomobiline bindi ve Boğaziçinde Yeniköy'deki yalısına doğru Meclis-i Âyan binasından uzaklaştı.

Ancak, "Encümen-i Mahsus" toplantısı, Prens Mehmet Sait Halim Paşanın ayrılışından sonra da, devam etti. Bu yöndeki görüşmeler sonunda, harp yıllarında iktidarda bulunmuş olan kabinelerin, Meclis-i Âyanda görüşme konusu edildiği gibi, Divan-ı Âliye sevki Meclis-i Mebusanda talep edilmiş olmasına ve Kanun-u Esasi'nin otuz birinci maddesi mucibince bu hususta gerekli muamelenin ifası Meclis-i Mebusana ait bulunmasına mebni eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Mehmet Sa-

Divan-ı Âliye sevki talep edildiği sırada İstanbul'dan firar etmiş bulunan eski Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Mehmet Talât Paşa.

it Halim Paşa tarafından verilen ve muhtevası itibarile şayanı dikkat ve ehemmiyet görülen takririn, nazara alınması ve gereğinin yerine getirilmesi için Meclis-i Mebusan Reisliğine gönderilmesi hususunun Meclis-i Âyan Umumi Heyetine arzına ittifakla karar verildi.

Bu esnada vakit hayli ilerlemiş bulunuyor ve karanlık yavaş yavaş çöküyordu. Bu konu ile ilgili mazbatanın, son görüşmeler dairesinde hazırlanması "Encümen-i Mahsus" âzası Nuri Beyden rica edildi. Böylece 6 Kasım 1334 (1918) çarşamba günü eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Mehmet Sait Halim Paşanın takriri ile ilgili görüşmeler tamamlanmış olduğundan 7 kasım 1334 (1918) perşembe günü, eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşanın harekât-ı askeriye ile ilgili ağır ittihamlarına ait bildirişlerini dinlemek üzere toplanılması için, birinci celsede ittihaz edilmiş olan karar teyid edilmek suretile, "Encümen-i Mahsus" çalışmalarına bir gün için ara verildi.

Bugünlerde, eski Sadrazam ve Hari-

ciye Nazırı Mehmet Said Halim Paşanın "Encümen-i Mahsus" huzurunda söylediği gibi Mondros mütarekenamesi ile yeni ve acı devrin başladığı çeşitli hazin olaylarla geçiyordu. O günlerin en önemli hadisesi eski Sadrazam Mehmet Tâlat, Harbiye ve Bahriye Nâzırları Enver ve Ahmet Cemal Paşalar ile bazı arkadaşlarının kısa süren iktidarı, harp hailesi ile mütareke gailesine rastlayan Müşir Ahmet İzzet Paşa kabinesi zamanında İstanbuldan memleket dışına firarları olmuştu. İttihat ve Terakki erkânının bir gece yarısı İstanbuldan kaçmış veya kaçırılmış olmalarının sorumluluğu Muşir Ahmet İzzet Paşa kabinesine yükleniyor ve memleket bir de bu hadise ile büyük bir heyecan içinde çalkalanıyordu.

ÇÜRÜKSULU'NUN YENİ İZAHLARI

Encümen-i Mahsus'un yaşları hayli ilerlemiş olan âzası, faal kadrolarda bulundukları zamanlardaki çalışma itiyadlarına uygun bir şekilde kendilerine havale edilmiş olan bu önemli konu üzerindeki incelemelerini bir an önce tamamlamak istiyorlardı. Bu sebeplerdir ki, "Encümen-i Mahsus" 7 Kasım 1334 (1918) perşembe günü saat on dörtte, bir gün önce verilen karar gereğince, Âyan Âzası ve eski Harbiye Nazırı Ömer Rüştü Paşanın Reisliğinde yeniden toplandı. Bu toplantıya Meclis-i Âyan Birinci Reis Vekili eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa da katıldı.

Eski Nafia Nazırı, Birinci Dünya Savaşında, kendi deyişile, "Orduyu Hümayun'un memleketi müdafaadan âciz bir izmihlâl-i fecia sukutu esbabının tetkiki" maksadile "ordunun ve harekât-ı harbiyenin bilcümle nıkat-ı nazardan sui idaresi ve menabii memleketin sui istimali" hakkında "Encümen-i Mahsus" un dünkü toplantısında ileri sürdüğü ağır ittihamlar üzerine kendisinden açıklayıcı ve tamamlayıcı mahiyette istenilen izahlara dair hazırladığı lâyihada belirttiği hususları, on iki madde halinde, şöylece sıraladı :

"— Memalik-i Şahane'nin coğrafî vaziyetine göre muvasala yolları ve nakil vasıtaları son derece mahdut olduğu cihetle ordunun tedafüi hali iltizam mecburiyeti yanında umumî harbin uzun zaman sürmesi melhuz bulunduğundan Devletin çeşitli vasıtalarile kaynaklarını ihtiyat kaidesine riayetle kullanmak ve tasarruf etmek gerekirdi. Halbuki bu kaideye riayet edilmemiş, memleketin bütün kaynakları lüzumsuz harcanmış, büyük ve acı felâketlere sebebiyet verilmiştir.

Yolları ve nakil vasıtaları mahdud olduğu kadar iklim şartları bakımından kışı şiddetli olan Erzurum ve havalisinde, daha ziyade kış aylarında, tedafüi vaziyeti iltizam eylemek gerektiği halde Sarıkamış harekât-ı taarruziyesi ile takriben yüz elli bin mevcutlu en güzide ordumuz mahv ve perişan edilmiştir.

Umumî seferberlik dolayısile mühim kuvvetler silâh altına alındığı halde 1331 (1915) yılında Üçüncü Ordu, gerektiği şekilde, takviye edilememiş ve Erzurum ile Malazgirt ve Van havalisi sukut etmiş, Ruslar'ın eline düşmüştür. Bu itibarla bunların sebepleri araştırılmalıdır.

Bu arada diğer bir hadise üzerinde de durulmalıdır: Çünkü, İkinci Ordumuz da 1332 (1916) yılı ilkbaharında, tahşidatını ikmal etmeden münferit bir halde taarruza geçtiği için, hezimete uğramış ve bu yüzden Erzincan ve Trabzon havalisi de Ruslar tarafından istilâ edilmiştir."

Çürüksulu Mahmut Paşa bu dört madde ile, Şark Cephesindeki büyük ve acı kayıplarımızı böylece dile getirdikten sonra, beşinci madde olarak, ordunun sağlık ve beslenme işleri üzerindeki bilgilerini kısaca şöyle açıkladı :

"— Sağlık ve iaşe işleri 1330 - 1332 (1914 - 1916) yıllarında ve daha ziyade kış aylarında eksik ve düzensiz olduğundan ve kışlak tedbirleri alınmadığından Anadolu'da tifüs vesair bulaşıcı hastalık ve açlık ile karşılaşılmış ve bu yüzden büyük ve müthiş kayıplar olmuştur."

Gelecek sayıda

ÇÜRUKSULU MAHMUT PAŞA, BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE IRAK CEPHESİNİN ACIKLI DURUMUNU ANLATIYOR.

Ünlü bilgin ve seyyah George Borodin, Orta Asya'da yaptığı bir gezi sonunda hazırladığı eseri 1945 yılında "İHTİŞAMLI BEŞİK SEMERKAND'IN ŞARKISI" adı altında yayınlamıştır. Borodin, gezdiği tarihî yerleri fotoğraflarile tesbit ettikten başka, tarihin karanlıklarına gömülmüş olayları da kısmen romantize ederek edebî bir üslûpla anlatmıştır. Aşağıdaki yazı, bu eserden alınmış bir pasajdır. Burada Çin Prensesi Bibi Hatun'un Timurlenk ile evlenmesi anlatılmaktadır.

Aksak Timur ve Bibi Hatun'un Hazin Ölümü

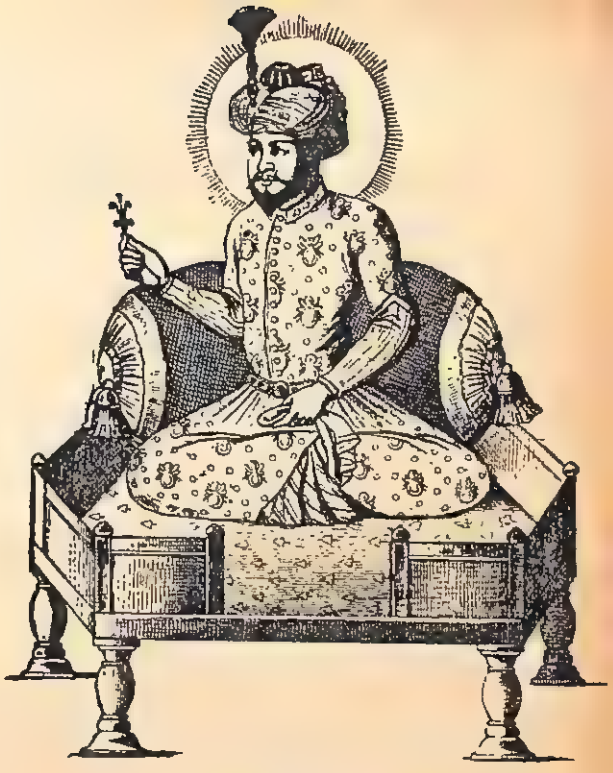

Türk Cihangiri Aksak Timur.

Çin, serin bir gecenin sessizliğine gömülmüştü. İmparatorluk sarayının, İmparatorun kızı Bibi Hatun'a ayrılmış dairesinde solgun mum ışıkları mermer duvarlarda gölge oyunları yapıyordu. Harem ağalarının, mermer koridorlarda hafif yankılar uyandıran adımlarından başka, sarayda en ufak bir ses dahi duyulmuyordu. Açık pencereden odaya yayılan Nilüfer çiçeklerinin baygın kokusu, uykusuz Prensesi büyülüyordu sanki... Bütün gayretine rağmen Bibi Hatun'un saatlerdir gözüne uyku girmiyordu. O gece İmparator, kızını odasına çağırmış ve kendisine yüz köle ve harem ağasının katılacağı bir kervanla çok uzaklardaki, İmparatorluğun en medenî şehri olan Sa-mo-kien'e gideceğini haber vermişti. Onyedi yaşındaki Bibi Hatun, Timur Han'ın yeni eşi seçilmişti. Şimdi Prensesin keder nedir bilmeyen gözlerinden yaşlar dökülüyor, fakat ağzından tek bir itiraz kelimesi dahi çıkmıyordu. Çünkü babasına itaat etmesi gerektiğini biliyordu.

Prensesin uykusuzluğunun asıl sebebi, evvelki gün Saray falcısının yıldızlara bakarak, Timur Han'ın hakkında söyledikleri idi. Şimdi bu büyük Tatar savaşçısına karşı duyulan korku, hayranlık ve özleyişle karışık bir his benliğini kaplamıştı. Timur Han hakkında duydukları, birbirine zıd şeylerdi. Zalim, fakat hakseverdi... Savaşçılarına ölü kafalarından kuleler yapmasını emreden bu Han, şehrine en zengin hazineleri bağışlardı. Bibi Hatun'un bildiği diğer bir şey de, Timur Han'ın karılarına karşı gayet iyi kalpli, müşfik ve eli açık olmasıydı. Şeriatın bir erkeğe birden çok kadın alma izni verdiği için, Bibi Hatun Timur Han'ın karılarından biri olmayı artık benimsemişti. O zaman Timur Han'ın yedi karısı olduğu halde, Bibi Hatun Saraylı Hatundan sonra onun ikinci gözdesi olacaktı...

Prensesin iki ay süren seyahatinde ne gibi zorluklarla karşılaştığını bilmiyoruz. Tek bilinen şey, şaşaa meraklısı Timur'un, karısı için kilometrelerce yola halı döşetmesiydi.

HEYECANLI BEKLEYİŞ

Timur'un yazlık sarayında Saraylı Hatun, Bibi Hatun'u karşılamak için hazırlıklar yapıyordu. Beklenen günün, akşam üstü, yolun iki yanında binlerce insan, Küçük Hanım'ın gelişini görmek için heyecanla bekliyordu.

Bibi Hatun muazzam kuyruklu, etrafı altın işlemeli ipek bir elbise giymişti. Yürüyüşünü kolaylaştırmak için on beş kişi eteğini tutuyordu. Uçları inci, yakut ve elmasla tutturulmuş uzun siyah saçları, iki örgü halinde yanlarına sarkmıştı ve başında yine kırmızı bir tül vardı. Başına iki yakut iğne ile minyatür bir şato şeklindeki taç oturtulmuştu. Bibi Hatun'un arkasından, Timur'un da ona tahsis etmiş olduğu köleler dahil, 300 köle ve harem ağası geliyordu. Arap köleler, kaymasın diye başındaki tacı tutuyorlardı.

Gün batımı ile tanışma merasimi sona ererken, geleneklere göre Saraylı Hatun, Bibi Hatun'u Timur'un bulunduğu düğün salonuna götürdü. Timur Han, yeni karısından çok memnun olduğu için, ona "Çin'in en güzel Nilüfer çiçeği" diyordu.

Fakat Timur Han'ı vazifesi beklemektedir. Zevk içinde geçen üç haftadan sonra ordusuyla üç sene sürecek bir savaş için Semarkand'a gidecektir. Bibi Hatun'a veda etmek zorunda kalır. Timur Han Hazinedarına, Bibi Hatun'un her dileğini yerine getirmesini ve en ufak arzusu için bile parayı ondan sakınmamasını tenbih etmeyi unutmaz.

Bibi Hatun da, her gün biraz daha bağlandığı Timur Han'ı nasıl memnun edeceğini bilmemektedir. Arabistan'dan cennet gibi güzel saraylar yapmakla ün salmış bir mühendis getirtir. Semarkand'ın güney yamaçlarında aşklarının mihrabı olacak bir sarayın inşasına başlatır. Bu etraftaki binaların aksine kubbelidir ve Çin mimarisinin karakteristik vasfı olan mavi çinilerle kaplı bir binadır. Bibi Hatun buraya biraz olsun memleketinin de özelliklerini katar. Sarayın etrafındaki bahçe, tek fakat muazzam kapılı mermer bir duvarla çevrilidir. Sarayın iç ortası ise, etrafı mavi, yeşil ve sarı mineli kabartmalar ve Kur'an-ı Kerîm'den alınmış altın yazılı âyetlerle süslü bir salondan meydana gelmiştir. Ortadaki yüksek mermer rahle, Hazret-i Osman'ın tertip ettiği Kur'an-ı Kerîm içindir. Bibi Hatun her sabah bu Kur'an-ı okuyacaktır. Semerkantlıların inancına göre, bu yüksek rahlenin altına girenler, bütün hastalıklarına şifa bulurlar.

Sarayda herşey paha biçilmez kıymettedir. Gümüşle kaplı kapılar, Şam'dan gelen menteşelerle tutturulmuşlardır. Mermer döşemeler, zengin Acem halılarile kaplıdır. Geceleri yanan altın şamdanların verdiği ışık, mücevherlerin aksiyle rengârenktir. Sarayın medresesinde ise, yazma yüzlerce kitap vardır. Fakat bütün bu zenginliklerin ortasında garip bir yalnızlık hüküm sürmektedir. Uzak bir ana vatana, harp sahasındaki bir kocaya duyulan özlemin getirdiği yalnızlık... Güneş ışınlarıyla parıldıyan

Bibi Hatun türbesinin ihtişamını hâlâ muhafaza eden kapısı.

bu muazzam saray, gecenin sessizliğinde yalnız ve mahzundur.

Orta Asya geceleri, kuru ve bulutsuzdur; yıldızlar o kadar büyük ve berraktırlar ki, insan uzansa tutacak gibi gelir. Böyle yıldızlı gecelerde sakin ve esrarengiz bir güzelliği vardır sarayın...

TİMUR HIRSINDAN BİBİ HATUN'U ÖLDÜRTÜYOR

Fakat sarayı yapan mühendis, Prensese âşık olur ve istediklerini vermeyince sarayı tamamlamıyacağını söyler. Bunun üzerine Bibi Hatun yanağını uzatır; fakat yanağa konulan buse o kadar aşk ve ihtiras doludur ki, Prensesin taze yanaklarında iz bırakır. Timur Han, özlem içinde karısına döndüğü zaman, yüzündeki bu izin sebebini sorar ve öğrenince de, hırsından karısı ile mühendisi öldürtür. Fakat kaybolan aşk, Timur Han'ı perişan eder ve uzaklarda selvi ağaçları arasında "Bibi Hatun" adıyla küçük bir mezar yaptırır.

Bundan sonra Timur'un kederini ne diğer karıları, ne de zaferler kazanan komutanları giderebilir. Bibi Hatun'un, onun için yaptırdığı sarayı paha biçilmez kıymetli taşlarla süsletir, sevgili karısının mezarının etrafına beyaz mermerden bir bina inşa ettirip gece gündüz orada nöbet tutturur.

Bir efsaneye göre, bütün halkın saygısına rağmen birkaç hırsız, Bibi Hatun'un mezarındaki mücevherleri çalmağa kalkar; fakat aniden peydah lanan zehirli bir yılan, hepsine öldürücü zehrini akıtır. Timur Han, Yıldırım Bayazit ile savaşa gideceği günün sabahı, hırsızları görüp, meleklerin Bibi Hatun'u koruduğuna kanaat getirerek içi ferah yola çıkar...

İRŞAD **İslâmiyetin Türkler elinde gelişen kıymetlerinden birisi de, insan yetiştirmek duygusudur. Buna, Osmanlıca tâbiriyle İRŞAD denilirdi. Aşağıda sunduğumuz değerli tetkikde, muhterem Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu, bu irşad hayatının dikkatdeğer hareketlerinden Fütüvvet'i anlatıyor. Kılşemiz de, her sahada temel yetiştirme olan ilim adamları önünde, onların ilim, irfan ve faziletlerinden hisse sahibi olma gayesindeki gençleri göstermektedir.**

İslâmî cemiyetin yaşama düzeni veren yetiştirme hareketleri:

Fütüvvet ve Tesirleri

Prof. Dr. BEDİ N. ŞEHSUVAROĞLU

Fütüvvet genç erkeklere has meslekî ve mistik bir teşekküldür. Meslek olarak Fütüvvet'in esası "Mürüvvet" dir. Mürüvvet lûgat manası ile adamlık, erlik anlamına geldiğine göre, Mürüvvet'i Fütüvvet'in bir hazırlık devresi, Fütüvvet'i de Mürüvvet'in sonu ve neticesi olarak anlamamız yerindedir. Hazreti Muhammed'in Fütüvvet'i şöyle tarif ettiği söylenir :

"Fütüvvet sözü doğru, vefâlı, emniyetli, merhametli, yoksul sıfatlı, vergili, konuğa saygı gösterir, iyi işlerde bulunur, utangaç erlerin yoludur."

Büyük Sufilere göre ise Fütüvvet :

"Kendini değil, Hazreti Muhammed gibi halkı düşünmek, halkın derdi ile dertlenmek, nefsi için istediğini başkaları için fazlasile istemek, kusur ve ayıpları örtmek, nefse düşman olmak, yoksuldan nefret duymamak, zengine halini açmamak, eline geçenle elinden çıkanı bir görmek, kimseye düşman olmamak, kimseden mürüvvet ve insaf beklememek,

fakat herkese karşı mürüvvet sahibi olmak, iki âlemden de geçmektir."

Prof. Taeschner Fütüvvet'i "gençler birliği, kooperasyonu" diye tarif ediyor. Biz ise "nasıl ki tasavvuf düşüncenin, insanî tarafımızın tekâmülü ise, Fütüvvet de insiyakların, yani hayvan tarafımızın tekâmülüdür" diyeceğiz.

FÜTÜVVET'İN ESASLARI

Fütüvvet esasları iffet, şecaat, hikmet ve adalet, yani namus, yiğitlik, olgunluk ve doğruluk olmak üzere dört ise de, bunlardan zamanla sekiz esas daha ayrılmıştır ki, iffetten tövbe ve cömertlik, şecaatden tevazu ve emniyet, hikmetten doğruluk ve hidâyet, adaletten vefa ve nasihat bu meyanda zikredilebilir.

Farsça civanmertlik, Türkçe alperenlik diye çevrilebilen Fütüvvet, ölmezliğini sağlamak endişesile zaman zaman değişik kalıplara girmiştir. Bazen Hind'de ve İran'da olduğu gibi dinsel geleneklerle, bazen İslâmiyetten önceki gizli cemiyetlerle, bazen de İslâmiyetin ve bilhassa Halife Nasır (1180 - 1225)' ın sayesinde bir resmî saray teşkilâtı halinde ve nihayet tarikatlerde veya tasavvufta var olmuştur. Buna da imkân kalmayınca bir esnaf kuruluşu olan Ahilik kisvesine bürünmüştür.

Bu meslek mensupları arasında samimî ve kuvvetli bağlar olduğu gibi ken dilerine mahsus mert davranışları, giyinişleri, törenleri ve remizleri (işaretleri) vardı. Özel bir şalvar giyerler, muayyen törenlerle bir kadehten içerlerdi.

Fütüvvet İslâmiyetten evvel Arap yarımadasında da yayılmağa başlamıştı ve Ebu Cehil zamanında böyle bir kadehle şarap içilirdi.

HAZRETİ MUHAMMEDİN VEFATINDAN SONRA...

Bir çok Fütüvvetname (1)'lere göre Hazreti Muhammed de Fütüvvet ehli idi. Umumî inanca göre Fütüvvet kuşağını kendisine bir melek (Cebrâil) kuşatmıştır. Onun vefatı ile Fütüvvet'in iki mühim kolu Seyfî ve Kavlî fetâlar yani kılıç ve söz fetâları (2) Hazreti Ali ve Ebu Bekir'le devam etmiştir. Mamafih Fütüvvet'in Arap Yarımadası' nda yayılması bilhassa Hazreti Osman zamanına rastlar. Bil'ahere Fütüvvet ehlinin, İslâmdan gördüğü bu ilgi sayesinde, sekizinci asırda bilhassa Horasan, İran, Irak ve Şam bölgelerinde toplandıklarını görürüz ki, bu taifenin Sufiler ve Melâmet üzerine, yani içe dönük inanışlara olan tesirleri daha o zamanda bile açıkça görülür. Cüneyd'in "Fütüvvet Şam'da, güzel konuşmak Irak'da, doğruluk Horasan'dadır" sözü Dokuzuncu Asırda dahi Fityan (3)' ın bu bölgelerdeki kudretini gösterir. Onuncu ve Onbirinci Asırlarda ise Futuvva İran'ın bilhassa İran Beylerinin asalet idealidir. Gene Onbirinci Asırda Ziyâroğulları (4) 'ndan Emîr Keykâvus b. İskender bin Kabus tarafından 1082 M. (475 H.) yılında oğlu namına yazılan "Kabusnâme" nin 44. kısmında da Cüvan-merd'likden uzun uzun bahsedildiğine göre, o tarihlerde Fütüvvet'in Hazer Denizi'nin güney kıyılarında kuvvetle yaşadığına inanıyoruz.

Onüçüncü Yüzyılda Abbasî Halifesi Nasır li-dinillah'ın alâka ve gayretleri ile Fütüvvet gizlilikden çıkarak artık resmî bir meslek halini almış ve Bağdad'ı da merkez edinmişti. Söylentilere göre Fütüvvet, İmamiye mezhebine mensup olan, Halife Nasır'a Hazreti Ali tarafından şedd kuşatılan (önlük bağlanan) Selman-ı Farisî yolu ile gelmektedir ve Nasır 1182 M. (578 H.) de Sufî Şeyhi Abdülcebbar elile şerbet içmiş ve şalvar giymişti. Gene rivâyete göre Fütüvvet Halife Nâsır'dan Selâhaddin Eyyûbî'ye, bir rivâyete göre de "Nakip Taceddin Mehmed" ailesine intikâl etmiştir.

Bu çalışmaları esnasında Halife Nâsır'a en fazla yardımcı olan devrin sayılı din âlimi Şehabeddin Suhreverdî (1145 - 1228) olmuştur. Hatta Fütüvvet'in saray teşkilâtı gene Suhreverdî'nin yardımları ile Anadolu Selçukluları'nın sarayına da girmiştir.

Böylece Onikinci Asrın ikinci yarısından sonra Fütüvvet Anadolu, Suriye ve

---

(1) Fütüvvet esaslarının kaleme alındığı yazma eserlere Fütüvvetnâme denir ki, sayıları pek çoktur.

(2) Fetâ, Fütüvvet ehline denir.

(3) Fetâ nasıl Fütüvvet ehli demekse Fityan da onun çoğul şeklidir.

(4) Beni Ziyâr-Ziyâroğulları X. Milâd asrında Hazer'in güneyinde devlet kurmuş Alevî bir soydur.

hatta Mısır'da da yayılmağa başlamıştır ki, Anadolu'da bilhassa Konya ve Ankara, Onüçüncü Asırda Fütüvvet'in başlıca merkezleri haline gelmişti. Fütüvvet veya Ahîlik Osmanoğulları ile tâ Rumeli'ye kadar geçti. Osmanlı İmparatorluğunun ilk kuruluş devirlerinde Fütüvvet ehlinin hizmeti çoktur. Fakat zamanla ve Osmanlı İmparatorluğunun merkezî idare sistemi tesirile Fütüvvet Anadolu'da esnaf localarına sığındı ve Ahîlik namını aldı. Onsekizinci Asırdan itibaren Anadolu'da nüfuz ve ehemmiyetini kaybeden Ahîlik yavaş yavaş sönmeğe yüz tuttu ve nihayet 1908 Meşrutiyet inkılâbından sonra ve bilhassa Cumhuriyetle bu bölgede tamamile tarihe karıştı.

FETA (YİĞİT) KİME DENİR?

Konuyu biraz daha açıklamak için bir Fütüvvetnâmeden alarak diyebiliriz ki, fetâ Mürüvvet ve Fütüvvet'te son olgunluk mertebesine eren kişidir. Bir diğerinde de şöyle deniyor :

"Kimde Adem'in özür getirmesi, Nuh' un sebatı, İbrahim'in vekarı, İsmail'in doğruluğu, Musa'nın bağlılığı, Eyüb'ün sabrı, Davud'un ağlayışı, Muhammed'in cömertliği varsa; kimde Ebu Bekir'in acıması, Ömer'in vergisi, Osman'ın utangaçlığı, Ali'nin bilgisi bulunursa ve sonra da bütün bunlarla beraber benliğini horlar, ayıplarını görürse o kimse fetâ (yiğit) adını hak eder."

Gülşehrî ise 1317 M. (717 H.) de yazdığı Feleknâme'sinde Ahî'yi "alnı, sofrası ve kapısı açık" olarak tarif ediyor. Başka bir Fütüvvetnâmede de fetâ'nın (alperenin) tarifi için şu vak'a anlatılmaktadır :

"İslâmın ilk günlerinde, Yermûk savaşından sonra yaralılara su götüren bir gazi ilerden su diye feryad eden bir ses duyuyor, ona doğru koşarken bir ikincisi aynı şekilde sesleniyor. Birinci sesin sahibinin yanına geldiğinde yaralı başı ile reddediyor ve suyu ikinciye götürmesini işaret ediyor. Bu sefer ikinciye koşarken bir üçüncü feryad duyuyor. İkincinin yanına geldiğinde o da aynen birinci gibi hareket ediyor, suyu içmiyor ve üçüncüyü işaret ediyor. Su veren bu sefer de ona koşuyorsa da ölü buluyor. Bunun üzerine ikinciye dönüyor ki, o da ölmüş. Hemen birinciye seğirtiyor, bakıyor o da can vermiş."

Bir diğer kıssada da şöyle deniyor :

"Ehli Fütüvvet'ten biri diğerine misafir geliyor. Fakat evde birkaç parça kuru ekmekden gayri yiyecek birşey yok. Ev sahibi yerse misafir aç kalacak, sofra kuruluyor. Kuru ekmek ve su ortaya konuluyor. Ev sahibi bir bahane ile mumu söndürerek yemek yiyormuş gibi ağzını şapırdatmağa başlıyor ve misafirin ağız şapırtısından da onun ekmeği yediğini zannediyor. Fakat mum yakıldığında görülüyor ki, ekmeklerin hepsi ortada olduğu gibi duruyor. Meğerse her ikisi de karşısındaki yesin, utanmasın diyerek ağızlarını şapırdatmakla iktifa etmişler ve ekmeğe el sürmemişlerdir."

Bir diğer Fütüvvetnâmede ise şöyle bir vak'a anlatılmaktadır :

"Bir gün Peygamberimiz bir mecliste otururken kendisine, şu anda falan evde bir kadınla bir erkeğin kötülükde bulunduğu yolunda bir ihbarda bulunuluyor. Hemen bunları yakalayıp getirmek icab ettiğinden sehabeden bir kaçı fırlıyorlarsa da Peygamberimiz Hazreti Ali'ye :

"— Sen git ya Ali, diyor. Bakalım doğru mu? Ali eve gelince daha içeri girmeden gözlerini yumuyor ve el yordamı ile bütün evi dolaşıyor. Dışarı çıkınca gözlerini yeniden açıyor. Ve Peygamberimize :

"— Ya Muhammed, bütün evi dolaştım, kimseyi göremedim diyor."

Umumiyetle Fütüvvetnâmelerde Ahî şöylece tarif edilmektedir :

"Ahî'nin sofrasının açık, kendisinin bilgi sahibi ve cömert olması, Tanrı buyruklarını tutması, dünyayı terk etmesi, 18 dirhemden fazla para saklamaması, Beylerin kapısına gitmemesi, edep ve haya sahibi olup, ihvanın hizmetinde ve terbiyesinde ihmal göstermemesi, bir san'at sahibi olması, ihvanın getirdiklerini ortaya koyması, silsilesini Ali'ye ulaştırması şarttır".

Hazreti Muhammed "Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır." buyurdukları için birçok tarikatler gibi zamanla Fütüvvet ehli de silsilelerini Hazreti Ali' ye ulaştırarak idarecilerin hoşgörürlüğünü ve halkın itibarını sağlamağa çalışmışlardır. Mamafih bazı tarikat-

lerde bu silsileler Hazreti Ebu Bekir'e veya Peygamberimizin torunlarından Cafer-i Sadık (702 - 766) a uzanır.

İlk zamanlarda her fetâ'nın bir meslek sahibi, daha doğrusu el ile yapılan bir işe mensup olması şarttı. Bu sebebledir ki, Fütüvvet ehlince fetâlar arasında sayılan Hazreti Adem'in çiftçi, Şit Peygamber'in terzi ve hallaç, İdris'in terzi ve yazıcı, Nuh'un marangoz, Hûd'un tüccar, Salih'in deveci, İbrahim'in sütçü ve marangoz, İsmail'in avcı, İshak'ın çoban, Yusuf'un saatçi, Musa'nın çoban, Zülkefl'in ekmekçi, Lût' un yazıcı, Aziz'in bağcı, İlyas'ın dokumacı, Davud'un zırhcı, Lokman'ın hekim, Yunus'un balıkçı, İsa'nın Seyyah, Muhammed'in tüccar olduğu söylenir.

Bunun gibi Hazreti Ebu Bekir'in de bahçıvan olduğu rivayet edilir. Fakat zamanla din adamı, şâir gibi manevî vasıf sahiplerinin de bu san'atlar sahipleri gibi ehli Fütüvvet arasında yer aldığını bazı mezar taşlarından anlıyoruz.

Tarikatlerde olduğu gibi zikr, vird, hususî kisve, libas, özel giyiniş vesâire ile ayrılmayan Fütüvvet ehli de tıpkı Masonlar gibi şekle verdiği önemle varlığını uzun asırlar koruyabilmiştir. Bunun içindir ki, törenler Fütüvvet'in en basit işlerinde bile mutlaka yapılması gereken bir borç niteliğinde idi. Yani bugün bize belki de lüzumsuz ve ehemmiyetsiz gibi gözüken görünüşlere bu kadar bağlanma Fütüvvet'in en açık ve gerekli bir karakteri idi. Fütüvvet ehli bu sayede teşkilâtındaki dereceleri muhafaza edebilmiş, san'at sırrını elden ele ulaştırmış, bağlılık ve yardımı benimsemiş, içine karışan değersiz veya mesleğe yaramaz unsurları atabilmiştir.

FÜTÜVVET'İN MEN ETTİĞİ ŞEYLER...

Fütüvvet'ten düşmek için Fetâ'nın şarap içmek, zina veya livatâ'da (gayri ahlâkî cinsî münasebetlerde) bulunmak, yalan söylemek, koğuculuk etmek, hile yapmak, gammazlıkta bulunmak, gönlüne kötülük getirmek, ululaşmak, kin gütmek, vaadinde durmamak, hainlik etmek, halka kötü gözle bakmak, ayıp örtmemek, nekeslik etmek, hırsızlık etmek, haram yemek, kibirlenmek, gıybette ve bühtanda bulunmak, yani iftira etmek gibi günah veya kusurlardan velevki bir tanesini dahi işlemesi bile kâfidir.

Belki de binlerce senelik mazisi ile Fütüvvet eski uygarlık ve dinlerde yer almış, Hind'de Brehmenliğin, İran'da Zerdüştlüğün hatta İslâmiyetin unsurları arasına girmiş, Kur'anda da zikredilmiştir. İslâmdan önceki ve sonraki birçok gizli cemiyetlerde, Fındık endazlık (5) gibi birçok meslek erbabı arasında daima onun hâkim tesirleri görülmüştür.

İslâmiyetin ilk senelerinde yani Yedinci Asır sonlarında doğu ve batı felsefelerinin çarpışmalarına sahne olan İslâm illerinde, İslâmî teoloji ve kelâm ilminin teşekkülü yolunda başlayan bölünmelerde Fütüvvet'in de tesiri olmuş tur. Böylece Tasavvuf'a dereceler, kisve, remizler vesaire gibi birçok hususiyetlerini verdiği gibi, zamanla ondan da bazı şeyler almıştır. Filhakika Fütüvvet'te dereceler üç esas, yani teslis (üçleme) üzerine kurulmuştur. Bazen 3, bazen de 9 olmuştur. Bunun gibi Tasavvuf'ta da "Lâ'-Ma'bûde illâ'llâh, lâ maksûde illâ'llâh, lâ mevcûde illâ'llah" diyenler, yani tevhid-i avam, tevhid-i havas ve tevhid-i havas-ı havas, kısacası halkın, okumuşların ve münevverlerin anladığı gibi tek Allah yolunda yürüyenler vardır. Fütüvvetin şalvarı ve şeddi gibi Tasavvuf'un da hırkası ve tacı vardır. Fütüvvet'te olduğu gibi Tasavvuf'ta da remizler vardır ve çok kerre Tasavvuf ve Fütüvvet remizleri birbirinin aynıdır. Tasavvuf yolunda kurulan "İhvan-al safa" yani arık kardeşler gibi birçok cemiyetlerin rehberi ve örneği gene Fütüvvet olmuştur.

TARİKATLER ÜZERİNE YAPTIĞI TESİRLER

Tasavvuf ehli gibi vahdet-i vücut (tek varlık) yolunda öne atılan diğer bir zümre, yani Hurufiler üzerinde de Fütüvvet'in tesirleri vardır. Meselâ Fütüvvet gibi Hurufilik de dereceler ve teslis, yani nübüvvet, velâyet ve ulûhiyet vardır ve Hurufiler Fazlullah-ı

(5) Fındık endâzlar, avcılıkta kullanılan oluklu yay ile, yuvarlak taş satan bir esnaf zümresidir.

Hurufî'nin bu yolda son mertebeye eriştiğine, yani Allah'lığına inanırlardı. Masonluk gibi yenilikleri seven bir kuruluş olan Fütüvvet kendisinden bir şeyler verdiği kadar almasını da bilirdi. Meselâ harflerin değerlendirilmesi huruf-u mukattaa (ayrık harfler) Sebi' yye ve Hurufî'ler yolu ile Fütüvvet'e girmiştir.

Birinci Hicret asrı sonlarında görülen Mutasavvıfları, sonraki asırda, yani sekizinci Milâdî (ikinci Hicrî) asırda kurulan tarikatler takip etmiştir ki, bunların üzerinde de Fütüvvet'in tesiri bilhassa barizdir. Bahusus Melâmilik, Rufailik ve Bektaşilik baştan başa Fütüvvet esasları ile doludur. Ve öylesine doludur ki, bunları burada aynen vermeğe imkân bulamıyoruz. Hatta Fütüvvetin tesirlerini Hıristiyanlığın Saint Bénois, Saint Jean, St. Tempelier gibi tarikatlerinde de aramak bilmem yersiz mi olur?

Ve nihayet Fütüvvet ebedî olan varlığını korumak yolunda Ahîlik ve esnaf loncaları gibi meslekî teşekkullerin kisvesine bürünmüş ve kanaatimize göre de bugün el'an Masonluğun bünyesinde yaşamaktadır.

Fütüvvet yolunda her şey sıralıdır, bir kanuna tabidir. Velevki bu yolun en büyüğü dahi olsun hiç bir kimse keyfî hareket edemez. Bu bakımdan Fütüvvet'te bir demokrasi, bir düzen hüküm sürer. Yeni ve ciddî vaziyetlerde kararlar ancak umumun reyi ile alınır. Bu yüzdendir ki, Fütüvvet ehli imkân dairesinde zamana ve zamanın icablarına uymasını bilmiş ve mesleğini asırlarca yürütmüştür.

İkinci Mahmut ve ihtiyar kayıkçı

Umumiyetle şark hükümdarları, şehirlerde kendi tabalarını daha yakından görmek ve bir nevi gizli teftiş yapmak için ara sıra, halktan bir sınıfın kıyafetile, bazen yalnız, çok defalar da yanında kendisi gibi kıyafet değiştirmiş saray adamlarından bir veyahut iki kişi olarak tebdil gezerlerdi.

Bizim Osmanlı padişahlarının da, böyle tebdil gezmek âdetleri idi. Bunlardan bazılarının zengin menkabeleri de vardır. İşte Sultan İkinci Mahmut, böyle tebdil gezintileri ile meşhurdu.

Bir pazar günü Sultan Mahmut, yanında ikinci ve üçüncü mabeyncisi olduğu halde, orta halli birer esnaf kıyafetile şehirde bir hayli gezdikten sonra Sirkeciye inip, gördükleri temiz bir sandala binerler. Yaz mevsimi dolayısile padişah Beylerbeyi Sarayında ikamet ettiğinden, nereye gideceklerini soran kayıkçıya Beylerbeyine çekmesini söylerler.

Kayıkçı, ömrünü Boğaziçi sularında geçirmiş, gün görmüş, ak sakallı, zeki ve sevimli bir ihtiyar olduğundan, biraz dikkat edince padişahı tanır. Bir hayli gittikten sonra Sultan Mahmut kayıkçıya :

"— Baba, otuz iki ile nasılsın?" der

İhtiyar sandalcı hiç tereddüt etmeden :

"— Otuz ikiyi otuza vuruyorum, onbeş çıkıyor" diye cevap verir. Biraz sükûttan sonra, padişah tekrar :

"— İşitiyorum ki, son zamanlarda şehirde hırsızlar fazlalaşmış. Senin evine de giren oldu mu?" der. Kayıkçı da :

"—Bundan üç ay evvel biri girdi. Birkaç gündür yeni birisi dadandı, girmiye çalışıyor," diye cevap verir.

Sandal Beylerbeyi iskelesine yanaşmak üzere iken, padişah kayıkçıya :

"— Baba, der, sana iki besili kaz göndersem, incitmeden yolabilir misin?" deyince, baba tatlı gülüşü ile :

"— Hiç incitmeden cascavlak yolarım;" cevabını verir.

Sultan Mahmut, sandala bir kese akçe altın atarak iki mabeyncisi ile karaya çıkarlar

Ertesi günü iki mabeynci, bir gece evvel hiç uyumadıklarını, hünkâr ile kayıkçı arasında geçen konuşmadan bir mana çıkaramadıklarını birbirlerine söyleyip dertleşirler. Sultanın hali malum... Ya günün birinde kendilerini çağırıp, o gün kayıkçı ile aralarında geçen sualli cevaplı konuşmadan ne anladıklarını sorarsa, ne cevap vereceklerini düşünürler. Maiyet-i şahanede bu kadar mühim mevki işgal etmelerine rağmen, cahil kayıkçı kadar ferasetten mahrum olmaları, kendilerini bir hayli terletir. Nihayet şuna karar verirler: Vakit geçirmeden Sirkeciye gidilip,

kayıkçı bulunacak, kendisi memnun edilerek bu suallerin cevapları öğrenilecek ve her ihtimale karşı hazırlıklı bulunulacak.

Ertesi günü iki zat, bir saray sandalı ile Sirkeciye geçerler. Kayıkçılar kahvesinde babayı çubuk çekerken bulurlar. Yanına yaklaşıp, kendisi ile yalnız görüşmek istediklerini söylerler. Baba hemen ayağa kalkıp buyur eder, alır ve oraya pek yakın olan kendi ufacık evine götürür. Temiz serili sedirlerde oturulur. Çubuk ve kahve ikram olunur. Mabeyncilerden biri :

"— Baba, geçen gün Beylerbeyine üç müşteri götürdün..." deyince, ihtiyar sözünü kesip, kendilerini tanımış olduğunu söyler. O zaman mabeynciler :

"— Sana sual soran padişahımız efendimiz idi. Rakkamlı bir sual sordu, sen de yine rakkamlı bir cevap verdin. Bunun manasını merak ettik," derler. Baba tebessümle :

"— Vallahi efendimizin suali bir hayli müşküldür," deyince mabeynciler bir kese akçeyi sedirin kenarına bırakırlar. Bunu gören ihtiyar keyifle .

"— Efendim, padişahımız bu fakire otuz ki ile nasılsın buyurdu. Ben de, otuz kiyi otuza vuruyorum ,on beş çıkıyor dedim. Yani Efendimiz demek istediler ki, aylık geçimin nasıldır. Ben de, ağızda otuz iki diş vardır, bir ay ise otuz gündür. Bunun ancak on beş günü geçimim vardır demiş oldum."

Bu cevap üzerine mabeynciler birbirlerinin yüzlerine bakarlar. Peki derler. Bir de şehirdeki hırsızlara dair bir sual vardı. İhtiyar tebessümle, efendim bu sual de müşkülcedir deyince, mabeynciler, tekrar bir kese akçe daha bırakırlar. Kayıkçı :

"— Efendimiz buyurdular ki, haber aldığıma göre, şehirde son zamanlarda hırsızlar çoğalmış, yani demek istediler ki, şehirde son zamanlarda iç güveyi girerek evlenmeler pek çoğalmış; senin bundan haberin var mı? Ben de, üç ay evvel büyük kızım evlendi, evime bir iç güveyi girdi. İkinci kızımı da yine böyle biri iç güveyi olarak istiyor. Doğrudur, hırsızlar çoğaldı dedim."

Mabeynciler tekrar birbirlerinin yüzlerine bakarlar ve nihayet derler ki :

"— Baba, kayıktan çıkarken efendimiz sana iki besili kaz gönderseм, incitmeden yolabilir misin dedi. Sen de hiç incitmeden cascavlak yolarım dedin. Bunu da öğrenelim."

İhtiyar yine tebessümle: "— Vallahi bu sualin cevabı çok mühimdir, nasıl cevaplandırayım" deyince, mabeynciler ceplerine el atıp birer kese akçeyi daha sedirin kenarına koyarlar.

Bunun üzerine hemen yerinden fırlıyan baba, mabeyncilerin eteklerini öperek .

"— Devletlû efendilerim, işte sizleri gönderdi ya... Sayenizde ailece müstefit olduk," cevabını verir

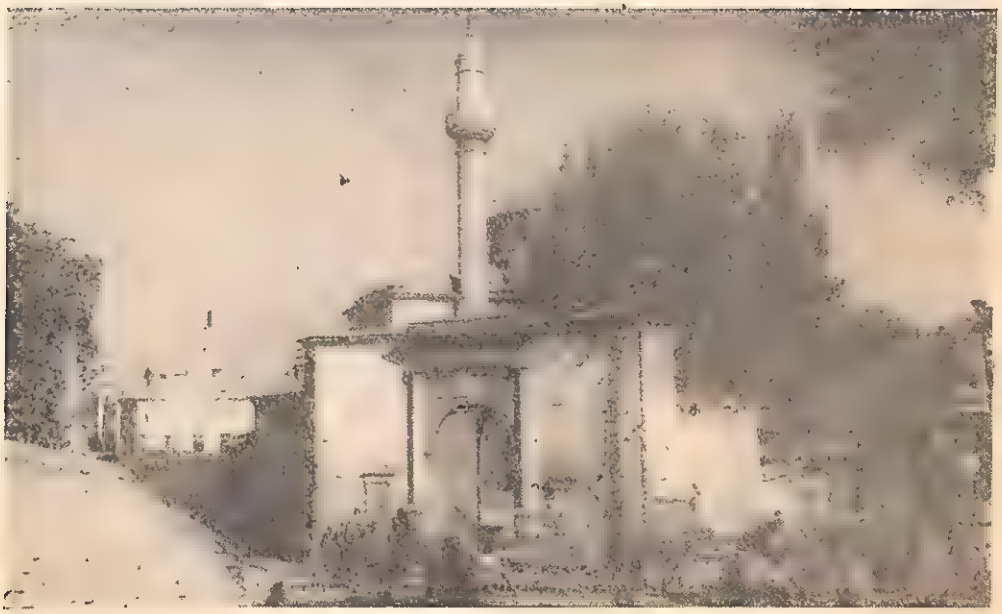

Zeyrek'te Şeb-Safa Hatun camiinin eski hali.

Vakfiyeler ve Pehlivanlar Tekkesi

YAZAN : İBRAHİM HAKKI KONYALI

İslâmın vakıf müessesesi İslâm medeniyetini doğurmuştur. O medeniyet ki, Cebel-i Tarık ve Endülüs yolile Batı'ya geçerek bugünkü medeniyetin anası olmuştur. İslâmiyet ve bu dini yayma organlarının başında gelen Vakıf müessesesi olmasa idi, Garp Medeniyeti olmazdı. Bir örnek verdikten sonra konuya geçeceğim :

İsa'nın doğumunun ellinci yılında gelmiş, fakat bu dini kabul etmemiş Anavarza (Anazarba) lı Diyoskoridis adlı bugünkü Cumhuriyet Türkiyesinin topraklarının içinde doğup büyümüş bir bitkiler ve saydele (eczacılık) bilgini ve uzmanı vardı. O, devrinin bilinen dünyasını gezmiş, bütün bitkileri, madenleri incelemiş, "Kitab-ül-Haşayiş" adlı bir kitap yazmıştır. Kitabın Türkçe adı, "Bitkiler Kitabı" dır. Bu kitap Yunanca yazılmıştı. İslâm medeniyetinin kurulmasında ve yayılmasında arslan payı olan Abbasî halifelerinden El Memun, bir çok dillerden ve bilhassa Yunancadan çok kıymetli kitapları Arapçaya çevirtmiştir. Onun tercüme heyetinde Arapça, Yunanca bilen Hıristiyanlar vardı. Bu tercüme heyetinin başında da Hüneyn isminde iyi Arapça ve tıp bilen bir Hıristiyan bulunuyordu. O, baş kalarının tercüme ettiklerini de gözden geçirirdi. Tercüme kurulunda Basiloğlu İstefan adlı bir Hıristiyan bilgin daha vardı. İşte Halife Memun, eski yurttaşımız Diyoskoridis'in "Kitab-ül-Haşayiş" ini bu İstefan'a Arapçaya çevirtmiş, Hüneyn de gözden geçirmiştir. Hüneyn, aylığından başka halifeden yazdığı kitapların ağırlığınca altun da alırdı. Bunun için kitaplarını kalın kâğıda yazar, satırların arasını da çok açardı. Hüneyn'in gözden geçirdiği kitap şimdi Ayasofya kütüphanesindedir; üç cilttir; bir cildi Şam'dan gelmiştir; çok kalın ve ağırdır. Memun adına tercüme edilen kitabın bir cildi olduğu

sanılıyor. Kitapta her bitkinin tohum, soğan, sürme ve yetişme halinde yağlıboya resimleri yapılmış ve bunların tıbba faydaları sayılmıştır. Bu kitap o günkü İslâm dünyasının faydalandığı tek bir saydele (eczacılık) kitabı olmuştur. Hüneyn diyordu ki:

"— Bazı Yunanca kelimelerin Arapça karşılığını bulamadım. Benden sonra gelenler bunları bulsunlar."

Bu kitap, bu halile Endülüs'e geçmişti. Endülüs hükümdarı Üçüncü Abdurrahman kitabı incelemiş, Bizans imparatoruna müracaat ederek iyi Yunanca ve Arapça bilen bir bilgin istemişti. İmparator, Endülüs'e Kostantin isminde bir papaz göndermişti. İşte bu papaz, evvelce bilinemiyen kelimelerin karşılıklarını da bularak eseri tamamlamıştır. Üçüncü Abdurrahman'ın tamamlattığı bu Kitab-ül-Haşayiş, Lâtinceye çevrilmiş, Avrupa'da yayılmıştır. Garp, saydelesini (eczacılığını) bu kitaba borçludur. Eğer bu kitap olmasa idi, bugünkü mütekâmil eczacılık da olmıyacaktı.

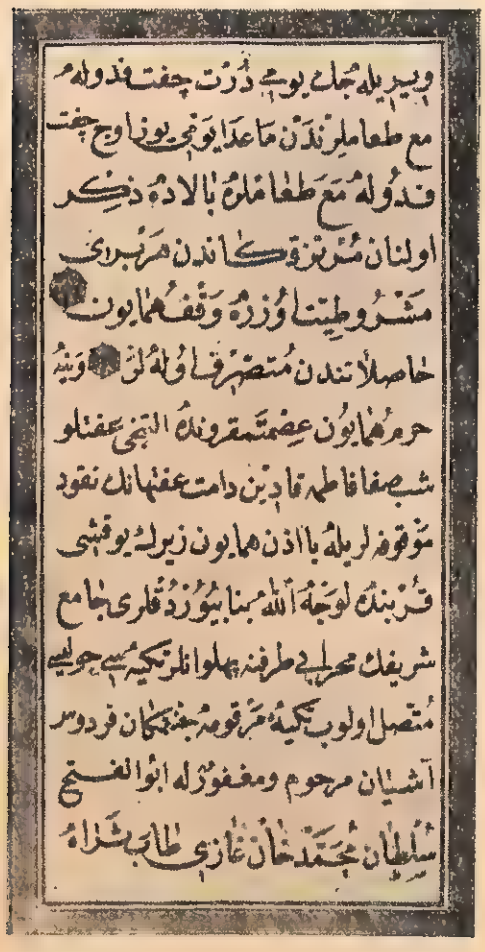

Sultan Birinci Abdülhamid'in dedesi Fatih tarafından yaptırılan pehlivanlar tekkesini anlatan vakıf satırları...

Tıp ve teşrih üstadı Calinos da bizim eski yurttaşımızdır; Manisalı'dır. Bunun tıbba ve teşrihe ait eserleri de Abbasî Halifeleri tarafından Arapçaya çevrilmiş, Endülüs yolile Garb'e atlamış ve Lâtince tercümeleri yapılmıştır. Onun tıp ve teşrih kitapları, bugünkü gelişen tıbbın ve teşrihin anası olmuştur.

İSLÂM MEDENİYETİNİN ANASI : VAKIFLAR

İslâmın vakıf müessesesi, İslâm Medeniyetinin anası olmuştur. İslâm dünyasının cami, mescid, han, hamam, kervansaray, imarethane, köprü, çeşme, sebil, su kanalı, kütüphane gibi ibadet ve içtimaî yardım müesseselerinin yanında bir de medrese ve darüşşifa vardı.Bunların hepsi hayırsevenler tarafından yaptırılmış, kıyamete kadar ayakta kalmaları için gelirler sağlanmıştı.

Müslümanlar vakfa "AKAN SADAKA" derlerdi. Bunun manası kıyamete kadar devam eden ve sevap sağlayan şey demektir. Peygamberimizin bir hadisi vardır; her Müslümanı üç şeye teşvik eder: Birincisi kendisine dua edecek hayırlı evlât; ikincisi, faydalanılan ilim, üçüncüsü de akan sadakadır. Peygamberimiz buyuruyor ki, insan ölünce bütün amelleri sâkıt olur. İşte yukarda saydığımız üç şeyi bırakanlar hayatta imiş gibi ezelî ve ebedî saadete kavuşurlar.

İslâmiyet beşerin faydalanamıyacağı bilgileri ilimden saymaz. Vakıf ise, kıyamete kadar akıp giden bir sadakadır. Herhangi bir müessese vakfeden kişi, bunun kıyamete kadar ayakta kalmasını da sağlar. Meselâ bir medrese yaptırırsa, onun yaşaması için bıraktığı gelir kaynaklarından bir kısmını yanan, yıkılan, harab olan medresesinin tekrar yapılması için ayırırdı. Bu suretle sadakasının ömrü uzatılırdı.

İslâmın vakıf müessesesi pek mükemmeldir.

Dinimizin, dilimizin, tarihimizin kö-

tülendiği bir zamanda Avrupa'dan Leman isminde bir vakıf mütehassısı getirtilmişti. Bu uzman, memleketimizdeki İslâm vakıflarının esaslarını incelemiş ve sonunda hükümete demiş ki:

"— Ben vakfın ne demek olduğunu Türkiye'de öğrendim. İslâmın vakıf müessesesi kadar mükemmel bir vakıf ve vakıf bilgisi olamaz. Beni affediniz... Ben kendimi vakıf bilgimden tanıyorum. İslâmın evkaf esasları karşısında benim bilgim sıfırdan aşağı kaldı!"

Bunları söyledikten sonra da kalkıp memleketine gitmiştir.

Arapların çok güzel bir sözü vardır; dilimize şöyle çevrilir: Asıl fazilet, düşmanların şehadet ettikleri şeydir.

Garpli bir mütehassıs, bizim vakfımızı, vakıf ahkâmımızı böyle yüksek buluyor, çekilip gidiyor da, biz bu vakıf müessesesini harıl harıl yıkıyoruz.

Vakfiyeler bize , bütün yönleri ile tarihimizi, parlak ve muhteşem mazimizi dosdoğru anlatan belgelerdir. Vakfiyeler, tarihin karanlık dehlizlerine projektör ışığı tutarlar. Fakat bunların çoğu kadir bilmiyen ellerde mahvolup gidiyor. Vakıflar Umum Müdürlüğü bir mirasyedilik uyuşukluğu ve nemelâzımcılığı kâbusu altındadır. Arşivini dolduran vesikaları dillendirecek mütehassısları yok. Yıkılan, yok olan on binlerce vakıf müessesesinin gelir kaynakları şunun bunun elindedir. Onlardan da haberi yok.

Memleketin vakıflarının tescil edilmesi lâzımdır.

Ben kırk senedir İstanbulluyum ve yurdun birçok yerlerinin vakıf müesseselerini tetkik ettim. Elimde beş yüz defterlik bir hazine var. Vakıflar idaresinin bilmediği arsaların, tarlaların sayısı on binleri aşar. Şair şu mısraları sanki vakıflar idaresi için söylemiştir :

Bîşuur olmuşuz ol mertebe buhrandan kim
Yar teklif-i visal eylese zahmet bilürüz.

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD'İN "VAKFİYE-İ HAMİDİYE" Sİ

Bu yazımda tarihin karanlıklarına ışık tutacak bir vakfiye tanıtacağım : Bu vakfiye İstanbul Üniversite Kütüphanesinin İkinci Abdülhamid müzesinde 6223 numarada kayıtlıdır. Cilt, yazı ve tezhip bakımından bir sanat şaheseridir.

Şeb - Safa camiinin şimdi yıkılan muhteşem kapısı.

Başında Sultan Birinci Abdülhamid'in el yazısı ile şunlar yazılıdır: "Biinayettillahi Teala işbu vakfiyye-i ma'mulüm bihamda mestûr olan cemi-i şürut ve kuyud mucebince ila ahir-il-kıyam düstur-ül-amel oluna!"

Bu yazı, bugünkü dilimizle şöyle ifade edilebilir: "Allahın yardımile benim bu vakfiyemde yazılı olan bütün şartlar ve kayıtlar kılavuz yapılarak kıyamet gününe kadar amel olunsun, onlara uyulsun."

Altın çerveçe içinde bu yazının altında da, yine altın çerçeveler içinde şu

dört kişinin tesçil ve tasdik satırları okunur :

Rumeli Gaziaskeri Mehmet Ârif, Anadolu Gaziaskeri Mehmet Said, Vakıf İşleri Müfettişi Seyyid Ali Behçet.

Vakfiye 139 yapraklı bir kitap halindedir. Her sahifesinde 14 satır vardır.

Vakıf tanzim ve tesçil edilirken, Darphane Nazırı Mehmet Bey padişaha vekâlet etmiştir. Vakfın yapılmasında şu dokuz kişi de şahitlik yapmıştır: Padişahın Çuhadarı Salih, Üzengi Ağası Mehmet, Dilbent (1) Ağası Mehmet, Enderun Kethüdası Mustafa, Enderun Kileri Kethüdası İbrahim, Seferli Koğuşu Kethüdası Çerkes Ali, Çukadar Hüseyin, Başberberi Ali, Başkahvecisi Halil Ağalar.

Vakfiye H. 1195 (M. 1780) yılında tanzim edilmiştir .

Bu vakfiyenin bir suretini de Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivinde yeni 637, eski 651 numaralarda kayıtlı olarak buldum. Bu da alâlade bir defter halindedir. Defter, 39 ncu yaprağında bitiyor ve 47 nci yaprağına kadar da vakfiyesinin zeyli (ilâvesi) devam ediyor. Defterin Vakıflar İdaresindeki ismi, "Vakfiye-i Hamidiye" dir.

Bu defterde, padişahın H. 1145 (M. 1732) tarihli birinci vakfiyesi ile, satın aldığı bazı yerlerin H. 1188 (M. 1774) tarihli hüccetleri de vardır.

Sultan Birinci Abdülhamid'in vakfiyesinde altın çerçeve içindeki el yazısı.

HAYIRSEVER BİR PADİŞAH

Sultan Birinci Abdülhamid Osmanlı padişahları içinde en çok hayır müessesesi vakfedenlerden birisidir. İstanbul'da cami, mescit, medrese, sebil, imarethane, mektep yaptırdığı gibi, şehrin bakımsız kalmış vakıflarını da ihya etmiştir. Şimdiki Altıncı Vakıf Hanın yerinde muazzam bir imarethanesi vardı. Karşısındaki medresesi hâlâ Ticaret Borsası olarak kullanılıyor. Burada bir de kütüphanesi vardı. Türbesi de aynı yerdedir. Türbenin tam karşısındaki köşede sebili vardı. Şimdi bu sebil Gülhane Parkının kapısının karşısına kaldırılmış tır. Emirgândaki Mirgûne camii, mektebi ve muvakkıthanesi de onundur. Kendisi gibi karıları ve anası da sayılamıyacak kadar çok irfan, içtimaî yardım vakıf müesseseleri kurmuşlar, şehrin umranında büyük payları olmuştur. Bunların büyük ciltler halindeki vakfiyeleri şehrin tarihî yerlerini aydınlatması bakımından da fevkalâde mühimdir.

Tarihçiler Vefa civarında büyük Türk Şairi Necati Beyin türbesinin karşısında bir Pehlivanlar Tekkesi arıyorlardı. Ben de çok aramış, fakat bulamamıştım.

Diyanet İşleri Başkanı merhum Şe-

(1) Dilbent, gönül bağlıyan adına Farsça bir kelimedir. Dedelerimiz, eski vesikalarda böyle yazarlardı.

rafettin Yaltkaya'ya "Keşf-üz-zünun"u neşrederken Kâtip Çelebi'nin mezarının şimdiki yerinde olmadığını, oradaki taşın şair Necati'nin olduğunu haber vermiştim. Necati Beyin türbesinin etrafında yangın sırasında topraklara gömülmüş Fatih devrinin mezar taşları da bulunuyordu. Yaltkaya, burasının açılmasını devrin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'den istemiş, o da belediyeye emir vermişti. Takip edilmediği için belediye kabristanda ne kadar taş ve toprak var ise, büyük kamyonlarla denize döktürmüş. Ondan sonra haber göndermiş :

"— Gelin, söylediğiniz yeri temizlettik," demiş.

Ankara'dan Yaltkaya ile beraber geldik; ne mezarlık kalmış, ne mezar taşı... Burasını dümdüz etmişler. Böylece kaş yapayım derken göz çıkarılmış oldu.

BİR VAKFİYEDEN ÖĞRENDİKLERİMİZ

Pehlivanlar tekkesinin ne vakit yapıldığını, kimin eseri olduğunu da bilmiyorduk. Bugün okuyucularımıza sunduğumuz bu vakfiye, spor tarihimizin bu karanlık noktasına ışık tutuyor. Pehlivanlar tekkesi, Zeyrek'te padişahın kadınlarından Şeb-Safa Hatun adına yaptırtılan caminin türbe tarafında idi. Bu tekkeyi Fatih Sultan Mehmet pehlivanlar için yaptırmıştı. Burası Türk İstanbul'un ilk spor salonu idi. Asırlar boyu yaşamıştı. Pehlivanlar burada toplanırlar, antrenman yaparlar, Türk spor edeb ve geleneğine göre güreş tutmayı öğrenirlerdi. Fatih'in torunlarından Kanunî Sultan Süleyman, Süleymaniye külliyesini yaptırırken, Süleymaniye camiinin kıble tarafına, Eski Sarayla cami arasına bir güreş sahası yaptırmıştı. Açık ve kapılı olan bu büyük saha da, Eski Saray yıkılırken yok olup gitmiştir.

Pehlivanlar tekkesi, Şeb-Safa camiinin bitişiğinde idi. Camiin mihrabı tarafında damlalığa ihtiyaç vardı. Tekkenin bahçesinden 50 arşın karelik bir yer, Şeb-Safa Hatun adına satın alınmıştır. Buna mukabil padişah bu tekkeye her sene muntazaman ödenmek üzere, devrine göre çok yüksek bir para tahsisi yapmıştır.

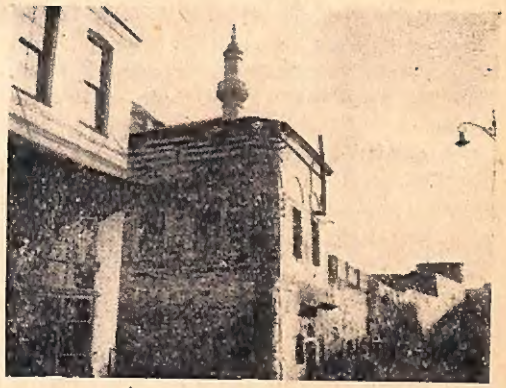

Şeb - Safa camiinin bitişiğindeki mektep.

Vakfiyenin 132 nci yaprağında deniliyor ki :

"Ve yine harem-i hümayun-u ismetmakrunda altıncı iffetlû Şeb-Safa Fatma kadın damet iffetüha'nın vakıf nakitlerile ba izn-ü hümayun Zeyrek yokuşu kurbünde liveçhillah bina buyurdukları camiin mihrabı tarafına pehlivanlar tekkesi havlısı muttasıl olup tekye-i merkume cennetmekân firdevsaşiyan merhum ve mağfurünleh Eb-ül fetih Sultan Mehmet Han gâzi tabe serahü hazretlerinin asr-ı saadetlerinde yapılmış olup ol tarihten bu ana gelince ledeliktiza def'alarca tamir ve tecdidi mirî canibinden olmağın bir kimesnenin mülkiyet ve vakfiyet üzere taht-ı tasarrufunda ve Ayasofya vakfının dahi alâkası olmadığı ve bu suretle sair emlâk-i hümayun misüllû emlâk-ı hümayun-u şahaneden olduğunu halen bu tekkede pehlivanlar duacısı olan zat takrir ve beyan etmeğin cami-i şerif-i merkumun mihrabı tarafını damlalık için bir miktar arsanın şiddetle lüzumu olmaktan naşi emr-ü hümayun ile bu tekkenin havlısından terbian elli zir'a arsa ifraz ve kadın-ı mumaileyha hazretlerine temliken ihsan-ı hümayun buyurulup arsa-i merkumenin mülknamesi tahrir için başmuhasebeye vesair iktiza eden mahallere ilmühali verilüb..."

ALÂKA BEKLİYEN TARİHÎ ESERLER

Şeb-Safa Hatun camiinin muhteşem bir tâk kapısı vardı. Unkapanı yolu açılırken bu kapı yıktırılmıştır. Ben kapı-

nın daha geride veyahut sokak içinde tekrar yaptırılmasını ilgililerden rica etmiştim. Enkazı şurada burada duruyordu. Tabi bunlar da yok olup gidecektir..

Şeb-Safa Hatunun mezarı da burada idi. Vaktile taşının ve camiin portalinin resimlerini çektirmiştim.

Sultan Birinci Abdülhamid, Sultan Ahmetteki tarihî kıymeti çok yüksek olan Kabasakal Sinan camiini de tamir ettirmiş ve büyük gelirler vakfetmiştir. Bu tarihî cami de evkaf tarafından ihmal edilmiş, kadro harici bırakılarak arsası sattırılmıştır (2).

Pehlivanlar tekkesini Evliya Çelebi de görmüştü. Kendi mahallesindeki bu tekkeye devam ettiğini söyler.

Şimdi sporcularımıza mühim bir vazife düşüyor : Fatih'in bu pehlivanlar tekkesinin bulunduğu yeri ihya etmelidirler.

Bu vakfiye bize, Kâtip Çelebinin diye üzerine taş diktiğimiz kabrin şair Necatiye ait olduğunu da öğretmiştir.

Necati de, Kâtip Çelebi kadar mühim bir Türk şairidir. Kâtip Çelebi'nin yanına onun da taşını dikmek lâzımdır. Böylece yapılan tarihî hatalar da düzeltilmiş olur.

(2) **Kabasakal'ın torunlarından Kıbrıslı Yücebey ile Kıbrıs Müftüsü Dânâ Efendi, dedelerinin evkafını ihya için faaliyete geçtiklerini, vakfiyelerini bulduklarını bize anlattılar.**

Basın: 22180

Tarih — 199

Cemal Kutay'ın yeni eseri

TARİH Sohbetleri

★ — Üç ayda bir çıkar. Birinci ve ikinci cildleri çıkmıştır.
★ — Karton cildli 320 sahifedir.
★ — Kitapçılarda satış bedeli on beş liradır. Abonelerine 11 lira 40 kuruşa posta ödemeli gönderilir.
★ — İsteme adresi : Cemal Kutay, Müellif - Muharrir, Posta Kutusu 167, Istanbul'dur.

Birinci cildden bazı yazılar :

★ Yeni Osmanlılar ve bir imparatorluğa karşı dokuz kişi,
★ Doksan yıl sonra BAŞİRET gazetesinin sütunları,
★ İki Rıfat Paşa ve Ahlâk Risâlesi,
★ Celâl Bayar'ın yazdığı, yazmadığı, yazamadığı, yazamıyacağı,
★ Giridi Ali Aziz Efendinin hayâl âlemindeki ayrı dünyası,
★ Mustafa Kemal'in meçhul kalmış bir hasreti,
★ Bildiğimizden başka ve söylenmesi yasak Plevne,
★ Mehmet Âkif'in Mısır'daki hicran yılları,
★ Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ve Adnan Menderes,
★ Musahip Nadir Ağa ve Sultan Hamid'in sakladığı Jurnaller,
★ Nurculuk ve merhum Said Nur'a ait altmış yıllık hâdiseler,
★ Tarih-i Cihânküşâ ve Melik Cüveyni'nin maceralı hayatı,
★ 100 sene önce Sultan Aziz'in Paris'teki on bir günü,
★ Eşref'den neşredilmemiş hicivler ve gurbet şiirleri,
★ Dört Düvelin paşası, Yunanın mayası ve EFE'nin hikâyesi,
★ Türkiye'de gizli - açık Katolik Propagandası,
★ Yıl : 1926. Bir muallim intihar etmişti. Ve, Bugün !
★ Cariyeliğin son senelerinde Osmanlı evinin harem hayatı,
★ Hiç bir yerde çıkmamış gravürler, vesikalar, klişeler,
★ Meçhullere terkedilmiş hâdiselerin ibret fıkraları.

İkinci cildden bazı yazılar :

★ Osmanlı Meclisinde casus mebuslar,
★ Patrona ayaklanması ve İkinci Sultan Mahmud'un dualı hançeri,
★ 8 Temmuz 1919 karar gecesinden unutulmaz hatıralar : Millet sinesine geçme gününün heyecanlı safhaları,
★ Vak'anüvis Ahmet Lûtfi Efendi ve İstanbul Efendiliği,
★ 1966 Türkiyesinde yerli komünistler ve milliyetçi Atatürkçülüğe karşı girişilen ihanet hareketleri,
★ Avrupa'da YENİ OSMANLILAR ve HÜRRİYET'in hazırlığı,
★ On İkinci Yüzyılda FEDAÎ DERVİŞLER hareketi, Batınîlik, Hasan Sabbah, Şeyh-ül-Cebel'ler saltanatı,
★ Tarihin verâset akışı içinde Adalet Partisinin yarını ve Türkiye'de yeni ihtilâl çekirdekleri,
★ VUR! FAKAT DİNLE : Heybeli mi, Kıbrıs mı?
★ Nurculuk ve merhum Said Nur'un altmış yıl öncesi,
★ Sultan Hamid'in Yıldız'daki son gecesi,
★ Saracoğlu Şükrü - Molotof kavgasının içyüzü,
★ Tepedelenli Ali Paşa'nın ölümü ve sonrası,
★ İstiklâl Mahkemelerinin dosyaları,
★ Aramızda yaşıyan birisi ve devirlerin hicvi,
★ Lozan'a baş kaldıran cesur kişiler,
★ Hiç bir yerde çıkmamış gravürler, vesikalar, klişeler,
★ Meçhullere terkedilmiş hâdiselerin ibret fıkraları.

ŞİMDİ akfil ALAN

OTOMOBİL KAZANIYOR

8

TALİHLİYE OTOMOBİL

400

TALİHLİYE AKFİL KUMAŞI

AKFİL kumaşı veya AKFİL'den mamul eşya alırken Satıcıdan İkramiye kuponunu isteyiniz. Kuponun yeşil tarafını doldurup "Akfil İkramiye Servisi, Bakırköy - İstanbul" adresine postalayınız. *(Not: İsteyenlere, müracaatı üzerine tam izahname gönderilir.)*

Hakiki AKFİL kumaşlarının kenarlarında AKFİL markası basılıdır